T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

ANNEMARIE SCHIMMEL'İN İSLÂM FENOMENOLOJİSİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Gülnur ÇELEBİ

BURSA- 2022

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

ANNEMARIE SCHIMMEL'İN İSLÂM FENOMENOLOJİSİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Gülnur ÇELEBİ

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman SAYAR

BURSA- 2022

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı'nda 701721059 numaralı **Gülnur Çelebi**'nin hazırladığı "**Annemarie Schimmel'in İslâm Fenomenolojisi**" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, .../...../ 20.... günü …… - ……..saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin……..….. (başarılı/başarısız) olduğuna …… (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu

Başkanı) Dr. Öğr. Üyesi Süleyman SAYAR

Bursa Uludağ Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tez başlığı/ Konusu "ANNEMARIE SCHIMMEL'İN İSLÂM FENOMENOLOJİSİ"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 141 sayfalık kısmına ilişkin, 31/01/2022 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı, % 4'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç
2. Alıntılar hariç/dâhil
3. Beş kelimeden daha az örtüşen metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğailecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Gülnur ÇELEBİ

Öğrenci No: 701721059

Anabilim Dalı: Dinler Tarihi Anabilim Dalı

Programı: Dinler Tarihi

Statüsü: Yüksek Lisans

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman SAYAR

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "**Annemarie Schimmel'in İslâm Fenomenolojisi**" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usûlüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı	: Gülnur ÇELEBİ
Öğrenci No	: 701721059
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: Dinler Tarihi
Statüsü	: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Gülnur ÇELEBİ

Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Bilim Dalı : Dinler Tarihi

Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı : xii+169

Mezuniyet Tarihi : / /2022

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Süleyman SAYAR

ANNEMARIE SCHIMMEL'İN İSLÂM FENOMENOLOJİSİ

Annemarie Schimmel, 1922-2003 yılları arasında yaşamış önemli bir dinler tarihçisi ve şarkiyatçıdır. Schimmel, İslâm dini araştırmalarında fenomenolojik metodu, ilk kez uygulamaya çalışmış ve bu dini Batı'ya yanlışsız aktarmaya çalışmıştır. Bu metodu, mistik yönü kuvvetli olan bir dinde incelemenin zor olduğunu bilen Schimmel, Türkiye'de, tasavvufî alanda yaptığı çalışmalarla daha çok anılmıştır. Onun, Celaleddin Rûmî, Yunus Emre, Hallac-ı Mansur sevgisi ve bu isimlerle ilgili verdiği eserler, tasavvuf alanında ön plana çıkmasını anlaşılır kılar. Ama aynı zamanda, onun dinler tarihçiliği yönü de bir o kadar kuvvetlidir. Ancak, onun bu yönü, yeterli düzeyde araştırılmaya tabi tutulmamıştır.

Schimmel'in, Ankara İlahiyat Fakültesi'nde, Türkiye'nin ilk açılan dinler tarihi kürsüsüne öğretim üyesi olarak dört yıl görev yapması, İslâm dini ve mensuplarını bizzat ve yakînen tanıması kendisine özel bir ufuk kazandırmıştır. Onun, kazandığı bu ufuk, İslâm dini incelemesinde kullandığı fenomenolojik metod ve tasavvuf alanından aldığı destek, onu diğer şarkiyatçılardan ayrı bir konuma taşımıştır. Ayrıca Schimmel'in, pek çok dili ileri düzeyde öğrenmek ve dinî tecrübeleri yerinde incelemek gibi bir metodu vardır. Onun kullandığı metod, bu dine tarafsız bakabilmesine imkan sağlamıştır. Bu çalışmada, onun, İslâm dinini fenomenolojik metodla, nasıl ele aldığı ve bu hususta ne denli başarılı olduğu ele alınacaktır.

Bu çalışmada, Schimmel'in çabasını ortaya koyabilmek için tarihsel ve fenomenolojik metod kullanılmış; Schimmel'in çeviri kitap ve makaleleri, onunla alakalı yazılan makaleler, yüksek lisans tezleri ve fenomenolojik metod ile alakalı yazılmış makale ve araştırmalardan yararlanılmıştır.

Anahtar Sözcükler:

Annemarie Schimmel, Kutsal, Fenomen, Din Fenomenolojisi, İslam, İbadet

ABSTRACT

Name and Surname	: Gülnur Çelebi
University	: Uludag University
Institution	: Social Science Institution
Master of Science	: Philosophy and Religious Sciences
Science Fellow	: History of Religions
Degree Awarded	: Master
Page Number	: xii+169
Degree Date	: / /2022
Supervisor (s)	: Dr. Süleyman SAYAR

THE ISLAMIC PHENOMENOLOGY OF ANNEMARIE SCHIMMEL

Annemarie Schimmel is an important historian of religions and orientalist who lived between "1922-2003." Schimmel tried to apply the phenomenological method in Islamic religious studies for the first time and tried to transfer this religion to the West without any mistakes. Knowing that it is difficult to study this method in a religion with a strong mystical aspect, Schimmel has been mentioned more in Turkey for her studies in the field of Sufism. Her love for Celaleddin Rumi, Yunus Emre, Hallac-ı Mansur and the works she gave about these names make it understandable that she came to the fore in the field of Sufism. But also, her history of religions is equally strong. However, this aspect of it has not been adequately researched.

The fact that Schimmel worked for four years as a lecturer in the first chair of the history of religions in Turkey at Ankara Faculty of Theology, and that she knew the religion of Islam and its members personally and closely gave her a special horizon. This horizon she gained, the phenomenological method she used in the study of the religion of Islam and the support she received from the field of Sufism made her stand apart from other orientalists. In addition, Schimmel has a method of learning many languages at an advanced level and examining religious experiences on the spot. The method she used allowed her to look at this religion impartially.

In this study, historical and phenomenological method was used with the influence of Schimmel, and Schimmel's translated books and articles, articles written about her, master's theses and articles and researches related to the phenomenological method were used.

Keywords:

Annemarie Schimmel, Sacred, Phenomenon, Phenomenology of Religion, Islam, Worship

ÖNSÖZ

Annemarie Schimmel, Türkiye'de ve diğer İslâm ülkelerinde adından çokça söz ettirmiş bir şarkiyatçıdır. Onun İslâm dinine ılımlı bakış açısı, bu dini yaşayan insanların bulundukları mekânlarda bulunuşu, yaşayışı, ziyaret edişi, birçok Müslümanı dost edinişi, onların konuştukları dili öğrenişi, hatta bu dillerde eserler verecek düzeye ulaşabilmesi ve daha pek çok özelliği dikkatleri çekmiş, bu bağlamda İslâm dinini doğruca anlayabilmekte ne denli gayret sarf ettiğini gözler önüne koymuştur.

Schimmel, İslâm dinini, ele alan şarkiyatçılardan çoğunun, önyargılı bir bakış açısıyla hareket ettiklerini, İslâm'ı kendi kaynaklarından ve mensuplarından faydalanarak araştırmak yerine siyasî sebepler yahut kendi dinini yüceltmek için eleştiri maksadıyla yani dinî duygularla hareket etmeyi yeğlediklerini söyler. Ona göre, bu din, kendi kaynaklarından ve dinler tarihinin tarafsızlığa hizmet eden fenomenolojik metoduyla doğru anlaşılabilir ve aktarılabilir.

Schimmel, Doğu'nun müthiş bir hazine barındırdığını, ilmî tecrübeyle öne çıkan Batı'nın ise bu hazineden mahrum olmaması gerektiğini, hatta Doğu'nun ve Müslümanların bile tam manasıyla bu hazineyi keşfedemediklerini esefle ifade etmiştir. Onun tüm arzusu, tüm dünyayı güneş gibi ışıtan ve ısıtan, tüm dinlerin ortak gayesi olan tek hakikati, kutsalı anlamaya çalışmaktır. Kendini doğu-batı arasında manevî köprü kurmaya adayan bu özel şarkiyatçının en önemli hareket noktası İslâm'ı bilmek, tanımak ve sevmek; sonucunda ise, ön yargısız tanıtmak olmuştur.

Schimmel'i özel kılan ne salt tasavvuf anlayışı ne de katı bir tarihçiliktir. Onu özel kılan, fenomenolojik metodu İslâm dinine uyarlayabilme gayreti ve bu hususta başarısıdır. Yazdığı onca eser bunu ortaya koymuştur. O, tasavvuf alanını bile bu metodla incelemeye çalışmış; çünkü bunun -imkânsız gibi görünse de- zorunluluğuna inanmıştır. İslâm dininin mistik yönü anlaşılırsa bu dinin en doğru şekliyle anlaşılabileceğinden, bu zorunluluğu hissetmiştir.

Biz, Schimmel'in hayatını ve onun yönteminin nasıl bir İslâm dini incelemesi ortaya koyduğunu iki bölüm olarak oluşturduğumuz bu çalışmada ele aldık. Birinci bölümde onun, hem karakterine hem öğretmenlik/muallimelik ve talebelik yönüne, kısacası hayatına değindik. Çünkü onun hayatı, salt bir akademisyenliğin çok ötesinde

yönler barındırmaktadır. O, her ne iş yapmak istemişse başarılı olmak için özveriyle çalışmış; ilim öğrenmek ve öğrendiğini paylaşmak hususunda hiçbir fedakârlıktan çekinmemiştir. Bu yönüyle ilim yolcusu olan herkese örnek olmuştur. Vefası, alçakgönüllülüğü, azmi, öğrenme ve öğretme sevdası ölene değin sürmüş bir ilim insanı olan bu şarkiyatçı, sadece dinler tarihçilerine ya da tasavvuf meylinden dolayı bu alanda çalışanlara değil hemen herkese örnek olabilecek bir nitelik taşımaktadır.

İkinci bölümde ise, önce fenomenolojik metoda kısaca değinerek bu metodun ne olduğu ve ne olmadığını açıklamaya, Schimmel'in metodu kullanmaktaki maharetini gözler önüne sermeye çalıştık. Sonra asıl maksadımız çerçevesinde Schimmel'in İslâm dini incelemelerinde ele aldığı fenomenleri, bu fenomenleri ele alırken yararlandığı kaynakları ve yaptığı yorumları sistematik olarak ortaya koyduk. Bunlarla ilgili daha önce yapılmış yanlış yorumların değerlendirilip doğru bakış açısıyla nasıl bakılabileceği ve nihayetinde bu fenomenler üzerinden İslâm'ın doğru anlaşılmasına nasıl katkı sunulabileceğini göstermiş olduk.

Son olarak; bu tezi konu olarak seçmemi sağlayan, tezin hazırlanması sürecinde bana rehberlik eden kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Sayar'a, yine bu süreçte beni her zaman destekleyen eşime, ailesine ve kendi aileme teşekkürü bir vazife bilirim.

Gülnur ÇELEBİ

Bursa / 2022

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **ii**
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iii**
YEMİN METNİ ..... **iv**
ÖZET ..... **v**
ABSTRACT ..... **vi**
ÖNSÖZ ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
KISALTMALAR ..... **xii**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

ANNEMARIE SCHIMMEL'İN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

I. HAYATI 8
A. ÇOCUKLUK, GENÇLİK VE EĞİTİM YILLARI 8
B. ÖĞRETMENLİK/HOCALIK YILLARI VE SEYAHATLERİ 10
1. Öğretmenlik Yılları 10
2. Seyahatleri 15
C. KENDİSİNE VERİLEN ÜNVANLAR VE ÖDÜLLER 20
D. EMEKLİLİK YILLARI 21
II. ŞAHSİYETİ 22
A. HOCA, TALEBE VE DOSTLUK İLİŞKİLERİ 26
1. Hoca-Talebe İlişkileri 26
2. Friedrich Ruckert ve Friedrich Heiler'e Bağlılığı 29
3. Dostluk İlişkileri ve Bazı Dostları 32
B. ŞİİRE MUHABBETİ 34
C. DİL KABİLİYETİ 36
III. ESERLERİ 39
A. KİTAPLAR 39
B. MAKALELER 41

İKİNCİ BÖLÜM

ANNEMARIE SCHIMMEL'İN İSLAM FENOMENOLOJİSİ

I. FENOMENOLOJİK YÖNTEM VE DİNLER TARİHİ 44
A. FENOMENOLOJİK YÖNTEM 44
B. FENOMENOLOJİK YÖNTEMİN DİNLER TARİHİNDEKİ ÖNEMİ 48
II. ANNEMARIE SCHIMMEL'İN İSLÂM FENOMENOLOJİSİ 50
III. ANNEMARIE SCHIMMEL'İN İSLAM DİNİ İNCELEMELERİNDE ELE ALDIĞI FENOMENLER 54
A. İSLÂM 54
B. KUTSAL 58
1. Baş Kutsal: Tanrı 60
a. Tanrı-İnsan İlişkisi (Cemâl ve Celâl) 62
b. Tanrı'ya Yaklaşmak 64
2. Kutsal Doğa 66
3. Kutsal Mekân 77
4. Kutsal Zaman 83
5. Kutsal Sayı 86
6. Kutsal Eylem 89
a. Namaz 90
b. Oruç 92
c. Hac 93
d. Kurban 94
e. Dua 95
7. Kutsal Kelâm/ Kitap 97
a. Kur'ân-ı Kerim 98
b. Diğer Kitaplar 102
(1) Tevrat 102
(2) İncil 104
C. İNSAN 105
1. Birey Olarak İnsan 105
a. Peygamber 106
(1) Peygamberler 107
(2) Hz. Muhammed (s.a.s.) 108
(3) Peygamber sözü (hadis) 120
b. Halife 124
c. Kadın 125
(1) İslâm'da kadın 126
(2) İslâm kadınları 128
2. Toplum: Ümmet 132
a. Mü'minler/Müslümanlar 133
b. Gayrimüslimler 134

3. Mezhep 135
a. İnanç Fırkaları 136
b. Fıkıh Okulları 137
4. Tarikat 139
a. Sûfîler-Velîler 140
b. Tarikatlar 144
D. MELEK 145
C. ÂHİRET (ESKATOLOJİ) 148
1. Cennet 149
2. Cehennem 150
F. YASA (ŞERİAT) 151
G. TASAVVUF (MİSTİSİZM) 153
H. SCHİMMEL'İN İSLAM DİNİNİN DOĞRU ANLAŞILMASINA KATKISI 157
SONUÇ 159
KAYNAKÇA 162

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.s. : Aleyhisselâm

b. : Baskı

bkz. : Bakınız

C. : Cilt

çev. : Çeviren

DİA :Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

haz. : Hazırlayan

hz. : Hazreti

IAHR : Uluslararası Din Tarihi Derneği

İ.M.B. : İslâm'ın Mistik Boyutları

M.E.B. : Millî Eğitim Bakanlığı

S. : Sayı

s. : Sayfa sayısı

s.a.s. : Sallallahu aleyhi ve sellem

ss. : Sayfa sayıları

TDK : Türk Dil Kurumu

T.Y.İ. : Tanrının Yeryüzündeki İşaretleri

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

Yay. :Yayınları,Yayıncılık,Yayınevi ..

GİRİŞ

Annemarie Schimmel, farklı ülkelerde yaşayıp öğreticilik yapan, pek çok ülkeyi seyahatleriyle tanımaya çalışıp oralarda konferanslar veren, yüzlerce eser kaleme alan, çeviriler yapan, gittiği her yerden dostlar edinen bir şarkiyatçıdır. O, seksen yıllık bir ömre, pek çok akademik başarı sığdırmıştır. Genç denilecek yaşlarda yönünü Şark'a çeviren bu isim, kaliteli hocalardan dersler almış, her birinde farklı bir özellik keşf etmiş; bu özellikleri benliğinde, usulünce işleme gayretine girişmiştir. Ancak, Türkiye başta olmak üzere diğer İslâm ülkelerinde onu ayrıcaklı yapan sadece bu akademik başarıları değildir. O, hayatta her ne görev icra ettiyse, hakkı gözetmeye çalışmıştır. Dolayısıyla en önemli yönü, onun İslâm dini incelemelerini bu hassasiyetle yapmasıdır.

Schimmel, İslâm dini ve genel olarak Şark'ın/Doğu'unun sahip olduğu kültürel mirasın, dünyada eşine az rastlanabilir bir zenginlik barındırdığını, bu mirasın, bir hazine kadar kıymetli ve bunun ötesinde keşfe muhtaç olduğunu genç yaşlarda anlamış, yönünü çevirdiği Şark'tan ömrünün sonuna kadar kopamamıştır. Tıpkı Avrupa'yı incelerken Hint'le karşılaştığını ve çağdaş Avrupa'nın en aydınlık taraflarıyla Hint'in bir devamı olduğunu söyleyen Cemil Meriç[1] gibi, Schimmel de aradığını Şark'ta bulmuş ve daima Şark'a meftun kalmıştır.

Schimmel, bir dini anlayabilmek için, araştırıcının ön yargılardan uzaklaşması gerektiği kanaatine varmış ve bu tavrıyla tezimizin oluşturulma amacını ifade eden fenomenolojik yöntemle İslâm dininin nasıl incelenebileceğini gözler önüne sermiştir. Yüzyıllarca barbarlığın kaynağı kabul edilen İslâm dini ve mensuplarıyla bizzat kendi ülkelerinde tanışmış ve Batı'da, İslâm'ın, önyargılarla ve iftiralarla tanıtıldığını belirtmiştir.

Schimmel'in yüklendiği yüce bir misyon vardır ki, bu, İslâm dini ve kültürünün Batı tarafından mutlaka doğru kaynaklardan, dahası mensuplarından araştırılması ve tanınması gerektiğidir. Bu hazineden hem Müslümanlar hem de diğer din mensupları uzak olmamalıdır. Schimmel, başta Arapça olmak üzere, Türkçe, Farsça, Sind dilleri vb. pek çok dili bu sebeple öğrenmiştir. Nasıl ki, kaynağından içilen suyun tadı, işlenip paketlenen suyun tadından daha güzeldir. Schimmel için de asla çeviriler orijinali gibi

[1] Cemil Meriç, *Bu Ülke*, 45. b., İstanbul: İletişim Yayınevi, 2015, s. 48.

değildir. Onlara farklı bir tad karışmıştır. Bu sebeple Schimmel, dil öğrenmekten vazgeçmemiş ve kaynağı aslından okuyup anlama idrakine varmıştır.

Schimmel'in hem ön yargısız din incelemeleri yapması hem ileri derecede lisan bilişi, dinler tarihinin tarihsel ve fenomenolojik yöntemini ustaca kullanabilmesi, bu alanda pek çok ilim insanına örnek olmuştur.

Onun bizzat kaleme aldığı kitap ya da makaleleri, verdiği röportajlar, onu Türkiye'de bizzat tanımış kişiler ve vefatının ardından yazılan yazılar yahut makaleler göz önüne alındığında, işinde ne denli usta olduğu anlaşılacaktır. Onunla ilgili Türkiye'de kaleme alınan tez, makale ya da yazıların tasavvuf alanında yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak biz, onun güçlü dinler tarihçiliği ve bu alanda ustaca kullandığı fenomenolojik metoduna vurgu yapacağız. Bu alanda yapılmış tek bir yüksek lisans tezi mevcut olup, bu tez genel mânada Schimmel'in dinler tarihçiliği yönüne eğilmiştir. Onun hangi yöntemleri kullandığı bu tezde kısaca anlatılmıştır (Hatice Çelik Bartın, Annemarie Schimmel'in Dinler Tarihi Bilimine Katkıları, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020). Tezimizi, bu tezden farklı kılan ise, Schimmel'in kullandığı tüm yöntemlere eğilmekten ziyade onun İslâm dini incelemesinde hangi fenomenleri ele aldığı, fenomenolojik yöntemi nasıl kullandığı, İslâm'ın iki temel kaynağı Kur'an ve sünnetten, tasavvuf kaynaklarından hareketle bu dini nasıl bir anlama ve anlatma çabasına giriştiğini ele almaktır.

Tezimizi oluştururken, onun hayatına kısaca eğilmeyi uygun gördük. Çünkü ancak Schimmel'in karakterinden ve yaşadıklarından, onun nasıl bir ferdî ve meslekî ahlâk sahibi olduğu anlaşılabilecektir. İlk bölümde ele aldığımız bu konu, bize, onun otobiyografik eserini (A. Schimmel, Doğu'dan Batı'ya, çev. Ömer Enis Akbulut, İstanbul: Sufi Kitap, 1. b., 2017) incelemeyi zorunlu kılmıştır. Ayrıca yine Schimmel'le alakalı yazılmış tüm makale ve yazılardan da istifade edilmiştir.

İkinci bölümde, fenomenolojik ve tarihsel yönteme uygun hareket edilmiştir. Fenomenolojik yöntem ve din fenomenolojisiyle alâkalı kısaca bilgi verildikten sonra asıl konumuzu teşkil eden, İslâm dinini incelerken Schimmel'in hangi dinî fenomenleri başlığa çıkarıp ele aldığı, bu başlıkların İslâm'a ne denli uygun verildiği ortaya konulmuştur. Bu bölüm oluşturulurken Schimmel'in yazdığı kitaplardan ve

makalelerden yararlanılmıştır. Özellikle "Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri", "İslâm'ın Mistik Boyutları", "İslâm'ın Kısa Tarihi", "Ve Muhammed (s.a.s.) O'nun Peygamberi'dir", "Ruhum Bir Kadındır" isimli kitapları sıkça başvurulan kaynaklar olmuştur. Söz konusu kaynaklara kısaca değinmek yerinde olacaktır:

"Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri" (T.Y.İ.), Schimmel'in, tezimizin amacı ve konusuyla doğrudan ilgili kitabı olup, en çok yararlandığımız kaynaktır. Bu kitap, İslâm'ın fenomenolojik yönden nasıl ele alınabileceğinin güzel bir yansıması olup, dinin pek çok değerini ve öğretisini, temel kaynaklar başta olmak üzere edebî ve tasavvufî kaynaklardan istifadeyle ortaya koyma gayesi taşır. Büyük oranda başarılı da olduğu söylenebilir.

"İslâm'ın Mistik Boyutları" (İ.M.B.) ise, tasavvufa eğilmeden İslâm'ın tam manasıyla anlaşılabilmesinin mümkün olmadığı kanaatiyle ve zor da olsa mistik yöne, fenomenolojiyle bakmaya çalışma mecburiyetine inançla oluşturulan bir eserdir. Schimmel'in Harvard'lı yıllarda Rûmî'yi anlattığı derslerin nihayetinde ortaya çıkmıştır.

Schimmel, "İslamın Kısa Tarihi" isimli kitabının ortaya çıkış hikayesine kitabın önsözünde yer vermiş; Friedrich Heiler'in İnsanlığın Dinleri isimli seçkisinde yer alan İslam üzerine yazmış olduğu bir yazıdan ortaya çıktığını söyleyerek, ancak yazının tamamen gözden geçirildiğini ve kitaba son bölümü sonradan eklediğini belirtmiştir. Schimmel'in İslam diniyle alakası göz önüne alındığında bu kitabın, hem ilmî yönden hem de bu dine ilgisini yansıtması yönünden yetersiz kaldığı rahatlıkla söylenebilir. Ancak başlığa uygunluk gerektiğinden kısaca verilmiş bir İslam tarihiyle karşı karşıya kalınır. Bu kısalık bazı eksiklikleri barındırsa da, diğer iki kitap (T.Y.İ. ve İ.M.B.) bu eksikliği büyük oranda kapatmaktadır.

Schimmel, Hz. Muhammed'in Müslümanlarca ne derece önemli olduğunu "Ve Muhammed (s.a.s.) O'nun Peygamberi'dir" adlı kitabında bölüm bölüm anlatmıştır. Onun özel hayatını (çocukluk, gençlik evlilik…) kısaca işleyerek Peygamberin ahlak üzere yaşamını, ona yazılan şiirler ve naatlere yer vererek islam toplumlarındaki yüce konumunu, onun zannedildiği gibi salt bir dinî önder değil aynı zamanda politik bir lider oluşunu, çok yönlü bir mümessil oluşunu en önemlisi ise insanlara kıyamet günü

şefaat edecek olan bir lider oluşunu tek tek işlemiştir. Onun son peygamber olması âdeta peygamberliği zirve konuma getirip orada bıraktığını, bu bağlamda peygamberler arasında üst bir mertebede olduğunu, Miraç mucizesiyle de bunun ispat edildiğini vurgulayan Schimmel, Hz. Muhammed'in farklı mucizelerine de yer vermiştir. Mucizelerden Müslümanların ne anladığını doğru kavrayan Schimmel, bunlardan ne anlaşılması gerektiğini de okuyucularına doğru bir şekilde aktarmıştır. Schimmel'in yaptığı en iyi iş zaten budur desek mübalağa etmiş olmayız: Okuduğunu doğru okumak, doğru anlamak ve doğru aktarmak; önyargısız, akıl ve mantık süzgecinden geçirerek aktarmak. Şu cümleleri de bize bu değerlendirmenin doğruluğunu ispat etmek için yeterlidir: ''İnsanların dini duygularını 'Bunlar orta çağa ait yahut fundamentalist unsurlardır' diyerek mağrurca elimizin tersiyle itmek yerine anlayışla karşılamak! İşte öğrenmemiz gereken şey budur. Hz. Muhammed'in kişiliği hakkındaki bu kitap, belki aydınımızın da pek farkında olmadığı İslami değerlerin idrak edilmesine yardım edebilir."[2]

Schimmel, "Ruhum Bir Kadındır" isimli kitabında, İslâm'da hanımların çok eşliliğe maruz kalmaları, mirastan az pay almaları ve şahitlik meselesi gibi konulardan hareketle ikinci sınıf insan muamelesi gördükleriyle alâkalı yanlış kanaati kırmaya çalışmış; hanımların haklarının dinde korunduğunu, Hz. Muhammed'in hanımlara iyi davranışlarını, eğitim-öğretim haklarının korumaya çalışıldığını ve tasavvuf alanında da hanımların özel bir konuma sahip olduğunu örneklerle ispat etmeye çalışmıştır. Şu cümleler ona aittir: "Bir dinler âlimi için, ideallerin ideal ile, realitenin realite ile kıyaslanması gerektiği kaidesi geçerlidir. Bu sebeple, İslâmî literatürde geçen kadın portrelerinin itinalı bir tetkikinin bize, ideallerin bilinmesine yaklaşırken daha da yardımcı olacağına inanıyorum; çünkü ne müstehcen harem-erotiği ne de karıların fendine dair avâmî fıkralar İslâm kültürünü şekillendirmiştir. Arap, Acem, Türk ve hepsinden evvel Hind-Müslüman halklarının (Urdu, Sind, Pencab vb.) klasik eserlerini perdelenmemiş bir göz ile okuyan herkes, alışılageldiğinden çok daha farklı bir manzaraya rastlayacaktır; Müslüman kadınlar ile dostluk tesis ettiğim nice senelerde, bu derûnî mertebelerden çok şeye muttali olmuşumdur. Belki bu tarzda bir idrâk peşin hükümlerimizden bazılarına çeki düzen vermeye yarayabilir; çünkü hayatın manevî

[2] Annemarie Schimmel, *Hz.Muhammed*, çev. İbrahim Sarıçam, 2. b., Ankara: Cümle Yay., 2018, s. 12.

sahasında, erkek ile kadın arasında bir tefrik bulunmamalı, tıpkı Câmî'nin Râbia hakkında söylediği gibi:

> Her kadın olsa, bizim zikrettiğimiz o kadın gibi,
> kadınlar erkeklere pekâla tercih edilir idi:
> müennes cinsinden güneşe dokunmaz bir zarar,
> müzekker de artırmaz kamerin şanını, bir o kadar."[3]

Heiler'in din fenomenolojisinin iyi bir takipçisi olan Schimmel'in gerek bu alanla ilgili *Sayıların Gizemi, Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri, Ruhum Bir Kadındır* gibi eserleri gerekse İslâm tasavvufu ve Mevlânâ üzerine yaptığı araştırmalar genel dinler tarihi çalışmalarına çok ciddi katkılar sağlamıştır. Ayrıca Schimmel'in, Batı'daki İslâm karşıtığının (İslamofobi) ortadan kaldırılmasına katkı sağladığı da unutulmamalıdır.[4]

Çalışmamızın esasını teşkil eden ikinci bölümü oluştururken fenomenolojik yöntemin değerine ve önemine eğilen makalelerden yararlanmaya çalıştık. Çünkü fenomenolojik yöntemin önemi bilinmeden Schimmel'in misyonunun anlaşılabilmesi mümkün olmayacaktır. Bu minvalde bize, Mustafa Alıcı'nın, Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri (İstanbul: İz Yay., 2007) isimli kitabı ve "Dinî Araştırmalarda Yapısal Fenomenolojik Yöntem: Kültürler Arası Bir Perspektif" adlı makalesi, Baki Adam'ın "Annemarie Schimmel'den Prof. Dr. Abdurrahman Küçük'e Ankara İlahiyatın Türkiye'deki Dinler Tarihi Çalışmalarına Katkısı" (*Türkiye'de Dinler Tarihi'nin Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2016), Cengiz Batuk'un, "Türkiye'de Dinler Tarihi Çalışmalarının Tarihsel Seyri", "İbrahim Sarıçam'ın "Batı Oryantalizminin İslâm Peygamberine Fenomenolojik Bakışı" ve "Alman Siyer Yazıcılığında Hz. Muhammed İmajı (Annemarie Schimmel Örneği)", Nimetullah Akın'ın "Annemarie Schimmel Örneği Özelinde Alman Romantik Akımında Mevlâna", Hüseyin Yurdaydın'ın, "Din Fenomenolojisi" ve Muharrem

[3] Schimmel, *Ruhum Bir Kadındır*, çev. Ömer Enis Akbulut, 3. b., İstanbul: İz Yay., 2011, ss. 179-180.
[4] Cengiz Batuk, "Türkiye'de Dinler Tarihi Çalışmalarının Tarihsel Seyri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. IX, S. 1, (2009), ss. 82-83.

Yıldız, Mehmet Mekin Meçin'in "Din Fenomenolojisi ve Belli Başlı Öncüleri" adlı makaleleri yeri geldiğinde başvurduğumuz önemli kaynaklar olmuştur[5].

Tüm bunlardan hareketle, Schimmel'in güçlü dinler tarihçiliği yönüne, onun ilmî araştırmalarda hak ve adaleti tesis etme çabasına, kulaktan dolma bilgilerin lügatinde yer almamasına dikkat çekmek mümkündür. Fenomenolojik yöntem gereği önyargıları rafa kaldırmayı başarabilen bu dinler tarihçisi, pek çok ilim insanına bu hususta öncülük edebilecek kabiliyette olduğunu ispatlamıştır.

Biz, bu çalışmada, Schimmel'in dinler tarihi alanında ve İslâm dini özelinde fenomenolojik metodu kullanma hususunda yetkinliğini göstermeyi ve onun bu becerisinin, İslâm dininin doğru anlaşılmasına nasıl katkı sağladığını ortaya koymayı amaçladık.

[5] Burada başlıkları sıralanan makalelerin referans bilgileri Kaynakça'da yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANNEMARIE SCHIMMEL'İN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

Bu bölüm oluşturulurken, Annemarie Schimmel'in Türkiye'de en çok tanınan; Türkçeye 'Doğudan Batıya' ismiyle tercüme edilmiş otobiyografik eseri ve Schimmel'in şahsiyeti, akademik kariyeri ve başarıları üzerine yazılmış makaleler esas alınmıştır. Schimmel, İslam dünyasının güzelliklerini, bilhassa sanat faaliyetlerini ve mistik unsurlarını öğrenip, bu verileri Batıya yanlışsız aktarabilmenin hayatı boyunca ıstırabını çekmiş bir oryantalist olarak yaşadığı maceralara otobiyografik eserinde yer vermiş ve hafızalara kazınacak minvalde bir eser oluşturma hususunda muvaffak olabilmiştir. 'Hayatı' bölümünü sunmaktaki amacımız; onun çalışkanlığına, azmine, oldukça güçlü dinler tarihçiliği yönüne, kendi tabiriyle "İslâm'a hak ettiği değeri verebilme" cehdine vurgu yapmak ve gerek öğrenciliği gerek öğretmenliği olsun hayatının bidayetinden nihayetine varıncaya kadar her aşamasında tüm ilim insanlarına örnek oluşuna dikkat çekmektir.

I. HAYATI

A. ÇOCUKLUK, GENÇLİK VE EĞİTİM YILLARI

Schimmel, 7 Nisan 1922'de Almanya'nın Erfurt şehrinde dünyaya gelmiştir. Çocukluk yılları güzel anılarla dolu, sevgi ve merhametle yoğrulmuş bir fıtrata sahip olan Schimmel, huzurlu ve ilme meftun bir ailede yetişmiştir. Anne ve babasının kitaplarını okumuş, her gün babasının kendisine anlattığı masalları can kulağıyla dinlemiş, şiir ve hikâyelerin kendisini cezbettiğinden bahsetmiştir. Yaşının üstünde bir ilmî beceri gösteren Schimmel, henüz dört yaşındayken bir teze konu olmuştur. Çocukluğunda en sevdiği şeylerden birinin kelimeleri alfabetik olarak sıralamak olduğunu belirten Schimmel, öğretmenlerinin ona daha çocuk yaşta okunması ve anlaşılması güç kitaplar verdiğine değinmiştir.[6]

7 yaşındayken geçirdiği rahatsızlık sebebiyle okula gidemeyen Schimmel, bu süreçte bolca okumalar yapmıştır. Kaderini çizmesine vesile olan, hayattaki amacına ulaşmanın Doğu'dan geçtiğine o an karar veren Schimmel, 'İnsanlar uykudadır, ölünce

[6] Schimmel, *Doğudan Batıya*, çev. Ömer Enis Akbulut, 1. b., İstanbul: Sufi Kitap, 2017, s. 20.

uyanırlar' sözünü Padmanaba ve Hasan isimli masal kitabından öğrenmiş; bu sözün kendisini yıldırım gibi çarptığını söylemiştir. Sözün asıl sahibinin Hz. Muhammed (s.a.s.) olduğunu ise 17 yaşında öğrenebildim[7] demişse de kaynaklardan edinilen bilgiye göre bu söz, Hz. Muhammed'e (s.a.s.) değil, Hz. Ali'ye nispet edilen bir sözdür.[8]

Daha çok küçük yaşlarda Şark muhabbeti ile hasreti yüreğine kor gibi düşen Schimmel için dostu Nezihe Araz şu cümleleri aktarmıştır: "Defterin ilk yaprağını açın, önünüze elle çizilmiş bir Türkiye haritası çıkıyor ve insanın ister istemez gözleri yaşarıyor. Sonra her sahifede Türkiye'ye âit bir not, ya bir resim, ya bir harita…velhasıl bu memleket için akla gelebilecek her şey tesbit edilmiş. Demek ki on üç yaşındaki Annemarie bütün bunları biliyor. Demek ki sâdece bunlarla meşgul. Çünkü, dikkatinizi çekerim, bu defter bir mektep defteri değil, sırf zevk için aşkla, şevkle yapılmış."[9] Bu defterini, yıllar sonra dostuna mütebessim çehresiyle gösteren Schimmel, sevdasına, heyecanına nasıl sadık kaldığını da ispat etmiştir.

Lise yıllarını doğduğu şehirde geçiren Schimmel, gösterdiği başarı ve kabiliyetleriyle öğretmenlerinin nazar-ı dikkatini celbetmiştir. Gerek yazdığı kompozisyonlar gerek okuma aşkı onu diğer arkadaşlarına okutman olacak düzeye taşımıştır.

Okumaktan en çok zevk aldığı kitapların, hayvanlar âlemi ve Şark dünyasıyla alakalı kitaplar olduğunu belirten Schimmel[10], ancak Şarkla ilgili daha fazla okuma yapabilmesi için dil öğrenmenin, bilhassa Arapça öğrenmenin mecburiyetine inanmıştır; sonunda Arapça derslerine ailesinin de desteğiyle başlamıştır. Arapça tedrisatında, ilerlemesinin gerekli, ancak yeterli olmadığını düşünen hocası, Dr. Hans Ellenberg, Şark'la ilgili tarih, edebiyat, dinler hakkında da mutlaka kitaplar okuması gerektiği tavsiyesiyle, ona bu noktada bir kandil yakmıştır.[11]

Schimmel'in ilim öğrenme aşkı, onu, kitap okumanın ötesine taşımış, artık hayatının bundan sonrasındaki uğraşı olan yazmak fiiline yönlendirmiştir. İlk kitap

---

[7] a.g.e., s. 21.
[8] İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-ḫafâ' ve müzîlü'l-ilbâs,* C. 2, Alassrya Neşriyat, 2006, s. 480.
[9] Didem Havlioğlu, Sâmiha Uluant Ataman, *Mektuplar-2,* 1. b., İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2015, s. 223.
[10] Schimmel, a.g.e., s. 25.
[11] Senail Özkan, "Zümrüt Hayallere Adanmış Bir Ömür", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 9, (2003), s. 154.

yazma girişimini şu cümlelerle aktarmıştır: " …Kısaca; renkli, neşeli ve bilgi yüklü bir kitap olmuştu. Kitabı bir de güzelce ciltlettirdim ve adını da Nur Diyarı koydum. Bu kitabı hazırlamamdan dolayı hayli şaşıran hocama, 1938 senesinin yaz aylarında kitabı takdim ettim. İnanın bana, hala aklım almıyor o zamanlar böyle bir kitabı nasıl tertip etmişim."[12] 16 yaşında bu kitabı telif eden Schimmel'in akademik başarılara da çok erken yaşlarda imza attığı söylenebilir.

Berlin Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde, fakülte dersleriyle beraber Modern Arapça okumaları, Pratik Arapça, Modern Türk Tarihi, İslam Sanatları, Türkoloji dersleri alan Schimmel, tertip ettiği 'Nur Diyarı' isimli kitabını hocası Ernst Kühnel'e sunmuştur. Kühnel: "Schimmel Hanım, bırakın bu tabiat bilimleri saçmalığını! Arapça, Farsça, Türkçe ve benim derslerimi hemen alın; doktoranızı da yaptıktan sonra gelin benim asistanım olun," demiştir.[13] Bunun üzerine Schimmel hocasının kendisi için yaptığı akademik kariyer planlamasını kabul etmiş ve tüm gayretiyle şarka yönelmiştir.

Lise yıllarında Fransızca, Arapça ve İngilizce tahsilini tamamlayan Schimmel, Farsça'dan sonra Türkçe öğrenmeye başlamıştır.

Hocası Richard Hartmann'ın teşvikiyle başladığı "Memlüklerde Alimlerin Konumları ve Türkçe Konuşan Askeri Zümre ile Müslüman Elit Arasındaki Münasebetler Sorunu" isimli doktorasını tamamladığında 19 yaşında olan Schimmel, konusu 'Geç Ortaçağ Mısır'ında Halife ve Kadı' olan ikinci doktora tezini ise on yıl sonra yine dinler tarihi alanında yapmıştır.

Almanya'nın II. Dünya Savaşı'nı yaşıyor olduğu 1945 yılında ise, konusu 'Geç Dönem Memlüklerinde Askeri Zümre' olan doçentlik tezine odaklanmıştır.

B. ÖĞRETMENLİK/HOCALIK YILLARI VE SEYAHATLERİ

1. Öğretmenlik Yılları

Öğretmenlik yapmaktan her zaman zevk aldığını söyleyen Schimmel, derin ilmî birikimini öğrencilerine en etkileyici şekilde aktarmıştır. O, genç yaşta başladığı, başarı üstüne başarı yakaladığı akademik kariyerini öğretmenlik yönüne de yansıtmış, üstün

[12] Schimmel, a.g.e., s. 30.
[13] Schimmel, a.g.e., s. 64.

bir allâmelik ortaya koymuştur. Hitabeti son derece düzgün ve doğaçlama anlatabilme hususunda kabiliyetli olan Schimmel, derslerinde ya da konuşmalarında kendisini zevkle dinlettirmeyi bilmiştir. Öğrencilerine ilgisi yönünden takdire şayan bir samimiyet ortaya koymuş, onları evlatları gibi görmüştür.

Schimmel, sadece talebelerini değil, zihin faaliyeti sonucu kaleme aldığı tüm makalelerini de 'evlatları' olarak adlandırmıştır. Onları, ilmek ilmek işlemiş, tüm makalelerini kadim dostu Samiha Ayverdi'ye, her mektubunda göndermeye çalışmıştır. Ona, "Ve ben çocuklarımı sevip sevmediğiniz hakkında bir fikir edinmek istiyorum."[14] diye sual etmiştir. Onun bu tavrının, kaleme aldığı her makalede ayrı bir heyecan yaşayan, devamlı üreten, üretmekten hiç yorulmayan bir öğretmenin en haklı beklentisi olduğu söylenebilir.

Savaş sonrası, Schimmel'in sevk edildiği Marburg'taki öğrenci yurdunda verdiği ilk ders, İslam İlimleri olmuştur. Bu yurda, ünlü Dinler Tarihçisi Friedrich Heiler ziyarette bulunmuş ve Heiler Marburg'un Felsefe Fakültesi'nin dekanı olduktan sonra Schimmel, doçentlik tezini 1946'da kendisine teslim etmiştir. Tezi kabul edildikten kısa bir süre sonra ilk doçentlik takririni yapan Schimmel, konu olarak 'İslam Mistiğinin Ana Şahsiyetleri'ni seçmiştir. Bu takrir, savaştan sonra yapılan ilk doçentlik takriri olup ziyadesiyle beğenilmiştir.[15]

Marburg Üniversitesi'nde akademik hayatına başlayan; İslami ilimlerin muhtelif konularını Arapça, Farsça ve Türkçe verdiğini, ayrıca bunların etütlerine de girdiğini belirten[16] Schimmel, derslerden arta kalan zamanlarının çoğunu kütüphanede geçirdiğini ifade etmiştir. Fakültede ders vermeye devam ederken hocası Heiler'in derslerine girmekten son derece zevk aldığını söylemiştir. Çünkü, Heiler'in hem ilmi derinliğine hayrandır; hem de o, Schimmel'in esas ilgi alanı olan Mistisizm'in fakültedeki baş savunucusudur.

Hocası Heiler ile fakülte dışında da sıkça görüşen Schimmel, onun vesilesiyle pek çok değerli ilim adamıyla tanışma fırsatı yakalamış olduğunu ifade etmiştir: "Üniversite ziyaret defterimize neredeyse bütün Alman şarkiyatçıların isimleri

[14] Havlioğlu, Ataman, a.g.e., s. 133.
[15] Schimmel, a.g.e., s. 86.
[16] Schimmel, a.g.e., s. 87.

düşülmüş, defter neredeyse dolmuştu."[17] Burada tanıştığı yerli ve yabancı isimler, Schimmel'in dünyaya açılan penceresi olmuştur.

Schimmel, üçüncü doktorasını, hocası Heiler'in yönlendirmesiyle 'İslam'da Mistik Aşk Kavramı' üzerine yapmıştır. Bu doktora sonunda fakültede büyük tartışmalar yaşanmış ve ilk kez Schimmel'e verilen 'Dr.sc.rel' (din bilimleri doktoru) unvanı kilise tarafından kaldırılmıştır.

1954'te, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin yeni açılan Dinler Tarihi Kürsüsüne getirilen Schimmel, kendi dinler tarihi kitabını kaleme almış ve derslerini bu kitaptan işlemiştir. Fakülte imkanları ve öğrencilerinden son derece hoşnut olduğunu ifade eden Schimmel, "… ilkel dinlerden Hıristiyanlığa kadar uzanan bir yelpazede dinler tarihini okutuyordum" ifadesiyle de müfredatıyla ilgili bilgi vermiştir. Mensubu olduğu Hıristiyanlıkla alakalı olarak ise en anlaşılır bir üslupla mevzuları anlattığını ifade etmiştir.

İlahiyat Fakültesi'ndeki öğrencilerine İslamiyet ve Hıristiyanlığın paylaştığı bazı müşterek değerleri anlattığına değinen Schimmel, muallimliğin yanısıra talebelik de yapmıştır. Hat sanatına olan iştiyakı, onu, bu alanda ders almaya sevk etmiştir.

İlahiyat Fakültesindeki görev süresi 1959 yılında nihayete eren Schimmel, rotasını Avrupa'ya yönlendirmiştir. Ancak hayalinde daima Pakistan vardır. Türkiye'de sağlam temeller üzerine kurduğu bazı dostluklar ve yaptığı ilmî çalışmalar ona Pakistan kapılarını açacaktır.

Marburg Üniversitesinde kadrosu olmasına rağmen bazı sebeplerle göreve başlaması geciken ve bir müddet işsiz kalan Schimmel, 1960 yılında hocası Heiler'in ricasıyla büyük bir Dinler Tarihi Kongresi organize etmek için hazırlıklara başlamış, nihayetinde bazı aksaklıklara rağmen fevkalâde başarılı bir oganizasyon tertip etmiştir. Marburg Üniversitesi'nden ümidi kesen Schimmel, Bonn Üniversitesi'nin Felsefi Bilimler Fakülte dekanı Otto Spies'den harikulâde bir teklif almış, içinde bulunduğu buhranlı durumun o anda felaha evrilmesini şöyle aktarmıştır: " … Birdenbire hayat yaşanmaya değer olmuştu. Sufiler şöyle derdi böyle anlarda: 'Gece yarısı güneş doğdu,

[17] Schimmel, a.g.e., s. 98.

her yer pür nur.' Mesud ve bahtiyardım, annemi haberdar ettim."[18] Resmî olarak görevine başladığında ise yıl 1961'dir.

Üniversiteyi de, şehri de çok seven Schimmel, Bonn'u aslî yurdu olarak tanımlamıştır. Bonn şehri Schimmel'e iyi ya da kötü şeyler yaşatmış, her gün yeni olaylara gebe olan bu şehir, ona kendi tabiriyle hayatı öğretmiştir. Her daim muhabbet beslediği Bonn'u, emekli olduktan sonra yaşayacağı yer olarak seçmiştir. Bu şehir, ona emekli olduktan sonra da çalışmayı en çok sevdiği alan olan Hint-Müslüman Kültürü Kürsüsü'nü açmasında ön ayak olmuş ve vefatına kadar burada derslere devam etmiştir.

1962 yılında Alberto Theile, Schimmel'e çok hoşlanacağı güzel bir teklifle gelmiştir. Teklifin sahibi Arapça bir kültür dergisi neşretmek arzusundadır ve Schimmel bu görev için biçilmiş kaftandır. Büyük bir saadetle görevi kabul edip üstlenen Schimmel, bu sevincini, "Bana teklif edilen iş, tam da benim içten içe hayal ettiğim cinstendi: Şark ve Garp arasındaki kültürel münasebetleri vurgulayan, tertibi güzel ve sanat değeri açısından da seviyeli bir neşriyat" [19] cümleleriyle dile getirmiştir. On yıl boyunca aktif olarak çalıştığı 'Fikrun wa Fann' adlı derginin meşgalesi, Schimmel'in en keyif aldığı meşgale haline gelmiş, bu vesileyle pek çok mühim ziyaretlerde bulunmuştur.

Ruhunun gurbetü'l garbiyesi (Batı Sürgünü) olarak addettiği Harvard, en uzun yıllar görev aldığı şehirdir. Şark hayranı, Pakistan sevdalısı Schimmel'in, Harvard'ı, bu şekilde sıfatlandırması son derece haklı bir sebepledir.

Schimmel'in Amerika'ya gerçekleştirdiği ziyaretler, Kanadalı dinler tarihçisi ve şarkiyatçı Wilfred Cantwell Smith tarafından beklemediği anda güzel bir iş teklifi almasına sebep olacak şekilde neticelenmiştir. Görevi kabul etmekte tereddütlü davranan, hakkıyla eda etmek hususunda emin olamaması sebebiyle çok da istekli olmayan Schimmel, büyük ısrarlar sonunda ikna edilebilmiştir. Onu teselli eden nokta, ders saatlerini istediği biçimde ayarlayabilecek olması olmuştur. Böylelikle hem akademik çalışmalarına arzu ettiği şekilde nizam verebilmiş hem de seyahatlerini buna göre ayarlayabilmiştir.

[18] Schimmel, a.g.e., s. 219.
[19] Schimmel, a.g.e., s. 223.

Harvard Üniversitesi'nde Urduca eserler üzerine çalışmış, bu eserleri İngilizceye çevirmiştir. Harvard'da pek çok din mensubunun ortak paydası ve talebelerin de uğrak mekanı, dinler arası etkileşim için kurulmuş olan bir merkeze sık sık gitmiştir. Bu merkezde, Sınıfın çok dinli bir yapıya sahip olduğunu, Friedrich Heiler'in çalışmalarına dayanarak verdiği din fenomenolojisi dersinde görmüş; altmıştan fazla öğrencinin farklı dini aidiyeti ve unvanı olduğunu müşahede etmiştir.[20] Neticede, bu sebeple fenomenolojik bakışın önemini ziyadesiyle kavramış gibidir.

1970 senesinde İslam mistisizmiyle alakalı verdiği ilk derste beğenileri toplayan Schimmel, burada anlattıklarından, daha sonra 'İslam'ın Mistik Boyutları' adlı kitabının temelini oluşturmak için faydalanmıştır. Harvard'da Mevlâna'yı anlattığı derslerinin çok güzel geçtiğini, zamanın ve mekanın o derslerde unutulduğunu dile getirmiştir. Fakültedeki hocalarla yalnızca resmi ilişkiler kurmak mecburiyetinde kalan ve birkaç arkadaş dışında sohbet edebileceği kimsesi olmayan Schimmel için bazı öğrencileri, Harvard'ın unutulmazları olarak zihnine nakşolmuştur.

Elbette Schimmel, çokça değer verdiği, bu şehre katlanma sebebi olan bazı dostluklar da bina etmiştir. Ancak bunların, bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda olduğunu ifade etmiştir. "… Bana görmeyi öğretiyor…"[21] dediği, tüm derslerine katıldığı ve istinatgâhı olarak addettiği S. Cary Welch bunlardan biridir. 1977'de Wolfhart Heinrichs ve eşi Alma Giese sayesinde hasret kaldığı aile ortamına kavuşmuştur. Teyze dediği ve annesi aracılığıyla yakınlık kurmayı başarabildiği fakültenin ilk Arap Dili hocası olan İlse Lichtenstadter'in dostluğunu kazanabilmeyi Schimmel, kendi nazarında bir başarı olarak addetmiştir.

Özel zamanlar ayırıp gerçekleştirdiği müze ziyaretleri için, "…müzeler benim en sevdiğim mekanlardı… Harvard'daki Fogg Arts Müzesi ise benim küçük cennetimdi…"[22] cümlelerini kuran Schimmel, bu kültür yuvalarından, ziyadesiyle ilgi duyduğu hat sanatının pek güzel örneklerinin sergilendiği mekanlar olarak bahsetmiştir.

Harvard'lı yıllarında pek çok ilmî seyahatler gerçekleştiren Schimmel, tüm yorgunluklara ve olumsuzluklara rağmen yaptığı işin mehabetinin farkındadır ve

[20] Schimmel, a.g.e., s. 246.
[21] Schimmel, a.g.e., s. 264.
[22] Schimmel, a.g.e., s. 267.

yüklendiği misyon, onun nazarında tüm çileleri çekmeye değer bir misyondur. Onun Dinler Tarihi Uluslararası Cemiyeti (IAHR) başkanlığına seçilmesi de bu yoğun yıllara rastlamaktadır.

Üniversitenin pek çok şehre konuşmacı olarak yönlendirdiği Schimmel, yaptığı 40 konuşmayla döneminin rekorunu, Amerikan Bilimsel Teşekküller Konseyi'nde kırmıştır.[23] 1992 yılında üniversiteye veda ederken, son dersin ana teması olarak 'Mevlâna'yı tercih etmesi de anlamlıdır.

Hiçbir zaman kendisine vatan olmayan Amerika'da geçirdiği yıllarını ise "Amerika'da geçen onca senelerim zengin yaşanmışlıklar ile akıp gitti, renkli senelerdi ve bir nevi çiçek dürbünü gibi ele avuca gelmez cinstendi o yıllar. Her türlü menşeden insanla tanıştım… Bütün o tesis ettiğim dostluklara rağmen yine de yalnızdım, yalnızdım…"[24] satırlarıyla anmıştır.

2. Seyahatleri

İlim ve kültür adına gerçekleştirdiği seyahatlerini sayarak bitirmekte zorlanacağımız Schimmel'in ziyaret ettiği tüm şehir, belde ya da köylere olan yolculuk hikâyeleri okunduğunda, döneminin çok da konforlu olmayan seyahat şartları ve bu süreçte yaşadığı tüm olumsuzluklar göz önüne alındığında, onun seyahatler gerçekleştirmeye devam etmesi önemli bir başarı örneğidir. Seyahatlarden aldığı lezzeti şu cümlelerle dile getirmiştir Schimmel: "İnsanlarla buluştukça seviniyordum. Konuşmaları pür dikkat dinleyip takip ediyor ve bizleri hedeflerimize vâsıl eden uzun süreli otobüs seyahatlerinin tadını çıkartıyordum."[25] Schimmel, yazdığı yüzden fazla eserini, yüzlerce makalenin önemli bir kısmını bu seyahatlerde kaleme almıştır.

Stockholm'de düzenlenen 'Fred og Frihet' (Barış ve Özgürlük) adlı kongreye davet edilen Schimmel, ilk yurt dışı seyehatini İsveç'e yapmıştır. Schimmel, burada hem İsveç lisanını geliştirmiş hem de bazı önemli şahsiyetlerle tanışma fırsatını da kaçırmamıştır.

[23] Schimmel, a.g.e., s. 281.
[24] Schimmel, a.g.e., s. 283.
[25] Schimmel, a,g.e., s. 332.

Meşhur Dinler Tarihçi Gerardus van der Leeuw'un çağrısıyla 1950'de Amsterdam'da düzenlenecek olan Uluslararası Dinler Tarihi Kongresi'ne katılan Schimmel, bu vesileyle pek çok mühim dinler tarihçisiyle bir araya gelip onları dinleme imkanına kavuşmuştur. Karl Kerenyi, Gershom Scholem, Louis Massignon bunlardan bazılarıdır. Massignon ile karşılaşmasını "kongrenin benim için zirvesi Louis Massignon ile karşılaşmam oldu. Onun Hallac hakkındaki eserini, daha öğrenci iken heyecanla ve bir o kadar da meşakkatle didik didik etmiştim"[26] diye aktaran Schimmel, önüne çıkan fırsatları ganimete çevirmesini iyi bilmiş ve her geçen gün bilgisine bilgi katmakta uzmanlaşmıştır. İki yıl sonra Amsterdam'da tertip edilen 'Mistisizm ve Gnostisizm' adlı kongrede bu kez konuşmacı olarak bulunmuş; konu seçimini ise yine 'Mevlâna'dan yana kullanmıştır.

Bonn Üniversitesi'nde görev aldığı zaman zarfında Prag'a ziyaretlerde bulunan Schimmel, buraya gelişinin mühim neticeler doğurduğunu şöyle anlatmıştır: "Yakın gelecekte dostluklarına mazhar olacağım birçok meslektaşım ile ilk defa Prag'ta tanıştım." [27]

Roma'ya, Ankara İlahiyat Fakültesi'nde hocalık yaptığı yıllarda ilk kez giden Schimmel, sonrasında defalarca ziyaretlerde bulunmuştur. Kongrelerde, sempozyumlarda konuşmalar yapmış, şehri doyasıya keşfetmiştir. Roma'yı onun nezdinde özel kılan hadise Muhammed Hamidullah ile görüşmesidir. Bu görüşmeyi, "Biz şarkiyatçılar için Müslüman âlimlerin en bilgilisi sayılırdı, ayrıca bir de Almanca tahsili yapmıştı"[28] sözleriyle aktarmıştır.

Londra'nın kalbindeki yerini ise şu sözlerle anlatmıştır: "Londra başka! Benim tahsilim ve bilhassa lisan eğitimim Fransızcaya teksif olmuşsa da, Londra ve sadece Londra değil Büyük Britanya, Roman dairesine dâhil ülkelerden daha ziyade bana vatan olmuştur… Ama belki de İngiltere'nin Orta Doğu dünyası ve bilhassa Hindistan ile irtibatı bu ülkeyi benim için fevkalade cazip kılmıştır.[29]

[26] Schimmel, a.g.e., s. 105.
[27] Schimmel, a.g.e., s. 225.
[28] Schimmel, a.g.e., s. 407.
[29] Schimmel, a.g.e., s. 410.

New York'u Schimmel için unutulmaz kılan, bu şehrin en gözde müzesinin İslam Sanatları Bölümü'ne mesul müdire olacak olmasıdır. Sevincini şu cümlelerle dile getirmiştir: "…işte şimdi rüyam gerçek oluyordu. Daha üniversite öğrencisiyken hayalimdi bu tarz bir meşgale, kendimi İslamî sanatlara hasredebilmek için aradığım fırsattı."[30] Burada görev aldığı süre zarfında bazı sergiler düzenleyen Schimmel, üniversitedeki görevini de ihmal etmemiştir. Zevkle arzuladığı ve tatbik ettiği görevine zorluklarına rağmen tüm benliğiyle sarılmıştır. 1982 yılında severek kabul ettiği görevini on yıl süreyle yapmış, bu sürenin sonunda (1992) ise Amerika'dan ayrılmıştır.

İstanbul'a ilk gelişi 1952 yılında gerçekleşen Schimmel, hâssaten yazma eserler üzerine çalışmak istemiştir. Behçet Necatigil vasıtasıyla İstanbul'da dostluklarının temelini atmış ve bir çevre oluşturmaya başlamıştır. "Yaptığım en güzel şey camileri ziyaret etmekti; İstanbul'un başı üzerinde âdeta bir tac gibi yükselen Süleymaniye'nin cazibesine kim kendini kaptırmaz ki?"[31] ifadeleriyle ziyaret ettiği cami ve mekanları teker teker saymış, camilerdeki hat ve çinileri incelemekten duyduğu hazzı dile getirmiş ve bu ziyaretlerden fevkalade lezzet aldığını ifade etmiştir.

1953 yılında ilk kez ayak bastığı Ankara'da önceden tesis ettiği dostluklar aracılığıyla bir müddet bulunan Schimmel, yine pek çok önemli isimle tanışmıştır. Schimmel için Ankara'nın asıl önemini bizzat kendisi "Ankara'daki ilk zamanlarım çok çabuk geçti. Ancak bu arada hem ilk Türkçe takririmi sunduğum, hem de İslam'a müzahir addedildiğim ve üstelik kısa bir süre önce de Marburg'ta Dinler Tarihi alanında ikinci doktoramı aldığım için İlahiyat Fakültesi nezdinde, henüz doldurulamamış Dinler Tarihi kürsüsü için ideal bir namzet olduğum fikri hâsıl olmuştu. Gayrımüslim bir hanım oluşum bu değerlendirme esnasında hiçbir rol oynamadı. Düşünsenize, bir Evanjelik Teoloji Fakültesi, Müslüman bir kadın hocaya görev tevdi eder miydi hiç? Müteakip aylarda bu hususta plan şekillendi ve 1 Kasım 1954 senesinde fakültede işbaşı yapma teklifi nihayet bana getirildiğinde memnuniyet ve sevinçle kabul ettim. O çok sevdiğim Türkiye'de yaşamak ve aynı zamanda İslamî tatbikat hakkında bilgi edinmek için ideal bir fırsat elde ettiğimi düşünüyordum"[32] cümleleriyle anlatmıştır.

[30] Schimmel, a.g.e., s. 272.
[31] Schimmel, a.g.e., s. 126.
[32] Schimmel, a.g.e., s. 142.

Schimmel'in bu fakültede hocalık yaptığı yıllarda yaşadığı hadiseler 'Muallimlik Yılları' bölümünde aktarılmıştır.

Mevlâna'nın şehrine kesin olarak gitmesi gerektiğine inanan Schimmel, dostlarının yarenlik teklifini reddetmelerine rağmen, ilk ziyaretini 1952 senesinde gerçekleştirmiştir. 1954'te ise tertip edilen Mevlâna programına konuşmacı olarak büyük bir memnuniyetle katılmıştır. Bu ziyaretler, Konya'ya yapılacak olan pek çok ziyaret için sadece küçük bir misaldir. Schimmel, gittiği pek çok yerde olduğu gibi burada da kalıcı dostlukların temelini atmayı başarmıştır. Seyahatlerinde en çok lezzet aldığı şey ise, Anadolu kadınının samimi ve içten tavırlarına muhatap olmak, öncesinde duymadığı sözleri duymak, görmediği adetlere şahit olmaktır.

Schimmel, Tunus'u kendisi için unutulmaz kılan hatırasını şu sözlerle aktarmıştır: "Ama dinlerarası itilafın temini için, yarı canlı yarı ölü ve soğuktan titreye titreye, tasavvufun öneminden bahsettiğim Arapça bir tebliğ verdikten sonra bunca çilemin mükâfatına nail oldum: Kayravan'daki Ulu Camii (Sidi Ukba Ulu Cami) ziyareti. İşte yine bir gençlik hayalim gerçek olmuştu. Bu cami gibi insana tesir eden başka bir camiyi çok nadir gördüm…"[33] Yine, Fes şehrinde yaşadığı güzelliği de şöyle anlatmıştır: "ilk defa Mevlânâ hakkında Arapça bir konuşma yaptım. Şükür ki Mevlânâ'nın düzinelerce Arapça şiiri de vardı. Ve yine bir hayalim gerçekleşecekti: El-Cezulî'nin türbesinde Delailül'l-Hayrat'ın inşad edilişine şahit oldum."[34]

Schimmel, Riyad'ı ilk kez 1986 yılında ziyaret etmiştir. Bir şairi anmak amacıyla davet edildiği Arabistan'da ilginç bir hadise yaşamış, kendisiyle röportaj yapan muhabire eğer Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etme imkanı sunulursa yeniden bu şehre gelmeyi arzuladığını söylemiş, Kura Üniversitesi'ndeki Pakistanlı bir hocadan bir davet mektubu almıştır. Röportajın yayınlanmayacağını düşünerek bu cümleleri sarf eden, davet sonrası Riyad'a tekrar gelip ancak yine Hz. Peygamber'in kabrini vakit sıkıntısı sebebiyle ziyaret edemediğini dile getiren Schimmel, bu ziyaretin bir rüyada - Samiha ablasına heyecanlanarak anlattığı rüyasında- gerçekleştiğinden bahsetmiştir.[35]

[33] Schimmel, a.g.e., s. 307.
[34] Schimmel, a.g.e., s. 308.
[35] Havlioğlu, Ataman, a.g.e., s. 210.

İran'a ilk ziyaretini 1963'te Tahran'a giderek gerçekleştirmiştir. Seyyid Hüseyin Nasr'la dostluk tesis eden Schimmel, onunla yaptığı hoş sohbeti zihnine kazımıştır. Onu kendine çok yakın bir dost hissetmesinde Mevlâna'ya olan düşkünlükleri en önemli etkendir. İran'a çok kez seyahatlerde bulunan Schimmel, İran'dan pek çok dostlar edinmiş orada yapılan röportaj ve konuşmaların ardı arkası kesilmemişir. Burada bazı önemli ödüllere de layık görülen Schimmel'in İran'a ilgisi, Farsça'yı çok sevmesinden ve büyük bir muhabbet beslediği Mevlâna'nın memleketi olmasından ileri gelmektedir.

1966'da, İran'dan Kabil'e giden Schimmel, hafızasına kazınan çok önemli isimlerle tanışma fırsatını yakalamıştır: Yok olmaya yüz tutan diller konusunda uzman olan Norveçli ilim adamı George Morgenstierne, Schimmel'in beğenisine mazhar olan ve çok mühim eserler barındıran kütüphanesiyle meşhur Salih Pervantana gibi…

Mevlâna'nın doğduğu şehir olan Belh de Schimmel'in ziyareti ihmal etmediği yerlerdendir. Oradan Buhara'ya, Gazne'ye ve daha pek çok şehire ziyaretlerde bulunan Schimmel, önemli türbelere mutlaka uğramış ancak en önemli ziyaretgâh olan Hırka-i Şerif'e yabancı olması hasebiyle alınmamıştır.

Pakistan; Schimmel'in meftun olduğu, hayallerini süsleyen, Şark hayranı olmasında en ziyade katkısı olan ülkedir. Bu ülkenin pek çok edebiyatçısına hayran olan Schimmel, bu denli zengin mirasa sahip bir ülkenin İslamî edebiyatının dünyada büyük yankı uyandırması gerekirken tam aksi istikamette dünyanın bu zenginlikten bîhaber oluşuna şaşkındır. Schimmel, Pakistan için kendisini cezbeden ülke nitelemesini yapmış, 'Padmanaba ve Hasan' masalının kendisinde bıraktığı derin etkiyi bu cezbenin sebebi olarak görmüştür.

Ünlü mütefekkir İkbal'e olan sevgisi, onun Pakistan'a bambaşka bir gönül bağıyla bağlanmasına neden olmuştur. Bu ülke onun âdeta ikinci vatanıdır. Schimmel, buraya bir rüya misali aktardığı ilk ziyaretini 1958'de gerçekleştirmiştir. Önemli türbeleri gören Schimmel, gördüğü manzara karşışında âdeta büyülenmiş ve mimarisine hayran kaldığı bu türbelerin varlığından insanların habersiz olmasına esef etmiştir. 'Kaderimin çizildiği yer' diye tanımlayacak kadar önemsediği Pakistan'a ilk ziyaretinin unutulmazları bunlarla sınırlı değildir. Nitekim, "…Sind'imi seviyordum ve birçok köyü, kutsal mekânı ziyaret ettim. Hanendeler ve sazendeler ile dost oldum, benim için

mehtap altında veya eyaletin kuzeyinde bir yerlerde, mesela devasa bahçelerin göllerindeki kayıklarda, çalar ve söylerlerdi. Eski ezgileri flavtalar, çiftli flavtalar ve muhtelif vurmalı sazlar eşliğinde terennüm ettiklerinde doymak nedir bilmezdim hiç"[36] sözleriyle bunlardan sadece birkaçına işaret etmiştir..

Pakistan'a yılda bir kez gitmeye çabalayan Schimmel, bazı önemli durumlar olduğunda ziyaretlerin sayısını artırmıştır. Her gidişinde özlemini gidermiş, hayranlığı artmış ve dost listesine yenilerini eklemiştir. Sindçesini de ilerleten Schimmel önemli ödüllere layık görülmüş, devletin önemli kademelerinde görevli şahıslarla da görüşmüştür.

1969'da Mirza Galip'in ölüm yıl dönümü vesilesiyle Delhi'ye gitmiştir. Düzenlenen bu etkinlikte dünyanın her yerinden pek çok meslektaşını görmek nasip olmuştur. "Alt kıtadaki her senem yeni maceralara gebeydi, ufkumu açardı. Dekken gezilerimden ne çok keyif almıştım"[37] cümleleriyle ziyaretlerinin son derece hoş anılarla dolu olduğunu belirtmiştir. Bicapur, Haydarabad, Veranasi, Keşmir gibi pek çok önemli şehre de ziyarette bulunan Schimmel, Hindistan'ın, hayalinde daima Müslüman Hindistan olarak yer aldığını söylemeden de edememiştir: "…Müslüman Hindistan'a daha bir aşina ve meftundum."[38]

C. KENDİSİNE VERİLEN ÜNVANLAR VE ÖDÜLLER

Schimmel, 1980 yılında Uluslararası Dinler Tarihi Cemiyeti (IAHR)'nin başkanlığına seçilen ilk İslam Bilimleri hocası ve ilk kadındır. Görevini on yıl süreyle devam ettirmiştir. O, ancak sahasında otorite sayılan ilim insanlarına verilen ödüllere lâyık görülmüştür. (Leopold Lucas Nişanı, 1992, Levi-della-Vida hatırasına verilen nişan, 1988 gibi…). 1990 yılında İslam Konferansı, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) 10. Yıl anısına çıkardığı altın madalyayı da Schimmel'e lâyık görmüştür.

Schimmel yalnızca akademik başarıları sebebiyle değil, pek çok alanda çeşitli ülkelerden ödüller almış; şiir ve edebiyat (Rückert Ödülü, 1995), sanat ve kültür (Türkiye, 1996) ya da barış (İran, 1994) ödülleri bunun örneklerini teşkil etmektedir.

[36] Schimmel, a.g.e., s. 375.
[37] Schimmel, a.g.e., s. 395.
[38] Schimmel, a.g.e., s. 367.

Schimmel'in, pek çok alanda ödüller alması herkesi memnun etmemiş, onun İslâm dini araştırmaları ve Şarkta sevilen ve sayılan bir ilim insanı olması bazı mecraları rahatsız etmiştir. Nitekim hocası ve "dostum" dediği Heiler'in teşvikiyle yazdığı 'İslam'da Mistik Aşk Kavramı' isimli üçüncü doktora tezi sebebiyle kendisine verilen 'dr. sc. rel.' (din bilimleri doktoru) unvanı kilise tarafından geri alınmıştır. Bu unvan, dinî ilimler alanında çalışma yapanlara verilen bir unvandır. Schimmel, yaşadığı bu hadiseyi saçma olarak tanımlamakla yetinmiştir. 2001'de, fakülte ortamının karışmasına sebep olan doktora tezinden sonra adına düzenlenen törende ona doktor unvanı verilmiş, akabinde altın doktora jübilesi tertip edilmiştir. Schimmel, bu unvanı mesleki açıdan bir sıçrayış olarak görmüştür. Yine Schimmel'e, pek çok alanda çeşitli fahri doktora ünvanları ve dünyanın pek çok yerinden farklı ödüller tevcih edilmiştir.

D. EMEKLİLİK YILLARI

Schimmel, emekli olduktan sonra fakültede gerçekleştirdiği eylemleri şöyle anlatmıştır: "5 Haziran'da garb-ı gureba'daki otağımı artık söktüm ve dönülmez bir yola girdim. Dairemdeki demirbaşlarımı hibe ettim, kitaplarımın çoğunu da Bonn'da onlara zaten yer bulamayacağım düşüncesiyle bağışladım…"[39]

Yetmiş yaşında iken Harvard Üniversitesi kadrosundan emekli olan Schimmel, emekliliğinin ardından Bonn'a yerleşmiştir (Vefatı da on bir yıl sonra, 26 Ocak 2003'te burada gerçekleşecektir). Onun nezdinde emeklilik, yaptığı ilmî ve kültürel seyahatlere yenilerini eklemekten ibaret olmuştur. Hatta ders vermek hâlâ hayatının önemli bir vazgeçilmezidir. O resmen emekli ise de fiilen emekli olmamıştır. Zaten ilme meftun bir hanım için başka türlüsü mümkün değildir. Nitekim dünyanın pek çok yerinden kendisine ödüller ve nişanlar takdim edilmek üzere davetler almış; her daim önemsediği dostluk bağlarını güçlendirmeye devam etmiştir. Konferanslar vermiş, kitaplar yayımlamış, tercümelerini hız kesmeden yapmaya gayret etmiştir. "Almanya'da da faaliyet alanımın çapı devamlı büyüyordu"[40] diyerek meşguliyetinin yoğunluğunu anlatmıştır.

Ne var ki doğduğu şehre olan ziyareti ancak 1995'te önemli bir sempozyuma katılmak suretiyle gerçekleşebilmiştir. Bu ziyareti "zirve hadise" olarak tanımlayan

[39] Schimmel, a.g.e., s. 421.
[40] Schimmel, a.g.e., s. 440.

Schimmel, katıldığı sempozyumda önemli meslektaşlarıyla görüşme imkanına kavuşmuştur. Aynı yıl yaşadığı sonu fecaat olan Borsa derneğinin 'Alman Yayıncılar Birliği Barış Ödülü' meselesinin ardından bazı güzellikler de yaşanmıştır. Şark âleminde adından sıkça bahsedilmiş ve pek çok Arap ülkesinden davetler almasına vesile olmuştur.

Emeklilik zamanları ziyadesiyle yoğun geçen Schimmel'in, bilgisine bilgi katmadığı bir gün olmamıştır dense mübalağa edilmiş olmaz. Onun bu süreçte ne hocası Heiler'in yöntemini takip ederek verdiği 'Gifford Dersleri'yle dinler tarihçiliği yönü; ne de İslam Mistisizmiyle alakalı katıldığı konferanslarla kendisini bütünleştirdiği tasavvuf ilmi eksik kalmıştır. Ne kültür deryası misali birikimi ne de sanata olan aşkı azalmıştır. Şark'ı daha iyi anlamak için hayatını adayan ve gereken ne varsa yapan Schimmel'e öğrendiği pek çok lisan, gezdiği pek çok ülke, aldığı yahut verdiği her bir ders şehadet etmektedir.

II. ŞAHSİYETİ

'Schimmel' ismi zikredildiğinde akla gelen ilk tabir yahut ilim âleminde şahsiyetinin en önemli vasfı Doğu ile Batı arasında köprü inşa etme cehdidir. Schimmel'le ilgili yazılan makaleler incelenip eserleri okunduğunda, onun iki dünya arasında köprü kurma vazifesine soyunduğu ve bunu en ideal tarzda yapabildiği görülmektedir. O, bu vazifeyi icra ederken, hayatının amacı kılıp üstlendiği yüce misyonun gereği olarak en başta muhabbetin elzem olduğu neticesine varmış ve bu minvalde sevgisinden taşanları, malumatıyla yoğurup ilmî çalışmalarına önyargı bulaştırmadan özünü korumuştur. O, bu yakınlaştırmayı kutsî bir görev telakki etmiş; gönül köprüsü kurmak vazifesini eda etme cehdinden ömrü boyunca bıkıp usanmadığını kendisi de dile getirmiştir. Neticede o, Doğu ve Batıyı ayrıştıran hiçbir söyleme prim vermemiş ve 'Doğu da Batı da Tanrı'nındır' düsturunu savunan Goethe'den ilham almıştır.[41]

[41] Mustafa Kara, "Doğudan Batıya, Batıdan Doğuya Bakan Bir Alim Prof. Dr. Annemarie Schimmel", *Tasavvuf : İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* , C. IV, S. 11, (2003), s. 498.

2002'de, Tahran'da, "Kültürler Arası Köprü: Tasavvuf" konulu sempozyumda hakkında kısaca verilen bilgilerden hareketle, Schimmel'in sadece Batı dünyasına değil Şark'a kazandırdıklarının farkındalığına dikkat çekilmiş; bu şarkiyatçı için "O, kültürler ve medeniyetler arası diyaloğun bir görünümüdür"[42] denilmiştir. Takdim edilirken, onun Mevlâna'ya olan düşkünlüğünün farkında olunarak kendisine 'Mevlâna'nın kızı' diye hitap edilmiştir. Katıldığı her konferansta Mevlâna'yı anlatan ya da onun öğretilerinden alıntılar sunan, onunla tanışmanın kendisi için en büyük şans olduğu inancında olan Schimmel, bu hitaptan son derece mesrur olmuştur.

Onun amacı, hiçbir zaman bir dini ya da dinî bir hassasiyeti yargılamak olmamış, kendi dinine methiyeler düzerken başka bir dinin değerlerini, yorumlarıyla yerle bir etmemiştir. Şayet istemiş olsaydı bunu yapabilecek kabiliyetteydi. Çünkü onun şiir ve makale yazmaktaki muvaffakiyeti, kıvrak zekası ve hazır cevaplılığı âşikârdır.

Schimmel'in akademik yönünün değerlendirildiği bir makalede onun mümeyyiz vasıfları dile getirilmiş ve onun çalışkanlığı ve zamanı verimli kullanmaktaki mahareti şu cümlelerle dile getirilmiştir: "Schimmel'in verimli çalışabilmek için okul ortamında fazla kalmadığını, derslerini verdikten sonra hemen evine intikal edip ilmî çalışmalarını orada yaptığını görüyoruz."[43] Ayrıca bizzat kendisi erken yatıp erken kalkarak fecr vaktinin bereketinden sonuna kadar faydalanmıştır.

Schimmel, hayatını adadığı şarkiyatçılık mesleğinin gereği olarak 'sevmek ve anlamak' düsturunu başat kural olarak özümsemiş ve her anını en verimli bir şekilde kullanmıştır. Boş vaktin karşılığı onun lügatinde yoktur. O, "...yaşamı boyunca, aradığı veya hedeflediği içsel huzuru ve dengeyi anı değerlendirme yoluyla bulur ve böylece gerçek mutluluğu yakalar."[44]

Schimmel, hayatında tevazuyu mihenk taşı eylemiş biridir. Onun hayatında çok çalışmaktan öte bir aşırılık yoktur. Zaten bu ilmî birikimi her alanda yaşadığı sadelikten aldığı söylenebilmektedir.[45] Köy kadınlarının sade yaşamlarının ardında nasıl bir hazine

[42] Kara, a.g.m., s. 496.
[43] Ethem Cebecioğlu, "Bir Akademisyen Olarak Annemarie Schimmel", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* , C. IV, S. 11, (2003), s. 583.
[44] Esma Sayın, "Annemarie Schimmel'in Tasavvufi Anlayış Tarzı Bağlamında Şekillenen Dahi, Tasavvufi ve Akademik Kişiliği", *Turkish Studies,* C. 12, S. 20, (2017), s. 216.
[45] Cebecioğlu, a.g.m., s. 586.

yattığını fark eden Schimmel'in, sadeliği sevdiği, "Okuma yazma bilmedikleri halde, bitmez tükenmez bir atasözü, bilmece, şiir ve kadim hikmetli sözlerden mürekkep hikâyeler hazinesine sahiptirler."[46] cümlesinden anlaşılabilmektedir. Gittiği ülkelerde bilhassa Türkiye ve Pakistan'da köy ve kasabaları da ziyaret etmeyi ihmal etmemiş, buradaki hanımlarla hoş sohbetler gerçekleştirmiştir. Onlardan tahsil edeceği ufacık bir bilgi, Schimmel için kıymetli bir mücevher mesabesindedir.

Schimmel, şarkiyatçılığı, severek ve mühim bir görev addederek ifa etmiş; pek çok Batılı ilim adamının benimsemekte zorlandığı bir anlayışla Şarka yaklaşmıştır. O, Şarkla ilgili değerleri, sadece gözlemlemekle iktifa etmemiş; bu değerleri kendiyle de içselleştirmiştir. Her insan gibi psikolojik açıdan zorlandığı meseleler karşısında hem İncil'den ayetleri hem de Kur'an'ın bazı surelerini inşirah için okumaktan kendini alamamıştır. Savaş yıllarında şehirden cebren çıkarıldığında gizliden yanına aldığı dua kitabının Abdullah Ensarî'nin 'Münacat' kitabı olduğunu burada misal olarak vermek yeterli olacaktır.

Schimmel'in Şarkı sevmesi, kendini Şark'ta bulmasında Celaleddin Rumi'nin payı büyüktür. Onu o derece sevmiş, öğretilerini o derece önemsemiştir ki Mesnevi'den binlerce beyti ezberlemiş, hem Avrupa'da hem Amerika'da öğrencilerine anlatmış, Rumî adına toplantılar, yıldönümleri, söyleşiler tertipleme gayretine girişmiştir. Onu her daim özünde içselleştirmesi ile ilgili durumu, Konyalı dostlarından Mehmet Önder'in eşi: "O, Kadir gecesinde Alaaddin Camii'nde o kadar kendinden geçti ki; keşke onun Müslümanlığına yahut inancına biz de bir parçacık olsa ulaşabilsek" şeklinde dile getirmiştir.[47]

Schimmel, İslâm mistisizmine hayran olduğunu sık sık dile getirmiş ancak bu hayranlığına bilimselliği kurban etmemiş, hayatı salt akademik çalışmalardan ibaret görmemiştir. O, denge insanı profilini korumayı başarmıştır. Onun bu hali, "Öncelikleri ilim olan bir hayatta eğlenceye, gezmeye, tozmaya fazla yer yoktur. Her ciddi bilim adamının bir parça ascetic yani zahidane bir hayat sürmesi gerekir. Aksi hâlde o konsantrasyon gücünü kaybeder."[48] cümleleriyle anlatılmıştır. Şunu ifade etmek

[46] Schimmel, a.g.e., s. 153.
[47] Mehmet Önder, "Tanıdıklarının Gözüyle Annemarie Schimmel", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, C. 4, S. 11, (2003), s.562.
[48] Sayın, a.g.m., *Turkish Studies*, s. 218.

elzemdir ki; Schimmel'in hayatında bunlar da elbet vardı. Ancak vaktini kullanmak konusunda son derece usta olduğundan girdiği her işin altından kalkmakta muvaffak olmuştur. Ancak Schimmel, gezmek için gezmekten öte, ilim adına gerçekleştirdiği seyahatlerde eserlerinin büyük bir kısmını yazmış, boş muhabbetlere pirim vermemiş, dedikoduyu sevmemiş ve işine tam bir odaklanmışlıkla sahip çıkmıştır. Öte yandan Schimmel ile alakalı vurgulanması gereken başka mühim bir nokta da; onun siyasetten baîd oluşudur. O, misyonu sebebiyle siyasete suhuletle girebilecek bir konumda olmasına rağmen, ondan fersah fersah kaçmıştır. Bu alana hakim olmadığını sık sık dile getirmiş, hatta bu yönü sebebiyle bazı haksız tenkitlere maruz kalmıştır. Nitekim onun, terk-i din eyleyip, İslam'a dahil olduğu safsataları yayılmıştır.[49]

Schimmel'in, hayatında ve eserlerinde, Müslüman olduğuna dair bir bilgiye ya da işarete rastlanamamaktadır. Nitekim böyle bir durum vaki olsaydı; ilmî konuda asla bildiklerini söylemekten geri durmayan, hiçbir korkusu olmayan Schimmel'in, bir itirafı muhakkak olurdu. Schimmel, yıllarca görev aldığı pek çok üniversitede kıskançlıktan ötürü engellemelere maruz kalmış, ancak morali bozulsa da çalışmalarını ilerletmekten geri durmamıştır; o, kafasına koyduğunu yapan kendi tabiriyle inatçı biridir. "Yarım şeyleri sevmem."[50] diyen, tuttuğunu koparan tavrı akademik kişiliğine çok güzel yakışmaktadır. İlim konusunda otorite, doğru bildiği şeylerin en ateşli savunucusu bir şarkiyatçı, en azından vefatının ardından Protestan Kilisesi'nden cenazesinin kaldırılmamasını talep ederdi. O, Müslüman olmadan İslam'ın tercümanlığını yapabilmiştir.[51] Bunu yapabilmek için Müslüman olmak şart değildir. İslam'a hak ettiği değerin verilmesi yeterlidir. Adil olmak yeterlidir. Bu inançla, şu güzel dizeleri mürşidi kabul ettiği Samiha ablasına yazdığı mektubunda şöyle aktarmıştır: "Ben bir nevi ikiz olmuşum – Annem beni doğurmadan evvel ikiz istemişti çünkü!- Garplı âlim gözü ile, Şarklı âşık gözü ile bakıyorum. Belki bu gerginlik, gayet büyük bir bahtiyarlık olmakla beraber beni biraz yoruyor. Halbuki yalnız böyle bir görüşle böyle bir şeyi yaratabilirim."[52] Üstlendiği misyonun zorluğunun farkında; ama buna razı olarak yaşamıştır. Bu kıymetli görevi uğruna evliliğini bile bitirmek zorunda kalmıştır.

[49] Damla Çeliktaban, "Ölüm Bir Uykudan Uyanmaktır", *K dergi,* S. 131, (2009), s. 17.
[50] Havlioğlu, Ataman, a.g.e., s. 95.
[51] Semanur Bal, *Annemarie Schimmel'in Tasavvuf Anlayışında Türkiye'de Geçirdiği Dönemin Rolü,* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, 2019, s. 67.
[52] Havlioğlu, Ataman, a.g.e., s. 116.

Evliliğin sorumluluklarını yerine getirerek harcayacağı vakti ilmî ve akademik çalışmalarına ayırmak isteğinde olmuş ve dört yıl süren evlilikten, beklediği sevgi iklimini de yaşayamayınca şuna karar vermiştir: O ancak ilimle bir izdivaç gerçekleştirebilirdi. "Bana derin bir istirahat veya rahat güzel bir çalışma imkânı lazım. Kömür taşımadan, çamaşırları düşünmeden, çarşıya çıkmadan. Bütün bu ufacık ve galiba zikre şayan olmayan şeyler beni zihnen ve bedenen o kadar yoruyorlar ki, aynı emekle koskoca bir eser yazabilirdim."[53]

Schimmel, çocukluk hayali ve kaderi olan bu alanın kendisini ne kadar memnun ettiğini şu sözlerle anlatmıştır: "Yale Üniversitesi'nden bir Sanskrit hocası -malum Sanskritçiler İslam hocalarından haz etmezler!- "Annemarie, niçin İslamiyât gibi iğrenç bir mesleğin var?" diye sorunca, ben de ancak şöyle diyebildim: "Çünkü bir önceki hayatımda, yakılmak istemeyen Hindu bir duldum da ondan!" O da cevaben, "O zaman buna müstehaksın," dedi. Evet, doğru. Bana nasip olunandan memnunum."[54]

O, sevmiş, değer vermiş ve hayatının son demlerine kadar Şark'la ilgili güzel ve özel addettiği ne varsa bilmeye, deneyimlemeye, Batı'ya bu değerlerin taşınması gerektiğine hem ilmen hem fikren hem de manen karar vermiştir, bu uğurda çok çalışmıştır. Kendini bu meyanda yetiştiren hocalarına her daim minnettar olduğunu ifade etmeyi de ihmal etmemiştir.

A. HOCA, TALEBE VE DOSTLUK İLİŞKİLERİ

1. Hoca-Talebe İlişkileri

Schimmel, talebelik süresince pek kıymetli hocalardan dersler almış, bu dersler, Schimmel'i, kimi zaman Şarkın ne gidilesi bir yer olduğu inancında sebatkâr eylemiş, kimi zaman seçtiği yoldaki memnuniyet kat sayısını yükseltmiştir. Kimi hocasının ilmine, kiminin ise zekasına, tecrübesine yahut usulüne hayran kalmıştır. Her biri, Schimmel'i Schimmel yapan küllün bir cüzü mesabesindedir. O parçaların sımsıkı birbirine tutunabilmesi için gerekli olan şey ise Schimmel'de fazlasıyla vardır. O, gördüğü ya da duyduğu ne varsa tarafsız bir bakış açısıyla analiz edebilmiştir. Hocalarının her biri ona ilmî bir derinlik katmıştır. Bazılarını, hocalığın ötesinde hayat

[53] Havlioğlu, Ataman, a.g.e., s. 155.
[54] Schimmel, a.g.e., s. 367.

rehberi olarak görmüştür. "Hocalarım, her ne kadar birbirinden farklı olsalar da, birbirlerini, bizler için en ideal şekilde, âdeta tamamlıyorlardı"[55] cümlesiyle konuyu kısaca izah etmiştir.

Türkiye'yi ziyaret eden ilk şarkiyatçı olan hocası Richard Hartmann'dan mükemmel bilir dediği İslam Tarihi derslerini almıştır. Onun desteğini alarak doktorasına başlayan Schimmel'in, Memlükler'le ilgili bir konu seçmesinden hocası son derece memnun olarak, ona onayı vermiştir.

Değerli gördüğü ve 'bambaşka' olarak tasvir ettiği bir başka hocası Heinrich Schaeder'in derslerini dinlerken âdeta cezbeye geldiğini, bir alemden başka bir aleme intikal ettiğini söylemiş ve onun kendisinin hitabet konusunda kattıklarını anlatırken şu cümleleri sarf etmiştir: "Normal öğrenciler için çok fazla talepkârdı: "Schimmel hanımefendi, defterinizi kapatın; ben ne yazdığınızı bilmek istemiyorum, ne bildiğinizi öğrenmek istiyorum!" bu tarzı ile bana irticalen hitabeti öğretti."[56] Ona olan saygısının sonsuz olduğunu aktaran Schimmel, onun Şark lisanlarına oldukça hakim olmasına rağmen bir Şark ülkesinde bulunmuş olmamasını hayretle karşılamıştır. Nitekim kendisi aynı hataya düşmemiş, ilerleyen süreçte dünyaya âdeta açılım yapmış neredeyse gitmediği İslam ülkesi kalmamıştır.

Ernst Kühnel'den de 'bambaşka' olarak bahseden Schimmel'in yıllar sonra bile hocalarına ne denli minnettarlık duyduğu söyleyebilir. Hocasının kendisine kazandırdıklarıyla alakalı olarak şu cümleleri sarf etmiştir: "…bambaşkaydı, capcanlıydı, ve insanları kazanmaya bakardı. Ortadoğu İslam âlemine dair yıllar yılı tecrübe kazanmıştı; bize İslam sanatının güzelliğini ve cazibesini intikal ettirmeye çalışırdı… bilhassa meftun olduğum hat sanatını anlatırdı."[57] Hocası Kühnel aynı zamanda Schimmel'in yazdığı ilk kitabı görmüş ilgi alanını eleştirse de onu takdir etmiş ve Schimmel'in akademik hayatında ziyadesiyle başarılı olabilecek bir yetkinliğe sahip olduğu farkındalığıyla onu asistanı yapmak istemiştir. Kühnel, bu teklifiyle Schimmel'in yol haritasını çizmiş, eline tutuşturmuştur. Büyük bir alaka ve muhabbetle derslerine katıldığı hocasının asistanı olacak olmanın, genç Schimmel için ne denli mühim bir hadise olduğu yadsınamaz bir hakikattir.

[55] Schimmel, a.g.e., s. 66.
[56] Schimmel, a.g.e., s. 67.
[57] Schimmel, a.g.e., s. 69.

Annemarie von Gabain, Schimmel'in Türkoloji hocasıdır. Hocasıyla güzel bir ilişki tesis eden Schimmel, ona olan muhabbet ve samimiyetinden destekle kendisine 'Meryem Abla' diye hitap etmiştir. Hocası ise ona mealen 'kız kardeşim' diye hitap etmiş, Schimmel'i, İslam mistisizmine çok fazla dalmaması gerektiğiyle ilgili uyarmıştır. Schimmel, onun kendisini uyarmasından rahatsızlık duymamış onu çok sevmiş ve kendisine bir örnek olarak görmüştür.

Schimmel, hocalık yaptığı dönemlerde bile meslektaşlarının derslerine girmeye gayret etmiş ve bu dersleri çalışkan bir öğrenci misali can kulağıyla dinlemiştir. Ankara İlahiyat Fakültesi'nde hat derslerine ilgisi ve derste gösterdiği gayret, buna örnek teşkil edebilir.

Schimmel, her bir hocanın en yetkin olduğu alanı ve en mümeyyiz vasıflarını gözlemlemiş; onların doğru telakki ettiği hususiyetlerini kendisini yetiştirmede kullanmıştır. Tüm bunlar, Schimmel'in çok yönlülüğünü anlamak hususunda bir fikir vermektedir

Schimmel'in talebeleriyle olan ilişkisinin sıradan ve soğuk bir ilişki olduğu "Öğrencilerimin halleri ile ilgili merakım, kendileri ile muhataplığım müddetince artarak devam edegelmiştir…Acaba anne-babası ile sorunları mı var, belki de öğrencimiz âşık olmuştur kalp ağrısına dûçardır veyahut çok sevdiği kedisi ölmüştür…"[58] cümlelerinden yola çıkıldığında söylenemez. Aksine o, öğrencilerini yakından gözlemlemiş, onların önemli sorunlarıyla alakadar olmuştur. Salt bilgi vermenin ötesinde gönülden bir muhabbet de beslemiş ve bunu onlara aksettirmiştir. Schimmel, onların davetlerine icabet etmiş, kendisi de onları davet etmiş, dünyanın dört bir tarafından eğitim için gelen öğrencilerine hayranlık beslemiştir. "Öğrencilerimiz, bir renk cümbüşü misali envai çeşit milliyetten müteşekkildi;…"[59] Schimmel bazı öğrencilerine, hassaten eğitim amaçlı yaz tatillerini Arap ülkelerinde geçirmeyi tercih eden bazı öğrencilerine ne denli özendiğini de belirtmiştir.

Schimmel'in, talebelerine örnekliği sadece ders anlatmaktan ibaret değildir. O, doğru olduğuna inandığı ne varsa bizzat kendi hayatına enjekte ettiğinden öğrencileri anlattıklarını yaşayan bir muallimle karşı karşıya olduklarının farkındadır. Bu özellik,

[58] Schimmel, a.g.e., s. 244.
[59] Schimmel, a.g.e., s. 260.

Schimmel'i, onlar için özel kılmıştır. Dünyanın pek çok yerinde seyahatlerini gerçekleştirirken Schimmel'in refik ya da refikaları işte bu muhabbetle yaklaştığı öğrencileridir. Yıllar içinde mezun olup kendi ülkesine dönmüş, tabiri caizse Schimmel ile işi kalmamış olmasına rağmen öğrencileri, hocalarını en güzel biçimde şehrinde, kasabasında yahut evinde ağırlamaktan son derece memnun olmuşlardır. Mesleğini meşrep edinmiş özel bir muallime olarak onların hafızalarında yerini almıştır Schimmel.

Öğrencilerini 'çocuklarım' yahut 'yeğenlerim' hitabıyla yad etmesi öğrencilerinin kalbindeki yerini anlatmaya yetmiştir. Hiç şüphesiz, Schimmel'in de hayırla hatırlayıp unutamadığı, kalbinde özel bir yer teşkil eden öğrencileri vardır. Hatta kimisine şiirler bile kaleme almıştır. Doktora danışmanlığı yaptığı ya da ders verdiği bir şekilde hayatlarına dokunduğu bazı öğrencilerini bu cümlelerle yıllar geçmesine rağmen unutmaması ve hayırla yad etmesi onlara verdiği değerin en önemli göstergelerindendir.

"Hocalık yapmak bana zevk veriyordu, aslında hep zevk vermiştir"[60] diyerek muallimliğin hayatına kattığı lezzetin farkındadır ve emekli olmuş olsa bile ne öğrenmekten ne de öğretmekten vazgeçmiştir.

2. Friedrich Ruckert ve Friedrich Heiler'e Bağlılığı

Schimmel için, Rückert, kendisini yalnızca çocukluğunda etkilemiş, sonra etkisi geçmiş biri değildir. O, yıllar sonra bile Schimmel'in hakkında konuşmaktan en çok zevk aldığı biridir. Friedrich Rückert'i manevi rehberlerinden biri olarak kabul etmiştir. Bundan ötürü, Rückert için, Schimmel'in edebi yönünü temsil eden kişiydi denilmesi mümkündür.

Schimmel, "Nağmeleri, çocukluğumu ve gençlik yıllarımı sarıp sarmalayan şairler arasında biri vardı ki benim için çok önemliydi: Friedrich Rückert"[61] dediği bu şairin yaptığı tercüme çalışmalarını da dikkatle tetkik etmiştir. En çok beğenip büyülendiğini söylediği çeviri ise Mevlâna'nın Divan'ıyla ilgili yaptığı tercümelerdir. Zaten Batı'da Rumi'nin farkına varan ilk şair Rückert'tir.

[60] Schimmel, a.g.e., s. 219.
[61] Schimmel, a.g.e., s. 54.

Schimmel, onu, Kur'an'ı Kerim'i Almanca'ya tercümede en muvaffak kişi olarak addetmiştir. Ancak tercümenin tamamlanamamış olmasına üzüldüğünü ifade etmiştir. "Lisan ve tercümeler konusundaki tefekkürleri sanki benim kalbimden neşet etmiş gibidir ve kalbimde yer etmiştir."[62] cümlelerini sarf ettiği Rückert'in pek çok şiirini, hafızasına nakşetmiştir.

Rückert'i, Schimmel için özel kılan hususlardan biri de hiç şüphesiz, onun Mevlâna'ya yakın duruşudur. Schimmel, Mevlâna şiirlerini en güzel ve hatasız çeviren kişinin Rückert olduğunu, dolayısıyla Batı'ya, Mevlâna'nın ve tasavvufun doğru aktarılabilmesinde etkin rol oynadığını ifade eder. "Rückert de şiirlerini şarktan doğan manevî güneşe, Mevlânâ'ya ithaf etti. Alman edebiyatında ilk defa gazel şeklini kullandı ve koca Mevlânâ'nın beyitlerinde titreyen büyük güzelliği, derin duygu ve hisleri aşkı ve hasreti parlak bir ayna gibi aksettirdi"[63] cümleleri, Rückert için Mevlâna'nın önemini anlatır.

Schimmel'in pek çok çevirmende fark ettiği önemli bir eksiklik vardır ki o; çeviri şiir yapanların İslam tasavvufunun özelliklerinden bîhaber olup dil konusunda tam yetkin olmayışlarıdır. Bu önemli eksiklik, Rückert'te yoktur. Aksine her açıdan yetkinliği vardır. "…küçük bir biyografisini neşre hazırlama bahtiyarlığına nail oldum. Ömrüm boyunca; şark ve garp arasında gönül köprüsü vazifesini ifa eden ve yorulmak nedir bilmeyen bu adamın eserini, bilhassa İslam dünyasında tanıtmayı kendime vazife edindim."[64] Schimmel, ifa ettiği manevi köprülük vazifesini de edebî yönünü devraldığı gibi Rückertten devralmıştır. Hayat vizyonunu benimsediği fikren akrabalık bağı olduğunu söylediği Rückert'ten daima manevi rehberi olarak da bahsetmiştir.[65]

Schimmel'in dinler tarihçiliği yönünü temsil eden Friedrich Heiler'e gelince, onu sadece bir hocası değil, yakın bir dostu ve iyi bir rehberi olarak benimsemiştir. Ondan tahsil ettiği usül ve yöntemler Schimmel'in derslerinde kullandığı başat ölçütlerdir. Heiler'in kendisine yaptığı iyilikler sebebiyle ona daima minnettar olmuştur.

---

[62] Schimmel, a.g.e., s. 57.
[63] Schimmel, "Mevlânâ ve Garp Âlemi", *Aşk, Mevlâna ve Mistisizm,* haz. Senail Özkan, İstanbul: Kırkambar Kitaplığı, 2002, s. 36.
[64] Schimmel, a.g.e., s. 56.
[65] Akın, "Annemarie Schimmel Örneği Özelinde Alman Romantik Akımında Mevlana", *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlânâ Sempozyumu,* Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2006, s. 416.

Nitekim savaş yılları sebebiyle sürüncemede kalan doçentlik tezini ona sunmuş, akabinde ilk iş teklifini yine ondan almıştır. Schimmel, 23 yaşında bir genç iken bu tezi sunduğunda akademik anlamda resmen başarısını ortaya koymuştur ve kendisine açılan bu akademik yolda Heiler, Schimmel'in muvaffakiyetini öngörmüştür. Heiler'in mistisizme yakın olan duruşu da hocasına ayrı bir bağ ile bağlanmasına sebep olmuştur.

Schimmel, hocasının tüm derslerine iştirak etmiş, bu derslerde, Heiler'in eksik olduğu alan olan İslam bilimlerinin mümessilliğini yapmıştır. "Evanjelik Katoliklik' olarak benimsediği düşünce tarzını Schimmel de benimsemiştir.[66]

Schimmel, Heiler ile samimi bir dostluk kurmuş ve bu bağları fakülte sınırlarını aşmıştır. Onun evine sık sık ziyaretlerde bulunmuş, kendisine refâkat eden annesiyle beraber Heiler'in vaazlarını can kulağıyla dinlemiştir. Bu özelliğiyle Heiler, Schimmel'in nazarında âlim ve mistik insanı kendinde tecessüm ettiren önemli bir şahsiyettir.[67] Bu söyleme göre Schimmel, alimlik ve mistikliğin de aynı bedende var olabileceğini kabullenmiştir.

Schimmel, Hint dillerinde uzman olan Heiler'in, sahip olduğu fevkalade ilmî birikime hayrandır. Dinler tarihi alanında temsil ettiği önemin farkında olunmayıp araştırmalarda derinlemesine incelenmeyen, yüzeysel geçilen, İslâm'da kadın, dua, dinde sevgi gibi konuların, Heiler için önemli konular olduğunu belirten Schimmel, bu noktada da hocasıyla aynı görüşte olup araştırmalarında özellikle bu mevzulara yer vermiştir. İlmî derinliğine hayran olduğu bu hocasının yeteri düzeyde tanınmamasından da yakınmıştır.

Heiler, Schimmel'i mühim görev ve organizasyonlarda istihdam etmiş ve uluslararası kongreler tertip etmiştir. Pek çok dinler tarihçisinin iştirak ettiği kongre ve konferanslarda Schimmel, ilimde derinleşmesine ve dünyaya açılım yapmasına katkı sağlayacak olan kişilerle tanışmıştır.

Schimmel'in dinler tarihçiliği yönünü tam manasıyla kavrayabilmek için hocası Heiler'in de dinler tarihçiliğini iyi bilmek gerekmektedir. Çünkü Schimmel bu yönüyle

[66] Schimmel, a.g.e., s. 89.
[67] Schimmel, a.g.e., s. 90.

tamamen denilebilecek ölçüde Heiler'i temsil etmektedir. Dolayısıyla Heiler'in ve onun vasıtasıyla Schimmel'in benimsedikleri yöntem ikinci bölümde ele alınacaktır.

3. Dostluk İlişkileri ve Bazı Dostları

Schimmel, ömrü boyunca heybesini ilmi faaliyetlerle doldurmakla kalmamış o, dost addettiği pek çok insana hayatında yer vermiştir. Onlarla imkanlar çerçevesinde yazışmış, mektuplaşmış, seyahat ettiği her yerde dostlarını ziyaret etmeye çaba göstermiştir. Kendi şehrine gelenleri davet etmiş, ağırlamış, onların davetlerine icabet etmiştir. Dostlarıyla sık sık seyahat etmiştir. Çoğu dostları meslektaşları arasındadır; ancak onları sadece fakültede görmek kafi gelmemiştir kendisine. İlişkilerini özel hayata da intikal ettirerek bağlarını güçlendirmeyi yeğlemiştir. Ev ziyaretlerinin bu meyanda önemli birer araç olduğunu bilmiş ve ev ziyaretleri yapmaya ya da davetler tertip etmeye özen göstermiştir. Bilhassa misafirperverlikleriyle tanıdığı Türkiyeli, Pakistanlı ya da genel itibariyle Şarklı diyebileceğimiz dostlarının kendisinde bıraktığı tesirler büyüktür. Onlarla tesis ettiği sıcak ve samimi ilişkilere, bundan yoksun memleketlerde özlem duymuştur. Özellikle mealen 'gurbetim' dediği Harvard'da bu samimi ilişkilerden yoksunluk kendisini hüzne boğmuştur.

Dostlarına çok değer veren Schimmel, onlarla sık sık yazışmaya çalışmıştır. Kendi hayatında olan değişiklikleri anlatmıştır; kimine şiirler düzmüş, kimine hayran olduğu hat sanatıyla ilgili çalışmalarını göndermiştir bu mektuplarında. Bazısına sorular sormuş; isteyip bulamadığı eserlere ulaşma imkanlarını sorgulamıştır. Bazen yoğunluğundan mektuplara arzu ettiği süreyi ayıramamaktan yakınmış ancak yine de mahbublarına yazmaktan, hal hatırlarını sormaktan vazgeçmemiştir. Kurduğu güzel dostluk bağlarını kuvvetlendirip baki kılmayı yeğlemiştir her daim.

Schimmel'in kimi dostu, rehberi olmuş kimisi mürşidi olmuş, kimi ise dert ortağı. Onun güzel dostlarından bazılarını burada zikretmek, Schimmel'in şahsiyetini daha iyi tanımamıza yardımcı olacaktır kanaatindeyim.

Schimmel, Türkiye'de yaşayıp akademisyenlik yaptığı zamanlarda pek çok şehirden dostlar edinmiştir. İstanbul'da, Maçka Kahvesi'nde edebiyatçılarla olan görüşmesini yad eden Schimmel, bu modern edebiyat savunucularına karşı kimi zaman

eski edebiyatı savunmuştur. Oraya gelen önemli kişilerle arkadaşlık kurmuş, her kurduğu arkadaşlık başka dostlukların temelini oluşturmuştur.

Dost halkası olabildiğine geniş diyebileceğimiz Schimmel, Ankara'daki dostları tavassutuyla manevi mürşidi olarak gördüğü Samiha Ayverdi ile tanışmıştır. Ona olan muhabbeti günden güne artmış, kısa sürede samimiyet peyda olmuş ve 'ablacığım', 'benim güzel ablacığım' gibi hitaplarla kendisine her zaman mektuplar yazmıştır. 40 yılı aşkın bir süre devam edegelen bu mektuplaşmalar, Schimmel'in dostlukları ebedîleştirmedeki gayretini göstermeye yetmektedir. Ayverdi de Schimmel'e aynı samimiyetle mektuplarını yazmıştır.

Schimmel, Ankara'da pek çok memleketlisi olmasına rağmen daha çok Türk dostlarıyla görüşmeyi yeğlemiştir. Schimmel, kendisine yapılan her davete icabet etmeye çalışmış; çünkü o davetten öğrenebileceği en basit bir deyim, atasözü yahut kelimenin bile kendine katacağı önemli bir detay olduğuna inanmıştır.

Schimmel'in defalarca yaptığı Konya ziyaretlerinde tanıştığı ve kardeşliğe seçtiği bir gençtir İsmail. Schimmel onu şu sözlerle tanıtmıştır: "Zira İsmail, İslam dünyasında insanın çok nadir rastlayabileceği tarzda, şahsında derviş tasavvurunun mükemmel bir şekilde tecessüm ettiği bir insandı."[68] İsmail, derviş timsali hayatıyla gerek usta marangozluğuyla ve gerekse kendisiyle tanıştığı ilk gün verdiği hediyeyle Schimmel'in unutamayacağı bir kişi olmuştur. Konya'ya her gidişinde Schimmel, onun evine ya da onun ayarladığı evlere misafir olmuş, ne kadar kalabalık olsa da bu durum değişmemiştir. Schimmel'in seyahatler ayarlamasına yardım etmiş ve her seferinde Schimmel ve misafirlerini memnun etmesini bilen İsmail de, Schimmel'i, ablası gibi sevmiştir. Ayrıca hem annesi hem eşi hem çocukları, Schimmel'e, aileden biri olarak hüsn-ü kabul göstermiş, çocukları ona 'Cemile hala' demiştir.

Schimmel, İran'da tanışıp sıkı bir dostluk tesis ettiği, önemli söylemlere sahip modernist bir müslüman olan Seyyid Hüseyin Nasr ile tasavvuf üzerine yaptığı sohbetleri unutamadığını söylemiş, hassaten Mevlâna'yı çok sevmelerini Nasr ile aralarında ortak bir payda olarak görmüştür.

[68] Schimmel, a.g.e., s. 181.

"İkimizi birbirimize yakınlaştıran ve bizi birbirimize sevdiren, Mevlânâ'ya beslediğimiz müşterek muhabbetimiz oldu."[69] dediği Mahbub Sirac, Schimmel'in ana dili olan Almancaya çok hakimdir. Ancak Schimmel için, dostluk kurmak demek, aynı dilden konuşmanın ötesinde aynı gönül diliyle konuşmak demektir. Schimmel'in, mistisizme bağlılık; Mevlâna'ya olan düşkünlük ve ileri derecede muhabbeti bazı dostlukların kurulup güçlenmesinde etkili olmuştur. Samiha Ayverdi için Seyyid Hüseyin Nasr için ve Afganî Mahbub Sirac için de aynı durum söylenebilmektedir.

Muhammed İkbal'e ayrı bir muhabbet besleyen Schimmel, oğlu Cavid İkbal ile Lahor'da tanışmıştır. Uzun yıllar dostluğunu sürdürdüğü oğul İkbal, babasından farklı bir kimlik temsil etse de Schimmel, yine de onda babasına ait birtakım güzellikler sezmiştir.

Tüm oryantalistler nezdinde ilmî seviyesi en yüksek alim kabul edilen Hamidullah ile Venedik'te tanışma şerefine nail olan Schimmel, bu müstesna isimle olan dost ilişkisini uzun yıllar devam ettirmiştir. "Bu büyük mütefekkirle ben yani daimi hitabı ile "bacısı" , ihtiyarlık onu yazamaz hale getirinceye kadar haftadan haftaya Arapça yazıştık."[70]

Schimmel'in, dostları elbette Müslümanlardan ibaret değildir. Ancak Schimmel'in nasıl bir şarkiyat ahlakına sahip olduğunu göstermede etkili ve mühim olduğuna kanaatle hassaten Müslüman dostlarını aktarmayı münasip gördüm.

B. ŞİİRE MUHABBETİ

Schimmel'in, hayranı olduğu ulvi şahsiyetlerin hayatlarına nazar edildiğinde görülen o ki; hemen çoğu büyük düşünür ve şairlerdir. Mevlâna gibi, İkbal gibi… Şiir nasıl ki duyguları en güzel ifade etme yollarından biridir ve onu yazabilmek için de tefekkür denizine cesur açılımlar yapmak gerekir. İşte Schimmel'in hayranlık beslediği bu kişiler, ona bu yönleriyle görmeyi, sevmeyi öğretmiştir ki, görmekten öte bir görmek; sevmekten öte bir sevmek… Schimmel'in kendilerini önder, rehber yahut mürşit kabul ettiği bu mütefekkir ve şairlere olan sevgisi, onların eserlerini yazdıkları

[69] Schimmel, a.g.e., s. 346.
[70] Schimmel, a.g.e., s. 407.

dilleri öğrenmede teşvik edici güç olmuştur. Onların eserlerini defalarca okumuştur, hayattaki düsturlarını kendine düstur edinmiştir.

Schimmel için şiir aynı zamanda insanlığın ortak dilidir. Çünkü ona göre lisanlar farklı olsa da duygular ortaktır. Bu inançla okuduğu, tahkik ettiği şiirlere olan inancı bir hayli fazladır. Kendisi de şiirler yazma çabası gütmüş, arkadaşlarına ve sevdiklerine şiir yazarak en unutulmaz hediyeyi vermiştir.

Schimmel, çocukluk yıllarında babasının Rilke'den şiirler okuduğunu aktarmıştır. Schimmel'in şiir yazma yeteneğinin Tanrı tarafından ona verilmiş bir ayrıcalık olduğunun bilincinde olan annesi de her daim onun destekçisi ve baş eleştirmeni olmuştur. Tüm aile bireyleri farklı şairleri sevmiş, okumuş, Schimmel'in şairane yönünün temeli belki de bu yıllarda atılmıştır. Rilke'nin, İslam Mistisizm'ine yakın söylemleri onun dikkatini küçük bir çocukken celbetmiştir. Schimmel, kendisini en çok etkileyen şairin ise Friedrich Rückert olduğunu söylemiştir. Çünkü Rückert'in şiire verdiği pâye Schimmel'in nazarında pahabiçilmezdir. "Onun şu cümlesi benim ruhumu her zaman kanatlandırmıştır: "Dünya şiiri dünya sulhudur."[71] Schimmel, bu sözün hikmet-i payesini o denli idrak etmiştir ki, hayranı olduğu Rumî, Yunus, İkbal'den Batı dillerine çokça çeviriler yapmış, kendisinin sahip olduğu bu yüce ufka herkesin sahip olabilmesini temenni etmiştir.

"…İslam Kültürünün en iyi taşıyıcıları olan Mevlâna, Hâfız, Sadi, Yûnus Emre gibi şair ve sûfilerin eserlerini batı dillerine aktarmak, bu kültürleri aracısız olarak tanıyarak onların güzelliklerinden ruhumuzu beslemenin en iyi yoludur."[72] Schimmel, hayatı boyunca Şark-Garb arasında manevi bir köprü kurmaya çalışmış ve şiirin de bunda önemli bir payı olduğunu çok genç yaşlarda anlayabilmiştir. Ne okumaktan ne de yazmaktan vazgeçmiştir. Mevlâna'yla ilgili verdiği her konferansta muhakkak şiirlerini de okumuştur. Schimmel, okumakla yahut yazmakla yetinmemiş; başkalarının tercümelerini okumak yerine şiir tercümelerini de kendisi yapmak istemiştir. Bu hususta başarılı da olmuştur. Hatta İkbal'in 'Cavidname' isimli mühim eserini Türkçe'ye tercümesi ona hayran olduğu Pakistan kapılarını ardına kadar açmıştır. Cavidname'yi,

[71] Schimmel, a.g.e., s. 56.
[72] Nimetullah Akın, "Annemarie Schimmel Örneği Özelinde Alman Romantik Akımında Mevlana", *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlânâ Sempozyumu*, Çanakkale, Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, 2006, s. 416.

Almanca'ya da çeviren Schimmel'in İkbal'e olan hayranlığı ve onun her kesim tarafından anlaşılması gereken bir mütefekkir olduğu inancı, Schimmel'in bu tercümeleri yapmasına ön ayak olmuştur.

Schimmel, şiirlerinde ve mektuplaşmalarında 'Cemile Kıratlı' mahlasını kullanmıştır. Hikayesi ise şöyledir: Savaş yıllarında çalışmakla yükümlü olduğu işyerinde bir adamın kendisine her zaman 'Şimele' diye hitap ederken günün birinde ona 'güzel, hoş' manasına gelen 'Cemile' deyivermesiyle kendisine münasip bir mahlas bulmuştur. 'Kıratlı' ise soyadı olan 'Schimmel'e tekabül etmektedir.

C. DİL KABİLİYETİ

"Schimmel'in bir akademisyen olarak en önemli özelliği, araştırdığı konuyu bizzat kendi yerinde ve dilinde araştırmasıdır."[73] Schimmel ve onun ilmî faaliyetleri incelendiğinde bu cümlenin ziyadesiyle doğru olduğu söylenebilir.

Schimmel, bir lisanı öğrenmenin gerekliliğine o kadar inanmıştır ki; araştırmak istediği bir konunun kendi bildiği diller arasında yapılmış tercümelerinden istifade etmek yerine bizzat o eserin, en sahih şekilde anlaşılabilmesi için yazıldığı dili öğrenmeye azmetmiştir. Hangi dili öğrenmek istediyse muvaffak olmuştur. Ertelemeyen, üşenmeyen ve sonunda o dili öğrenmenin zirve noktasına ulaşan Schimmel'in hayatta en lezzet aldığı şey belki de, yeni lisanlar tavassutuyla yeni insanlar tanımak, yeni dostluklar kurmaktır. İletişimi seven, insanların dinlerini, kültürlerini anlamanın lezzetine varan Schimmel için, hangi dil olursa olsun, zorluk derecesi ne kadar fazla olursa olsun önemi yoktur. İstemesi ve gerekliliğine inanması yeterlidir. Bildiği yirmiye yakın lisan, bunun en önemli kanıtıdır.

Henüz 15'inde iken Fransızca ve Latinceyi öğrenmiş, İngilizceyi öğrenme sürecine başlamış ve hayallerini süsleyen Şark dünyasının dillerinden birini öğrenmek için can atmıştır. İstediği olmuş ve ilk öğrendiği Şark lisanı olan Arapça derslerine ailesinin izin ve desteğiyle başlamıştır. Arapçaya, Arapça bir edebi dergi (Fikrun wa Fann) çıkaracak kadar hakim olan Schimmel, bu derginin editörlüğünü yapmaktan son derece keyif almıştır. Schimmel'in üzerinde durduğu önemli bir ayrıntı; yalnızca

[73] Fatma Padak, *Annemarie Schimmel'in Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Ve Mutasavvıflar Hakkındaki Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa: Şanlıurfa Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 13.

akademik alanda ilerlemek adına dil öğrenmekten içtinab etmesidir; bunu pratiğe dökebilmek adına elinden geleni yapmasıdır. Örneğin, ilk yurt dışı seyahatini gerçekleştirdiği İsveç'te kaldığı on günlük süre boyunca akademik alanda kafi olacak derecede bildiği İsveççesini pratiklerle nihayete erdirmiştir.[74]

Harvard'da hocalık vazifesini ifa ettiği zamanlarda, en çok muhabbet ettiği kişi, en çok lisan bilen felsefe hocası Van Quine'dir.

Arapça'yı ilerlettikten sonra Farsça tahsiline başlamıştır. Ne de olsa hayranı olduğu daima kendisini teskin eden, en buhranlı zamanlarında yardımcısı olduğuna inanan Mevlâna'nın Mesnevi'si, Farsça yazılmıştır. Ve şarkta Farsça yazılmış olan nice şiirler, Schimmel'in titiz ve özenli tercümesini beklemektedir.

Öte yandan diğer bir Şark lisanı Türkçeye başlamıştır. Anadolu'nun her karışını daha oraya ayak basmadan ezberleyen, hangi şehirde hangi ürün yetiştirildiğine varıncaya kadar bilen, bunları ilmek ilmek defterine kaydeden Schimmel, Türkiye'yi, hassaten İstanbul'u görmek için Türk lisanını da öğrenerek manevi hazırlıklarını nihayete erdirmiştir. Onun hem Türk lisanına hakimiyeti, hem İslam diniyle alakalı pozitif düşüncelerini açık, anlaşılır bir üslupla anlatması Türkiye'ye ikinci gelişinde verdiği Türkçe konferansta ispatlanmıştır. Kendisiyle ilgili yapılan haberde manşetlere şu şekilde konu olmuştu: "Bir saatlik konferans verebilecek kadar Türkçeyi hatasız konuşan Alman (kadın) profesörü"[75] Schimmel'in ilk Türkçe'den çevirisi de Süleyman Çelebi'nin Mevlid adlı muhteşem eseridir.[76] İlk kez Berlin'de öğrenciyken zevkle okuduğu bu eseri, Türkiye'de sık sık dinlemiştir. Schimmel'in Türkçeyi çok iyi bilmesi ve ısrarlar üzerine Cavidname'yi Türkçeye çevirmesi ona Pakistan kapılarını ilk; fakat ebedi olarak açmıştır.

Bir şiiri tercüme edebilmek için salt lisana hakimiyet kafi değildir, hem nazmı iyi bilmek hem lisanı iyi bilmek gereklidir. Nazmı farklı bir dile çevirmek -hem ne çevirdiği dil kendi anadili, ne de çevrilen dil kendi anadili değilken- büyük bir ustalık, titizlik, maharet gerekir. Schimmel'de tüm bunlar ziyadesiyle vardır. Bunun farkındalığıyla Schimmel, tercüme çalışmalarını nakış gibi işlemiştir. "O, İkbal'in

[74] Schimmel, a.g.e., s. 101.
[75] Havlioğlu, Ataman, a.g.e., s. 217.
[76] Schimmel, a.g.e., s. 155.

şiirlerinin Almanca çevirilerini yaparak Batı medeniyetine İslam'ın güzel ve saklı yüzünü gösterdiğine inanıyordu."[77] İnandığı bu yolda başarıyla yürümüştür.

22-23 yaşlarında Arapça, Türkçe ve Farsça'yı ders verecek kadar iyi bilen Schimmel, lisan öğrenme konusunda kabiliyetini göstermiştir. Bu lisanları, her geçen gün yeni tercümelerle, yahut mektuplarla geliştiren Schimmel, listeye yeni lisanlar eklemeye devam etmiştir. Onun öğrenme aşkı geniş bir yelpazede seyretmiş, gittiği ülkenin lisanını biliyorsa muhakkak o lisandan konferanslarını vermeye gayret etmiştir. Hemen hepsinde insanlarının takdirlerini toplamış ve bundan çok mesut olmuştur.

Schimmel'deki, bu öğrenme aşkı âdeta onun tüm hücrelerine işlemiş sanki yaratılıştan böyle bir altyapıyla doğmuş gibidir. Bir otobüs yolculuğunda bile ya dil pratiği yapmış ya iletişim kurduğu kişiler vesilesiyle kültürlenme gerçekleştirmiş ya da hakimi olmadığı bir lisanı öğrenmek için azmetmiştir. Nitekim Çekçe'yi böyle bir girişkenlikle öğrenmiştir.[78]

Schimmel, Pakistan'a ilk ziyaretinde, (1958) Sind lisanını öğrenmesinin lüzumuna kesin olarak karar vermiştir. Hem burada incelenecek müthiş sanat eserleri vardır; hem Müslümanlar bile bu güzelliklerin farkında değillerdir ve Schimmel, artık yönünü tam manasıyla Pakistan'a çevirmiştir. Ne yapıp edip bu dili öğrenmelidir ki; refiki olan pir, ona bu dili öğrenmede, istemeyerek itici güç olmuştur. Schimmel'in sorduğu bir soru akabinde diyalog şöyle gerçekleşmiştir: " .. yazdım ama siz okuyamazsınız çünkü Sind dilinde yazdım," dedi. Bana ha… Bu bana, "Sen şu lisanı öğrenemezsin," demekti! Altı ay sonra Pir Sahib, Sind dilinde kaleme aldığım ilk mektubumu aldı. Çünkü âdeta bir hazineyi keşfetmiştim: Fevkalade ahenkli bir lisan ve bilhassa fiil sisteminde olağanüstü karmaşık bir gramer…"[79] Bu anekdottan Schimmel'in tuttuğunu koparan, kafasına koyduğunu yapan ve öğrenmek konusunda inatçı bir hanım olduğu anlaşılabilmektedir.

Schimmel'in, Mircea Eliade'nin bayraktarlığında hazırlanan dev eser, Encyclopedia of Religion çalışmasında bizatihi yer alması, onun dil konusunda otoritesini ortaya koyan bir başka ispattır.

[77] Çeliktaban, a.g.m., s. 16.
[78] Schimmel, a.g.e., s. 226.
[79] Schimmel, a.g.e., s. 371.

Emekli olduktan sonra İngilizce olarak verdiği Gifford dersleri ki; bu dersleri verebilmek her akademisyene nasip olan bir durum değildir. "Rüyamda görsem inanmazdım"[80] dediği bu derslere davet edilişi, onun hem ilmî açıdan hem lisan kabiliyeti açısından ne denli muteber biri olduğunun göstergesidir.

Schimmel için, sarf edilen şu sözler, onun ne denli mühim bir iş yaptığını, gerek Türk gerek İslâm aleminin diğer ülkelerinde çalışmalarını yürüten ilim insanları tarafından hüsn-ü kabulle karşılandığını bizlere göstermektedir: "Son iki yüzyılda birçok Batılı oryantalist yetişti. Fakat onun kadar İslâmî konulara ilgi ve hatta sempati ile bakan başka birini bilmiyorum.

Son iki asırda birçok Şarkiyatçı ilim dünyasına yâdigârlar sundu. Onun kadar İslâm'ın ve Kur'ân'ın değerlerine özellikle Hz. Prygamber'e tarafsız bir gözle bakabilen ikinci bir kişi tanımıyorum."[81] Bu sözlerin sahibi, ne mübalağa etmiş ne de yanlış bir yorum yapmıştır. Nitekim, tezin amacının aktarılacağı ikinci bölümde, Schimmel'in İslâm dinine bakarken kullandığı âdil ölçüt ve yöntemler ele alınacaktır.

III. ESERLERİ[82]

A. KİTAPLAR[83]

1. Dinler Tarihine Giriş (Külliyat Yayınları, İstanbul, 2017, 2. b.)

2. The Mystery of Numbers, 1993. ('Sayıların Esrarı' adıyla çev. Mehmet Temelli, Verka Yayınları, Bursa, 1997).

3. Die Zeichen Gottes. Einführung in die Phänomenologie des Islam. München 1995. (İng. *Deciphering The Sings of God, A Phenomenological Approach to Islam:* ('Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri: İslama Görüngübilimsel Yaklaşım' adıyla çev. Ekrem Demirli, 1. b., Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2004; 2. b., Tanrı'nın Ayetlerinin

[80] Schimmel, a.g.e., s. 412.
[81] Kara, "Annemarie Schimmel ve Allah'ın Ayetleri", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi,* [Mevlânâ Özel Sayısı], C. VI., S. 14, (2005), s. 25.
[82] Tüm eserlerinin listesi için bkz. Nimetullah Akın, "Annemarie Schimel", *İslamiyat VII,* (2004), S. 1, ss.171-186.
[83] Tüm kitaplarının listesi için bkz. Şule Bilman, "Ukbaya Kayan Yıldız: Annemarie Schimmel", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* S. 11, (2003), ss. 511-517.

Çözümlenmesi: İslâm'a Fenomenolojik Bir Yaklaşım, İstanbul: AlBaraka Yayınları, 2021)

4. Die Religion des Islam. Stutgart, 2001. ('İslamın Kısa Tarihi' adıyla çev. Şebnem Andaç, Alfa Yayıncılık, 2019).

5. Und Muhammad ist Sein Prophet. Die Verehrung des Propheten in der islamischen Frömmigkeit, Düsseldorf/Köln (Diederichs) 1981. ('Ve Muhammed O'nun Peygamberidir' adıyla Türkçeye çeviren Okşan Aytolu, Profil Yayınlarıı, İstanbul, 2008).

6. Meine Seele ist eine Frau. Das Weibliche im Islam, Kösel/ Almanya 1996 ('Ruhum Bir Kadındır' adıyla, çev. Ömer Enis Akbulut, İz Yayıncılık, İstanbul 2011).

7. Die Traume des Kalifen, Traume und ihre Deutung in der islamischen Kultur ('Halifenin Rüyaları, İslamda Rüya ve Rüya Tabiri' adıyla çev. Tûba Erkmen, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005).

8. Westlich-östlishe Annäherungen: -Europa in der Begegnung mit der islamischen Welt- Annemarie Schimmel, Stutgart, 1995. ('Doğu-Batı Yakınlaşmaları: Avrupa'nın İslam Dünyasıyla Karşılaşması' adıyla çev. Hüseyin Ağuiçenoğlu, Avesta Yayınları, İstanbul, 2012).

9. Mystical Dimensions of Islam, Chapel Hill, Aalen 1975.

Mystische Dimensionen des Islam, Aelen 1979. ('İslamın Mistik Boyutları' adıyla çev. Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yay., İstanbul 1999).

10. Cavidname, Muhammed İkbal (Farsçadan çev. Annemarie Schimmel), Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989/1990)

11. Muhammed Iqbal, prophetischer Poet und Philosoph. München 1989.

('Peygamberâne Bir Şair ve Filozof' adıyla çev. Senail Özkan, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1990).

12. Wanderungen mit Yunus Emre. Köln (Önel) 1989. ('Yunus Emre ile Seyahat' adıyla çev. Abdurrahman Erginsoy, İstanbul, 2000).

13. I am Wind, You are Fire. The Life and Work of Rumi, Boston 1992. (‘Ben Rüzgarım, Sen Ateş’ adıyla çev. Senail Özkan, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999).

14. Al-Halladsch “O Leute, rettet mich vor Guth”Verlag Herder Freiburg im Breisgau, 1995. (‘Hallac, “Kurtarın Beni Tanrı’dan’ adıyla çev. G. Ahmetcan Asena, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2011).

15. Morgenland und Abenland Mein West-östliches Leben, München (C.H:Beck) 2002. (‘Doğudan Batıya Annemarie Schimmel’ adıyla çev. Ömer Enis Akbulut, Sufi Kitap, İstanbul, 2017).

16. Die orientalische Katze. Geschichten, Gedichte Sprüche, Lieder u. Weisheiten. Diederichs 1983. 2nd enlarged edn. *München 1989.* (‘Şark Kedisi’ adıyla çev. Firuzan Gürbüz, Gerhold, İstanbul, 2020).

B. MAKALELER[84]

Yüzlerce makale yazmış olan Schimmel’in makalelerinden Türkçe’ye çevrilen ya da bizzat Türkçe kaleme almış olduğu makaleleri de vardır. Bu makalelerin çoğu bir kitapta derlenmiş ve yayımlanmıştır.[85]

1. “XIII. Asırda İslam Dini ile Hıristiyanlık Arasındaki Münasebetler”

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, I/IV (1953), ss. 71–82.

2. “Müslümanlıkta Mutasavvıfâne Dua ve Niyazın Bazı Safhaları”

İngilizceden çev. Nurettin Artam, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, II/II-III (1953), ss. 209–217.

3. “Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?”

Ankara Üniversitesi İlahiyatFakültesi Dergisi, III/III-IV (1954), ss. 67–73.

4. “Garbın Mevlâna Görüşü”

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, III/III-IV (1954), ss. 27–29.

[84] Tüm makalelerinin listesi için bkz. Fatma Padak, *Annemarie Schimmel’in Hayatı, Eserleri, Tasavvuf ve Mutasavvıflar Hakkındaki Görüşleri*.
[85] Bkz. Schimmel, *Aşk, Mevlâna ve Mistisizm*, haz. Senail Özkan, İstanbul: Kırkambar Kitaplığı, 2002.

5. “Alman Gözüyle Divan Edebiyatı”

Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953.

6. “Semâ’-i Semaví”

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, III/III- IV (1954), ss. 19-25.

7. “Roma'daki Beynelmilel Din Bilginleri Kongresi”

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, IV/I-II (1955), ss. 16-22.

8. “Mevlâna ve Niyâz”

9. “Almanya’nın Rus Bölgesinin Gölgelerinden: Mevlâna’nın Büyük Nuruna Kavuşan Küçük Nur”

10. “Mevlâna Hindistan’da”

11. “Mevlâna Celaleddin Rumi’nin Şark ve Garp’ta Tesirleri”

Ankara: Gutenberg Matbaası, 1963.

12. “Mevlânâ ve Garp Âlemi”

Tarih ve Edebiyat Mecmuası, S. 12 (Aralık 1980), ss. 13-15.

İKİNCİ BÖLÜM

ANNEMARIE SCHIMMEL'İN İSLAM FENOMENOLOJİSİ

Tezimizin asıl konusu bu bölümde işlenecektir. Amacımız, daha çok tasavvuf alanında yaptığı çalışmalarla tanınan Schimmel'in, göz ardı edilen güçlü dinler tarihçiliği yönüne, hassaten, fenomenolojik yöntemi kullanmadaki maharetine vurgu yapmaktır. Schimmel'in, Türkiye'de Dinler Tarihi kürsüsünün başarılı bir yol izlemesinde oynadığı etkin rol, yetiştirdiği talebesi Hikmet Tanyu ve onun talebelerinin aracılığıyla bu alanı, Türkiye'nin İlahiyat Fakültelerinde meşru zemine yerleştirebilme gayretleri, yine bu alanda fenomenolojik yöntemi kullanması ve çalışmaların yoğunlaşması hususunda açtığı yol önemlidir. Schimmel'in, Türkiye'de Dinler Tarihi alanında bizzat akademisyen olarak çalışması, dinler tarihçilerine rehber olması, kendi kaleme aldığı eserlerinde zor da olsa İslâm ve tasavvuf alanını bu yöntemle incelemesi, bizim böyle bir konuya eğilmemizde itici güç olmuştur. Bu bölümde, öncelikle genel olarak fenomenolojik yöntemin alan açısından önemi, sonra da Schimmel'in İslâm dinini bu yöntemle nasıl ele aldığı aktarılacaktır.

I. FENOMENOLOJİK YÖNTEM VE DİNLER TARİHİ

Fenomenolojik yöntemin öneminin tam manasıyla anlaşılabildiğini söylemek güçtür. Ancak, bu yöntemle dinî araştırmalar yapmanın, objektifliği artırması, dinlere doğru bir bakış açısıyla yaklaşımın gerçekleştirmesi; ilim insanlarını, her geçen gün üzerinde daha çok durulacak ve çok daha fazla araştırılmayı hak eden bir yöntem olduğu kabulüne götürmektedir.

Zaman içerisinde gelişen fenomenolojik yöntem, dinler tarihinin sıkça kullandığı tarihsel yöntemin zayıf ve eksik yanlarını kapatır ve her dinler tarihçisinin incelemeye tabi tuttuğu din ya da dinî olguları daha doğru anlamasını -araştırılan dinin mensubu gibi üst bir anlayışla- sağlamaktadır.

A. FENOMENOLOJİK YÖNTEM

"Araştırmacının kendi dini dışındaki dinlere yaklaşırken, inananın bilincinin yöneldiği şeyi anlamayı, onun dini tecrübesini içeriden deneyimleyen empatik

müdahaleyi ve dini fenomenlerin özüne dair sezgiyi esas alan bir disiplindir."[86] Din fenomenolojisini özetleyen bu tanımdan hareketle fenomenolojik yöntemin, dinleri bilhassa araştırmacının kendi dini dışındaki 'dinleri anlaması' açısından, o dinlere önyargıdan uzak bir şekilde bakabilme ihtimalini artıran disiplinin bir parçası olduğu söylenebilmektedir. Yöntemin doğru anlaşılabilmesi için din fenomenolojisi disiplininin ortaya çıkışına mutlaka değinmek gerekecektir. Din fenomenolojisi, ilk kez Batı'da, Dinler Tarihi'nin alt dalı olarak ortaya çıkan bir bilim dalıdır. Ancak bu alan da Dinler Tarihi gibi, Hıristiyanlığın en yüce din olduğu vurgusuna hizmet eder bir işlevle çalışmış ve fenomenolojiden beklenilen objektiflik hayata geçememiştir. Bunun sebebinin, fenomenolojinin kurucusu sayılan Van der Leeuw başta olmak üzere bu alanda çalışan isimlerin, ilahiyatçı olmalarıdır.[87]

Din fenomenolojisi ilk ortaya çıktığında dinler tarihinin bir alt kolu gibi işlev yapsa da zamanla bağımsız bir disiplin olur. Pek çok dinler tarihçisinin katkılarıyla gelişen bir disiplin olmayı başarır. "1887'de Chantepie de la Saussaye'in (1848-1920) Lehrbuch der Religionsgeschichte'si şu üç yolu birbirinden ayırarak durumu netleştirir: Çeşitli dinlere tahsis edilen Tarih; Dinin menşe ve özünü tetkik eden Felsefe; İnananların yaşanmış tecrübelerine dayanan Fenomenoloji."[88]

Türkiye'de tam manasıyla bir disiplin haline gelmeyi başaramayan, ancak seçmeli ders olarak bazı fakültelerde okutulan Din Fenomenolojisi disiplini, araştırmacılarını beklemektedir.

Din fenomenolojisinin ne olduğunu anlatmaya çalışan ilim insanlarının çokluğu söz konusudur; ancak onun ne olmadığını da belirtenlerin sayısı azımsanmayacak boyuttadır. Onun ne olmadığını anlatmak, ne olduğunu anlamaya daha çok yardımcı olacaktır. Bu durum, Van der Leeuw'ün sözlerinden iktibasla şöyle özetlenebilir: "Din fenomenolojisi, din tarihinden farklıdır. Gerçi o, tarihî malzemeyi kullanır; fakat oraya buraya sıçramak suretiyle onların izahını yapmaya teşebbüs eder. Din fenomenolojisi, aynı zamanda din psikolojisi de değildir. Şüphesiz, modern din psikolojisi, dini hayatın

[86] Emir Kuşçu, "Türkiye'de Din Fenomenolojisine İlişkin Çeviriler Üzerine Bir Değerlendirme", *Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 4, S. 8, (2011), s. 26.
[87] Bkz., Baki Adam, "Prof. Dr. Hikmet Tanyu'dan Günümüze Dinler Tarihi Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 36. S. 1, (1997), ss. 509-519.
[88] Ömer Faruk Harman, "Bir Disiplin Olarak Dinler Tarihinin Ortaya Çıkışı (Doğu-Batı)", *Türkiye'de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2010, s. 41.

sadece psişik tezahürleri üzerinde durur, fakat din fenomenolojisi, bunun bütün görünüşlerini inceler. Bununla beraber, fenomenoloji, meselelere, filozofik ve metafizik bir karakter verir. Fakat bu, bir din felsefesi demek değildir. Ancak, onu, felsefe için bir hazırlık olarak kabul etmek mümkündür. Din fenomenolojisi, teoloji de değildir. O, teoloji ve felsefenin hakikati arama iddiasına iştirak etmez."[89] Bu sözleri söyleyen Van der Leeuv, din fenomenolojisinin tarih olmadığını söylerken haklıdır. Ancak şu da apaçık bir gerçektir ki, bu alanı tamamen tarihten koparmak da imkansız görünmektedir. Nitekim Schimmel'in öğrencisi Tanyu, tarihsel verileri göz ardı etmeden fenomenolojik yöntemi kullanarak bazı eserler ortaya koyar.[90]

"Din Fenomenologu bir dinler tarihçisi de değildir. Çünkü o dinleri ve dinlerin tarihsel süreçlerini dışarıdan tasvir etmekle yükümlü değil, belki dinler tarihi verilerinden yararlanarak dini fenomenlerin özlerine inmek, temel yapılarını çözmek, aralarındaki ilişkileri kavramak, onları gruplandırmak ve karşılaştırmak suretiyle *fenomenlerin içine nüfuz ederek ruhunu yakalama* telaşındadır."[91] Tüm bunlardan hareketle, Din Fenomenolojisi'nin ve dolaylı olarak fenomenolojik yöntemin amacına ulaşmak için izlediği basamaklar şöyle özetlenebilir[92]:

Birinci Adım: Epoche'nin Uygulanması: Epoche, din bilimcisinin araştırmaya başlamadan önce tüm önyargı, olumsuz duygu ve düşüncelerini askıya almasını ifade eder. Anlama'nın ilk adımında olması çok doğaldır. Çünkü önyargıyla ele alınan bir konunun objektif ya da objektife yakın bir sonuç vermesini beklemek çok mantıklı görünmemektedir.

İkinci adım: Empatik Müdahaleyi (Interpolation) Yerine Getirme: İlk adımda olan gözlemciliğin ardından burada işin içine tam manasıyla girmeye teşebbüs vardır. Dinî olguları empati yoluyla anlamaya çalışma söz konusudur.

---

[89] Hüseyin Yurdaydın, "Din Fenomenolojisi", *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1, (1960), s. 53.
[90] Münir Yıldırım, "Türk Dini Tarihi Araştırmalarında Fenomenolojik Metod: Hikmet Tanyu Örneği", *Türkiye'de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği)"*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yay., (2010), s. 64.
[91] Muharrem Yıldız, Mehmet Mekin Meçin, "Din Fenomenolojisi ve Belli Başlı Öncüleri", *EKEV Akademi Dergisi*, S. 53, (2012), s. 261.
[92] Yıldız, Meçin, a.g.m., *EKEV,* ss. 260-263.

Üçüncü Adım: Epoche'yi Sürdürme: Önyargılardan uzak olmaya devam ettiğimiz bu süreçte şimdiki adım dinî olgu ve fenomenleri sınıflandırıp tasvir etmeye bir hazırlık yapmaktır.

Dördüncü Adım: Fenomenleri Tasvir Etme: Tanımlama ve tasvir etmek basamağıdır.

Beşinci Adım: Fenomenleri İsimlendirmektir.

Altıncı Adım: İlişkilerin ve Süreçlerin Tasviri: Fenomenlerin birbiriyle alakasını tespit etmeye çalışmaktır.

Yedinci Adım: Paradigmatik Model İnşa Etme: Bu adımda fenomenologun mahareti önemli olup araştırdığı fenomenlerle diğer dinlerdeki fenomenlerin karşılaştırmasını, benzer ve farklı yönlerini tespite çalışmaktır.

Sekizinci Adım: Eidetik Sezgiyi İcra Etme: Yöntemin en zor adımı olup fenomeni öze tamamen uygun yeni bir tanımlama icrası yapmaktır. Fenomenolog burada yine maharetini ve sezgi gücünü konuşturacaktır.

Dokuzuncu Adım: Sezgiyi Test Etme: matematikte kullanılan sağlama işlemi gibi olup gidiş yolunun doğruluğunu yeniden test edip emin olma işlemi gerçekleştirmektir. Elbette matematikteki gibi tam bir sağlama gerçekleştirilemez. Beşerî ilimler bu noktada sayısal ilimlerden ayrılmaktadır. Ancak amaç objektife en yakın olana ulaşmak için en sağlam metodla ilerlemeyi gerektirmektedir.

Schimmel, din fenomenolojisini, din bilgisinin dinler tarihinden sonra gelen ikinci büyük bölümü olarak görür ve dinî hadiselerin önemini inceleyen, dinlerin, kutsal olan her türlü zaman, mekan, eşya, şahıs vb. ne varsa araştırma konusu yapan, dinler tarihinin çözemediği karışıklıkları aydınlığa kavuşturmaya çalışan, dinleri ve hususiyetlerini sınıflandırıp kolay anlaşılmasını sağlayan bir üst anlayışa hizmet eden bir bölüm olarak sunar. Ona göre din fenomenolojisinin en önemli amacı ise, tüm dinlerin aslında aynı güzel amacı barındırdığını dolayısıyla hepsinin aynı merkezden geldiğini kanıtlamaktır.[93]

[93] Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, 2. b. İstanbul, Külliyat Yay., 2017, s. 12.

B. FENOMENOLOJİK YÖNTEMİN DİNLER TARİHİNDEKİ ÖNEMİ

Din fenomenolojisi, ilk ortaya çıktığında daha çok felsefî bir disiplini temsil etmektedir. Ancak daha sonra teolojik bir düzleme evrilir ve daha çok dinleri bazı tasniflere ayırır. Fakat, onun, salt bir tasnifleme metodu üzerine kurulduğunu söylemek haksızlık olacaktır. Din fenomenolojisi, aslen dinî görüngüleri yani fenomenleri anlamak hatta genel kabule göre içsel tecrübeleri bile anlamaya çalışmaktır ve hatta o dinin mensuplarının anladığı şekilde fenomeni yansıtabilmektir. Çünkü din denilen olguda dinî tecrübelerin önemi büyüktür. Ve onları anlamadan bir dinin mutlak manada anlaşılabilmesi pek de mümkün görünmemektedir. Ve bu anlama işlemi sadece tasnifleme ile gerçekleştirilememektedir.

"Dinler tarihiyle ilgili evrimci ve indirgemeci açıklama biçimlerine bir tepki olarak ortaya çıkan din fenomenolojisi, dinsel tecrübenin otonomluğunu ya da kutsal gerçekliğin indirgenemezliğini savunan bir yaklaşımdır."[94] Din fenomenolojisinin nazarında 'kutsal'ı anlamak vardır. "… kutsalı kendine referans alan Din Fenomenolojisi, dinin vitrininde sergilenen şeyler nispetinde dinin özüne yaklaşmaktadır."[95]

Din fenomenolojisi, görünürlüklerin olduğu alemin verilerini kullanarak görünmeyen alemi anlamanın rehberidir. Din, denilen sahada, dindar olan ve dinî kabul edilen ne varsa onu anlayabilmek ve anlatabilmenin merakı içindedir. Bunu yapabilmek çok da kolay bir iş değildir. Çünkü dinî bir olguyu ele alıp tüm önyargılardan uzaklaşmakla, keskin ve sınırları tam olarak çizilememiş bir ölçütle yola çıkılmaktadır. Bunu ne kadar başarabileceği fenomenologun bilgi, maharet ve adaletine kalmaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi bu yöntem doğru sonuca ulaşmada en yetkin yöntemlerden biri sayılmaktadır. Bunun yanısıra dinler tarihinin kullandığı tarihsel, filolojik vb. yöntemlerle beraber kullanmak fenomenolojik yöntemin objektif ve geçerliliğini artıran bir başka durumdur.

---

[94] Kuşçu, Mahmut Aydın, "Dinî Geleneklerin Fenomenolojisi: Wilfred Cantwell Smith Örneği", *İslâm Araştırmaları Dergisi,* S. 23, (2010), s. 43.

[95] İbrahim Hakkı Kaynak, "Dinlerde Kutsal Zaman ve Mekânın Tarihsel Yapısının Fenomenolojik Algısı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 39, (2016), s. 445.

"Din Fenomenolojisi, esas görevi değişik ve farklı verileri sınıflandırmak ve gruplandırmak olan Dinler Tarihi'nin sistematik olarak incelenmesidir. Bu sistematik çalışma sonunda, fenomenlerin ihtiva ettiği dini anlam ve mahiyetler ortaya çıkarılır... Din Fenomenolojisi, Dinler Tarihinin tasvirci üslubundan farklı olarak analitik yöntemi kullanmak suretiyle, dini gelenekleri "anlama"yı amaçlar. Şurasını da belirtmekte yarar vardır ki, kelimenin tam anlamıyla, fenomenleri sadece tasvir etmek ve yargılamaksızın anlatmak, din çalışmalarında çok faydalıdır, ancak fenomenolojik analiz yapılmazsa, o iş tamamlanmış bir iş olamaz."[96] "Dinler Tarihi, sahip olduğu bilimsel yeti vasıtasıyla farklı dinlere mensup insanlar arasında derinleşip kök salan önyargıları bertaraf etmekle, sürekli gelişen dinler arası yakınlıkları teşvik etmektedir."[97] Dinler Tarihi'nin bu amacına hizmet etmesini sağlayan en önemli yöntemin fenomenolojik yöntem olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir.

Tüm verilerden hareketle fenomenolojik metodu, şöylece anlayıp tarif etmek mümkün olabilmektedir: Fenomenolojik metod; insanların uzaktan bulanık görüp seçemedikleri nesneleri görmek için taktıkları yakın ve net gösteren bir gözlüğe benzemekte olup; din araştırmalarında da, ilim insanı, bu metotla yola çıkarsa aslında kendine net olmayan pek çok şey netliğe kavuşacaktır, gerçeklik ortaya çıkacaktır. Daha iyi gören, daha iyi anlayacak ve aktaracak, önyargıları terk edecek ve yorumlama kısmında yaptığı hata da minimuma inecektir. Din araştırmalarında bu gözlük mutlaka takılmalı ki, yermek ve yargılamak hatasından kaçınılabilsin ve insanların inandığı kutsallara saygı duyulsun. Tıpkı Schimmel'in yaptığı gibi. Onun İslâm dinine hak ettiği değeri verme cehdi ve azmi, fenomenolojik yöntemle İslâm'ı inceleyişinin bir sonucudur. Bu yöntemi uygulamadaki hassasiyetinin onu, diğer şarkiyatçılardan farklı ve de özel bir konuma taşıdığı kabul edilmesi gereken bir gerçekliktir.

---

[96] Mustafa Ünal, "Halk Dini Verilerinin Fenomenolojik Yöntemle İncelenmesi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, (2000), s. 228.

[97] Mustafa Alıcı, "Dinî Araştırmalarda Yapısal Fenomenolojik Yöntem: Kültürler Arası Bir Perspektif", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, C.1, S.1, (2013), s. 124.

II. ANNEMARIE SCHIMMEL'İN İSLÂM FENOMENOLOJİSİ

Bir değerlendirmede, "Özelikle son zamanlarda fenomenolojik olarak, ön yargıdan ve bilgisizlikten kaynaklanan tutumlara karşı bir duruşla, toplumların birbirini anlamasına, bunun için ortak zemin aramaya, kendi kamuoylarını, karşı taraf hakkında olumlu düşüncelerle beslemeye ve doğru bilgilendirmeye matuf çalışma yapanlar bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Annemarie Schimmel'dir"[98] denilmektedir.

Schimmel'in İslâm dinini ve özelde Hz. Muhemmed'i (s.a.s.), asıl kaynaklarından öğrenme arzusu ona fenomenolojik yöntemi araştırmalarında kullanmayı gerekli gördürmüştür. Çünkü fenomenolojik yöntem şunları hedefler: İslâm dini peygamberinin dinî statüsünü ortaya koymak, Müslümanların peygamberine yaklaşım tarzını ifade etmek, hangi dönemlerde nasıl tanındığını bildirmek dolayısıyla doğru bir "Hz. Muhammed" (s.a.s.) algısıyla İslâm inanç ve medeniyetini doğru kavratmak.[99] Bu hedeflerin Schimmel tarafından büyük oranda gerçekleştirildiği söylenebilmektedir.

Schimmel'e bu hususta kandil yakanlardan biri de hiç şüphesiz büyük mütefekkir Goethe'dir. Onun meşhur eseri Doğu-Batı Divan'ında kaleme aldığı şiirlerde çizilen İslâm peygamberi profili o güne kadar çizilenlerden çok daha farklıdır. Goethe'nin Hz. Muhammed'den (s.a.s.) bahseden şiirlerinde, onun, dilinde tevhit söylemiyle dünyayı fetheden tarihin en büyük kahramalarından biri oluşunun vurgulanışı, coşkun akan ve kolları dünyanın pek çok yerine ulaşan bir ırmağa benzetilişi, Schimmel'i oldukça etkilemiş gibi görünmektedir.[100]

Annemarie Schimmel'i, İslam dini araştırmalarında başarıya ileten onun, bu dini, aslından öğrenme cehdidir. O hiçbir zaman, çoğu oryantalistin benimsediği indirgemeci yaklaşımı benimsememeye gayret eder; olanı olduğu gibi aktarmaya çalışır. Onun İslâm dininin güzelliklerini aktarma gayesi pek çok kişiyi etkiler. Zaten bu yönüyle hem Türkiye hem de diğer İslâm ülkelerinde en çok tanınan şarkiyatçı olur.

---

[98] İbrahim Sarıçam, "Alman Siyer Yazıcılığında Hz. Muhammed İmajı (Annemarie Schimmel Örneği)",*"VIII. Kutlu Doğum Sempozyumu"*, ed. İsmail Yakıt, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2005, s. 122.

[99] Sarıçam, " Batı Oryantalizminin İslâm Peygamberine Fenomenolojik Bakışı", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* C. X, S. 2, (2013), s. 2.

[100] Sarıçam, a.g.m., ss. 4-6.

Onun, araştırma ahlakında benimsediği üslup, olanı olduğu gibi aktarmak; fakat bunu yaparken olanın ardındaki ruhu da yansıtmaya çalışmaktır. Zaten dinî araştırmalarda ilim insanlarının atladığı en önemli husus, bu ruhu yansıtmayı ihmal edip yanlış verileri sunmaktır. Schimmel, kendi dindaşlarının, İslâm dini ve peygamberini (s.a.s.) sevmediği için yargıladıklarını ve anlamaya değil, yermeye çalıştıklarını ifade ederek onları eleştirmektedir.[101] Schimmel, önyargı barındırmadan ve tam da bu yönüyle her zaman fenomenolojik yöntemin ilk ve en önemli hususiyetine sadık kalarak yola çıkar. Empati ve sempati ise onun yardımcısı başka bir yöntem ahlakıdır. Bu da aynı yöntemin başkaca bir basamağıdır. Onun kaleme aldığı eserleri incelendiğinde, yöntemi kullanmadaki ustalığı gözler önüne serilecektir. O, bu yöntemin öneminin farkında bir dinler tarihçisi olup, (onun tasavvufa olan meylinden dolayı sadece tasavvufçu gibi algılanması doğru değildir.) fenomenler söz konusu olduğunda, yöntemden taviz vermemeye çalışır. Ancak, o, fenomenolojik yöntemin öneminin farkında bir ilim insanı olarak; fenomenolojiden tamamen objektif olmasının beklenmemesi gerektiğini, bu manada uygulanabilirliğinin zor olduğunu kabul eder. Zaten fenomenolojik yöntemi eleştiren pek çok ilim insanı da, bu yönteme, aynı eleştiriyi yöneltmektedir.

"İslam, sadece hukuki kodlarla örülmüş bir din değildir, aynı zamanda mistik (tasavvufî) unsurlar taşıyan bir dindir. Ona göre araştırmanın en zorlu yönü, araştırmacının yargısını ertelerken, araştırma konusuyla ilgili tavrını açık bir biçimde belirtme zorunluluğudur. Ona göre, bilimsel bir çalışma "nesnellik" iddiasına sahip olsa da, araştırmacının dine mesafeli durması zordur, ayrıca araştırmacının kişisel eğilimlerinin araştırma sürecini etkilememesi mümkün değildir. Dolayısıyla Schimmel, İslam'a şer'i yönden çok mistik (tasavvufi) açıdan yaklaştığından, o kaçınılmaz olarak İslam'ın gizemli yönlerine eğilir. Özellikle ona göre, İslam tasavvufunun şiirsel dili, onun dünyasına yabancı olan yazarlarca yanlış anlaşılmış ya da yanlış ifade edilmiştir. O, Heiler'in yöntemini İslam'a uygulamaya çalışır. Ona göre Heiler, önce fenomene, ardından her dinin en içteki kutsal merkezine ulaşana kadar, insanın aşkın gerçekliğe verdiği cevapları takip ederek dinin özüne ulaşır. Ayrıca Schimmel kitabının son

[101] Abdullah Takım, "Annemarie Schimmel ve İslâmiyet", *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi,* S. 5 (1998), ss. 50-52.

kısmında Gerardus van der Leeuw'nün önerdiği farklı din tipolojileri açısından İslam dininin hangi ya da ne tür sınıf ya da sınıflara dâhil olduğunu tespit eder."[102]

Schimmel, dinler tarihçiliğinde hocası Heiler'in üslubunu benimser ve onun metoduyla hareket eder. Bu konuya açıklık getirmek için hocasının dinler tarihçiliğine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Heiler, dinî araştırmalarında 'dua' kavramını merkez bir konuma yerleştirdikten sonra, dinleri, farklı tipolojilerde, fenomenolojik olarak sunar. Hatta Heiler'e göre dua, o denli önemlidir ki dinlerin belki de en mühim ortak paydaları olup, bu yönüyle onların aslında birbirlerinden çok da farklı olmadığı düşüncesini benimser. Duanın barınmadığı bir din öngörülemez. Onun dinin anlaşılması için merkezine gitmesiyle 'içsel tecrübeyi' önemsediği görülür.[103]

Schimmel'in hocası Heiler'in, dua kavramının, dinin âdeta atar damarı olduğunu ispatının ardından onun Dinler Tarihi bilimine yaptığı en önemli fayda, dinleri tasnife tabi tutması ve merhale merhale dinin merkezine inen fenomenolojik yaklaşımıdır. Heiler, dinler tarihçisinin, en başta saygılı olması, sevgiyi taşıması, dinlerdeki hakikat algısını önemsemesi gibi fenomenolojik açıdan önemli meziyetlere sahip olması gerektiğini ve bunları kullanarak araştırmalarını yapması gerektiğini ifade eder. Aksi takdirde araştırma amacına tam manasıyla ulaşamayacaktır. Araştırıcı yabancı dili ne kadar iyi bilse de, psikolojik yaklaşımlarla ilerlediğini iddia etse de bu durum değişmeyecektir. Sadece bunlar varsa öze gitmek zorlaşacak ve yüzeysel bir sonuç elde etmenin ötesine geçilemeyecektir.[104]

Schimmel hocası Heiler gibi 'kutsal'ı merkeze alan bir dinler tarihçiliği anlayışını benimser. Dinler Tarihine Giriş adlı kitabının önsözünde o, 'kutsal' kavramının üzerinde önemle durur. Bu kavramın tanrı kavramından daha şamil bir kavram olduğunu dile getirir. Türkiye'de bu anlayışın öncüsü de Schimmel olmuştur. Schimmel, dinler tarihinin tamamlayıcı ilimlerinden olan din fenomenolojisine dikkatleri çeker ve bu ilim dalının dinler tarihi alanının eksiklerini kapatması yönünden çok büyük önem arzettiğine yer verir. Din fenomenolojisinin, dinlerin hem farklı

[102] Emir Kuşçu, "Türkiye'de Din Fenomenolojisine İlişkin Çeviriler Üzerine Bir Değerlendirme", *Hikmet Yurdu Dergisi,* C. 4, S. 8, (2011), s. 31.
[103] Alıcı, *Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri,* 3.b, İstanbul: İz Yayıncılık, 2007, ss. 408-409.
[104] Alıcı, a.g.e., ss. 434-435.

niteliklerinin hem de ortak özelliklerinin var olduğunu ispatlayan, kutsalın yansıması olan ne varsa araştırmacıya sunan bir ilim dalı olduğunu kabul eder.[105]

Heiler'in, dini ve dinî olanı anlama çabası bizim açımızdan değerlidir. Nitekim onun yapmaya çalıştığı şey, Schimmel nezaretinde İslâm dinine uygulanır. (Heiler, kendi metodunu İslâm'a uygulama noktasında eksik kalır. Çünkü onun araştırmalarını yönlendirdiği esas alan Hint dinleridir. Ancak Schimmel'in, bu eksikliği büyük oranda kapattığı söylenebilmektedir.)[106] Ardından Schimmel'in öğrencisi Hikmet Tanyu ve diğer alan araştırmacıları için bu yöntem yol gösterici olur.

Schimmel, Anadolu topraklarının dinler tarihi açıından çok zengin bir birikime ev sahipliği yaptığını, Müslümanlık ve Hıristiyanlık başta olmak üzere yine bu dinlerin mezheplerini ya da farklı dinleri araştırabilecek malzemeye fazlasıyla sahip olduğunu ifade eder. Hem dil ve kültürün dinî yansımaları, hem de doğrudan dinî unsurların incelenmesinin gerekliliğine inanan Schimmel, "Biz garplı din bilginlerinin şimdiye kadar biraz ihmal ettiğimiz bir konu, yani hususî bir "İslâm Fenomenolojisi" gayet enteresan neticeler verecektir."[107] söylemiyle önemli bir eksikliğin varlığını gözler önüne serer.

Schimmel, İslâm araştırmalarında daha çok mistik unsurlara meyleder. Schimmel, mistik unsurların tasavvufta yeri olmasını, İslâm dininin genel düşünce tarzını yansıtması bakımından önemli bulur. Bu sebeple, yukarıda tekrarlandığı gibi onun tasavvufi konulara meyletmesi salt tasavvufa olan merakından mütevellit olmayıp hem dinin doğru anlaşılması hem de fenomenolojik yöntem açısından çokça malzeme barındırması dinler tarihi bilimine önemli katkılar sunacaktır.

Schimmel'in talebesi Hikmet Tanyu, onun açtığı bu yolda yürürken, Anadolu topraklarının fenomenler açısından büyük bir hazine barındırdığını fark eder ve Türkiye'de yetişmiş ilk din fenomenoloğu gibi hareket eder. Eserlerini bu yöntemle ortaya koyar. Hocası Schimmel gibi, tanrı, dağ, taş, ağaç, ateş vb. fenomenleri ön yargılardan sıyrılarak tek tek ele alıp inceler. (Hikmet Tanyu, Türklerde Taşla İlgili

[105]Baki Adam, "Annemarie Schimmel'den Prof. Dr. Abdurrahman Küçük'e Ankara İlahiyatın Türkiye'deki Dinler Tarihi Çalışmalarına Katkısı", *Türkiye'de Dinler Tarihi'nin Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2016, ss. 139-140.
[106] Alıcı, a.g.e., s. 435-438.
[107] Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 15.

İnançlar, Ankara, 2007; Hikmet Tanyu, Türkiye'de Adak ve Adak Yerleri, Ankara, 2007.)[108] Tanyu'nun yetiştirdiği talebeler Türkiye'de Dinler Tarihi alanının ilk çekirdek kadrosunu oluşturur.[109]

III. ANNEMARIE SCHIMMEL'İN İSLAM DİNİ İNCELEMELERİNDE ELE ALDIĞI FENOMENLER

A. İSLÂM

Kur'an'ı Kerim'de, geçerliliği olan tek din (dosdoğru din) İslâm olup[110] en önemli özelliği tevhid merkezli olmasıdır. 'İslâm' kelimesi, "kurtuluşa ermek, boyun eğmek, teslim olmak; teslim etmek, vermek; barış yapmak anlamındaki silm (selm)" kökünden türemiştir. Peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'de (s.a.s.) en yüce formuna ulaşmış olan bu din, öz itibariyle Yahudilik ya da Hıristiyanlıkla aynıdır. Bu dinlere karışan yanlışlardan arındırılıp özde bulunan inanç sistemi olduğu gibi korunur.[111]

Hadislerde de İslâm'ın tanımları yapılmıştır. Bilhassa 'Cibril Hadisi' adıyla meşhur hadiste "**Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Rasulü olduğuna şehadet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve gücün yeterse Beyt'i hac etmendir"**[112] diye tanımlanır. İslâm'ın beş farzı olarak bilinen bu emirlere, her Müslüman itaat etmelidir. Tanımlara ve kelime anlamında dikkat edildiğinde müslümanlık iddiasında olan kişiden 'teslimiyet' ve 'itaat' beklenir.

Schimmel, İslamiyeti, "inananın Allah iradesine tam ve her bakımdan teslim oluşudur ve Kur'an'ın buyruklarının tam olarak benimsenmesidir" diye tanımlar.[113] İslâm'ın ana kaynaklarına uygun olarak, bu teslimiyet kavramına vurgu yapar. "İslâm sözcüğünün anlamı kendini Allah'a bütünüyle teslim etmektir, kendini bu yola adayan

[108] Eserlerle alakalı ayrıntılı bilgi Kaynakça'da belirtilmiştir.
[109] Bkz., Yıldırım, "Türk Dini Tarihi Araştırmalarında Fenomenolojik Metod: Hikmet Tanyu Örneği".
[110] Âli-İmrân Sûresi (3/19)
[111] Mustafa Sinanoğlu, "İslâm (I. Giriş)", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2001, C. 23, ss. 1-2.
[112] Buhari, "İman", 37.
[113] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, 3. b., İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012, s. 47.

kişiye Müslüman denir"[114] diyen Schimmel, Kur'an'ın, dinin merkezinde yer almasından dolayı Müslümanlar için çok mühim olduğunu ve Kur'an'dan hareketle İslâm'ın diğer dinlerde olmayan bir ayrıntıya dikkat çektiğini; kendisine kitap verilenlerle verilmeyenlerin ayrıldığı bir tasnifi kabul eden ilk din olduğunu söyler.[115]

"Dindar Müslüman için *İslam* [teslimiyet] kendisini evrenin her yerinde gösterir -kan dolaşımında, yıldızların yörüngelerindeki hareketlerinde, bitkilerin büyümesinde- her şey *islamla,* teslimiyetle ve vahiy kaynaklı İlahi Şeriata boyun eğmekle yükümlüdür."[116] İslâm'ı bir eve benzeten Schimmel, onun sağlam duvarlarla örülüp korunduğunu (ibadetler), dışarıdan kaba ve sade; ancak içerisine girildiğinde güzelliklerinin temaşa edilebileceğini söyleyerek özel bir benzetme yapar, yani, bu evin güzelliklerini görmek, ve ondan istifade etmek için, içine girilmesinin zorunluğunu ve sadece dışarıdan gözlemlemenin yetersiz olduğunu savunur. Ona göre, asırlarca Hıristiyanlar İslâm dünyasına karşı en anlayışsız vehimleri beslemiş; birbuçuk asırdan beri şarkiyatçı ve tarafsız din bilginlerinin yaptıkları araştırmalara rağmen zamanımıza kadar bu bâtıl hükümlerin çoğu Hıristiyan zihniyetinde yaşamağa devam etmiştir.[117] Yine ona göre, dindaşları, tarafsız gibi görünseler de İslâm evini dışarıdan gözlemlemenin ötesine geçemezler. Çünkü İslâm'a olan düşmanlıkları onların doğruları görmesine engel olur. Schimmel, İslâm'a duyulan düşmanlığın siyasi ve manevi olarak ikiye ayrıldığını ifade eder. Hıristiyanlar, İsa'dan sonra gelen bir dinî otoritenin kabul edilemeyeceğini, en iyi ihtimalle, İslâm'ın Hıristiyanlıktan aparılmış ayrılıkçı ve hatta sapık bir mezhep olabileceğini söylerler. Siyasi yönden ise, Müslümanların, Avrupa'da asırlar süren bir üstünlük yaşamalarının, her daim Batıyı korkutan bir sebep olduğunu ifade eder.[118] Dolasıyla korku ve nefret İslâm'ın doğru anlaşılmasının da ötesinde bir duruma sebep olur; her daim acımasız eleştirilere maruz kalır. Bu algıyı yıkmayı düstur edinen Schimmel, pek çok şarkiyatçının yapamadığını ya da yapmak istemediğini yapmaya çalışır ve İslâm'ın artık önyargılardan uzak tutularak incelenmesinin lüzumuna vurgu yapar. Bütün isteği kendi milletine ve Batıya doğruları anlatmaktır.

---

[114] Schimmel, *İslamın Kısa Tarihi*, çev. Şebnem Andaç, 1.b., İstanbul: Alfa Yay., 2019, s. 24.
[115] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, çev. Ekrem Demirli, 1. b., İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2004, s. 201.
[116] a.g.e., ss. 320-321.
[117] Schimmel, "XIII. Asırda İslâm Dini İle Hıristiyanlık Arasındaki Münasebetler", *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, (1953), s. 71.
[118] a.g.m., s. 72.

Schimmel, İslâm dinini, terörizmle eşleştiren, insanlara baskı yaparak düşünce hürriyetini engelleyen bir din algısının farklı milletlerce ve siyasî amaçlarla yaratıldığını söylerken, Alman oryantalizminin bundan uzak olduğunu ifade eder. Bilakis Müslümanlığın, Kur'an'dan hareketle düşünce ve tefekküre sevk eden bir din olduğuna, ne Allah'ın ne de Hz. Muhammed (s.a.s.)'in terörizmi teşvik ettiğine dair bir nakil olmadığına vurgu yapar.[119]

O, van der Leeuw'un din tipolojilerinden esinlenerek İslâm'la alakalı şunları kaleme alır: İslâm tam manasıyla Allah'a kulluk dini olup, 'abd' (kul) olmanın (kelime-i tevhidde geçtiği üzere ve yine İsra Suresi'nin ilk ayetinde geçtiği üzere) en üstün mertebede olmak olduğunu ifade eder. Yine Leeuw'a göre, İslâm, Yahudilik'te olduğu gibi 'misak dinidir.' Bu misak, 'elestü bi rabbiküm diyen yüce Yaratıcının, ruhu ilk yarattığında insana yönelttiği sualle kurulmuştur.[120] İslâm, bir Celal ve tevazu dinidir. Yani Celal olana teslimiyet gereklidir. Ve İslâm'ı diğer dinlerden ayıran başkaca önemli bir husus vardır ki o da; sorgusuz bir iman tavrının benimsenmesi gereğidir.[121]

Schimmel, tarih boyunca araştırmacıların İslâm dinini, çöl dini, barbar din, sapkın din, Hıristiyanlık'tan kopmuş sapık bir mezhebî oluşum gibi iftiralarla tanıttıklarını, bu meyanda İslâm'ın saldırıya en çok uğrayan din olduğunu söyler. İslâmla ilgili insaflı yorumlar yapanlar da vardır ve İslâm'ı doğru anlama çabası Schimmel'le başlamaz. Ancak yaptığı araştırmalarla ve doğru bir metodla yol gösterdiği modern şarkiyatçılara etkisi ve İslâm'ın batıda doğru anlaşılmasına katkısı yadsınamaz.

Schimmel, Hıristiyan tarihinde, İslâm'ın yanlış anlaşılmasında kasıt olduğunu belirtir. Ancak bazı geçerli sebepler de söz konusudur. Nitekim dil tercümelerinde yaşanan eksiklik ve kusurlar gibi.[122] Dil faaliyetleri artırıldığında, Doğunun sanat ve edebiyatına ilişkin bazı değerlerin, Batı dünyasında ilgi görüp incelendiğinde ise bu sorunun kısmen aşıldığı görülür. 'İslâm, Allah'a teslimiyetse hepimiz İslâm üzere yaşıyoruz ve ölüyoruz' diyen Goethe gibi tarafsız ve hatta İslâm'ı öven, kültürüne

[119] Bkz., Kadir Albayrak, "Dinler Tarihçisi Annemarie Schimmel'in Anısına", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 1, (2002), ss. 81-90.
[120] a.g.e., s. 230.
[121] a.g.e., s. 319.
[122] Schimmel, *İslamın Kısa Tarihi*, s. 12.

eğilen düşünürlerin varlığı söz konusudur. Ancak Şark ve İslâm hâlâ efsane, masal ve aşırılıklarla anılmaya devam etmektedir.[123]

19. yy'a gelindiğinde ise İslâm'a daha rasyonalist bir bakış açısıyla bakılır; gerek Hz. Muhammed'le ilgili (s.a.s.), gerek dinin diğer argümanlarıyla ilgili iftira ve aşırılıklardan arındırma girişimleri gerçekleşir. Bu ilerlemede, çeviri faaliyetlerinin, kültürler arası aktarımın payı mühimdir. Bilhassa Doğu klasiklerinin batı dillerine aktarımı ve çevirilerdeki özen (Almanların edebî tercümeleri), Kur'an'ın tercümeleri buna örnek verilebilir.[124] Bu, girişimin tamamen pozitif bakış açısını sağladığı söylenemez. Ancak ortaçağdaki İslam anlayışına kıyasla bir kırılma noktası olarak adlandırılabilir.

Schimmel, din tanımlarında 'kutsala' yapılan vurgunun ve 'kutsal'la olan ilişkinin ne denli önemli olduğunun farkındadır. O, İslâm hukuki kodlarla örülmüş bir din değildir derken haklıdır. İslâm, insanlara bir hukuk sistemi öğretmekle kalmaz. Onun en önemli realitesi, ahlaktır. İslâm, ahlakı, insana ve topluma yerleştirmeye çalışan ve hayatın her anına ulaşmaya çalışan bir dindir. Bunu başarabilmenin en önemli metodu ise Tanrı'ya yaklaşmak, O'na ibadet etmek ve O'nu tefekkür etmektir. Allah, dininin yaşanılabilirliğini, Rasulüyle (s.a.s.) kanıtlamıştır. Nitekim İslam'da en yüce mertebe Rasulüne (s.a.s.) en çok benzeyen bir kul olabilmektir. Ahlakı Kur'an olan bir peygambere benzemek için de tarih boyunca zahitlerin büyük çoğunluğu, bunu yapmaya çalışmıştır. Bu yüzden Schimmel'in, İslâm araştırmalarında hukuktan çok tasavvuf alanına yönelmesine, İslâm'ı tam manasıyla anlama yolunun tasavvuftan geçtiğine inanması açısından bakmak, aydınlatıcı olacaktır. Elbette, tasavvufi bazı argümanlarda Schimmel, kendi din ve inanışıyla bağdaşan değerler görür; bu sebeple de tasavvufa meylettiği söylenebilir. Ancak, onun İslâm ve tasavvuf araştırmalarına yalnızca bu açıdan bakmak çok da insaflı olmayacaktır. Çünkü, tasavvufa meyli ne kadar yoğun olursa olsun o, hiçbir zaman dinler tarihinin yöntemlerinden ve nesnelliği yakalamaya çalışmaktan vazgeçmemeye dikkat eder.

[123] Schimmel, *Doğu-Batı Yakınlaşmaları: Avrupa'nın İslam Dünyasıyla Karşılaşması*, çev. Hüseyin Ağuiçenoğlu, 1.b., İstanbul: Avesta Yayınları, 2012, s. 89.
[124] Bkz. *Doğu-Batı Yakınlaşmaları: Avrupa'nın İslam Dünyasıyla Karşılaşması*.

B. KUTSAL

Sözlükte kutsal;

“-Güçlü bir dinî saygı uyandıran veya uyandırması gereken, kutsi, mukaddes -Tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen, kutsi, mukaddes, lahut -Bozulmaması, dokunulmaması, karşı çıkılmaması gereken, üstüne titrenilen -Tanrı'ya adanmış olan, tanrısal olan” manalarına gelir.

Kutsal kelimesinin Latince karşılığı ‘sacrum’, İngilizce karşılığı ‘holy’ kelimesidir. Arapça’da ise “temiz, mukaddes, haram ve bereket” gibi birkaç manayı karşılar. Ayrıca dokunulması, zarar verilmesi haram olan, bereketin ve paklığın olduğu şey gibi manalarla genişletilerek açıklanabilir.

Din kavramından daha kapsamlı bir kavram olan kutsal kavramının tanımlanmasında zorlanılsa da modern dönemde bazı tanımlar üzerinde genel bir kabule gidilmiştir.

Kutsal’ı tanımlamak deyince, akla ilk gelen isimler, Rudolp Otto ve Mircea Eliade’dir. Onların tanımları, kavram üzerindeki sis perdelerini aralar ve pek çok dinler tarihçisinin kabul ettiği tanımlar olur. Nitekim Schimmel de onlardan biridir.

Heiler’in hocası Otto, din bilimlerine mühim katkıları olan bir dinler tarihçidir. Onun en önemli katkısı da yukarıda ifade ildiği üzere gibi kutsalı tanımlamadaki yeteneğidir. Dini tanımlarken kutsalı merkez unsur olarak belirleyen Otto, kutsalı iki mühim kavramla ilişkilendirir: Korkutucu sır ve büyüleyici sır. Bunlardan hareketle kutsal, bu iki zıt kutuplardaki sırrın ilginç ilişkisidir (mysterium tremendum).

Otto, dinin, rasyonel ve irrasyonel olmak üzere iki farklı boyutu olduğunu ve onun irrsayonel boyutunu da kutsalın temsil ettiğini söyler. Din kavramını da kısaca kutsalın tecrübesi olarak tanımlar.

Eliade ise, kutsalı evrensel bir fenomen olarak görür ve sembollerle arasında sıkı bir ilişki öngörür. Semboller, kutsalın tecrübesinde, anahtar mesabesindedir. Ve aşkınla iletişimi sağlar.[125] Nitekim Schimmel, zaman zaman bu sembollerin önemine değinir.

Schimmel, Otto'nun tesiriyle dini, "Din deyince insanların behemehal şahıs şeklinde olması lâzım gelmeyen insan üstü bir kudretle münasebetini anlamaktayız. İlâh ve Tanrı mefhumunun mevcut olması lazım gelmez. "[126] olarak tanımlar.

Tüm dinlerde mevcut olan kutsal ve kutsala verilen değerin farkında olan Schimmel, hocası Heiler'in fenomenden kutsala (İlahîye) gidişine ve bu gidiş esnasında insanın İlahî'yle olan ilişkisinin onu daha derin katmanlara sevk edip sonunda dinin özüne ulaştırma olarak belirlediği metoddan faydalanarak İslâm dini araştırmalarını gerçekleştirir.[127] İslâm dininin kutsal atfettiği pekçok şey ve onlardan bu dini doğru anlamaya yönelik gayretler Schimmel'in eserlerinde kendini gösterir. Seyyid Hüseyin Nasr'ın kutsalı; "varlığın oluştaki, Baki'nin de fanideki doğrudan tecellisi" tanımı, dostu Schimmel'i etkiler.

Kutsal kavramıyla ilgili, özetle "Kutsal, politeizmden monoteizme kadar bütün din biçimlerinin özünü oluşturur. Herhangi bir dinde inançlı kabul edilen kişiyi Tanrı'ya ritüele, cemaate, doktrine ve ahlâka bağlayan, onun din çerçevesinde kalmasına katkıda bulunan temel tecrübe kutsal duygusudur."[128] denilmesi mümkündür.

Din denilen olguda hangi fenomenlerin kutsal olduğu ise genel kanaate göre şöyle sıralanabilir: kutsal zamanlar, kutsal mekânlar, kutsal varlıklar ve kutsal nesneler. Tanrı merkezli olmayan dinleri dışarıda tutarsak tüm dinlerde başat kutsal Tanrı'dır. Ve Tanrı'nın iradesiyle diğer fenomenlere kutsallık atfedilebilir. Bu kutsallık çoğunlukla Tanrı'nın iradesiyle, zuhuruyla olsa da bazen insanların da fenomenlere kutsallık atfettiği görülebilmektedir.

---

[125] Yıldırım, "Mircea Eliade'de 'Kutsal ve Kutsal Zaman' Kavramı", *Dinî Araştırmalar Dergisi,* C. 10, S. 28, (2007), ss. 65-66.
[126] Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 11.
[127] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 12.
[128] Kürşat Demirci, "Kutsiyet", *DİA*, Ankara: TDV Yay., 2002, C. 26, s. 495.

1. Baş Kutsal: Tanrı

Baş kutsal, Yahudilerde Tanrı Yahve, Hıristiyanlıkta Allah ve İsa, İslâm'da ise kainatın yaratıcı ve yöneticisi, bir olan Allah'tır. Allah'ın kendisinde zuhur ettiği (tecelli) mekan, eşya ya da zamanlar da kutsal olarak nitelenir. Burada ölçüt, Tanrı'nın zuhur etmesi ya da bir şekilde kutsalı bildirmesidir. Baş kutsal Allah, aynı zamanda kutsallık atfeden baş varlıktır. Allah'ın bildirmesinden sonra, kutsallık atfedilen şey artık sıradan olmaktan öteye gider ve Allah'la ilişkilendirilir. İnanan, ona saygı duyar.

Kutsalın belirleyicisi zaman zaman insan da olmuştur. Ancak yine burada cereyan etmiş bir dinî hadise ya da yine Tanrı tarafından bir işaret söz konusu olabilir. İlkel dinler (Tanrı merkezli olmayan) söz konusu olduğunda ise yine insanın kutsalı belirlemede baş rolü aldığı söylenebilmektedir.

İslâm'da baş kutsal, alemlerin Rabbi olan Allah, Kur'an'da defaatle ayetlerde kutsalın belirleyicisi olarak, kutsal zaman ya da mekana dikkat çekmiş ve kutsalı belirleyen tek kudret olduğunu yine çeşitli ayetlerde belirtmiştir. Baş kutsalın özellikleri en açık ve net haliyle Kur'an'da anlatılmıştır. Özellikle Allah'ın isim ve sıfatları, inanana, O'nun hakkında bilgiler verir. Bu isim ve sıfatlardan hareketle Rabbin gücü, kudreti insana hatırlatılır ve kutsal olan ne varsa; insanla ilişkisinin önemi aktarılır.

"O, her türlü eksiklik ve noksanlıktan uzaktır. Bütün mükemmellikler Allah'ta toplanır ve O'nun kutsallığını pekiştirir (Kuddûs). Onun için, herhangi bir varlık Allah'a ne kadar yakın olursa, o derecede O'ndan mükemmellik alır (insân-ı kâmil). Böylece o sadece kutsala ve kudsiliğe yaklaşmış olur. Ancak bu, onun kutsal olduğu anlamına gelmez."[129]

İslâm'da, insanın kutsal kabul edilmesi nahoş karşılanmıştır. Nitekim İslâm'da, en önemli özelliği olan 'tevhid'e aykırı bir duruma yol açabilecek tüm yolların kapanması söz konusudur. İsa'nın Hıristiyanlık'ta, Üzeyr'in Yahudilik'te aşırı övülüp kutsallaştırılması, Kur'an'da örnek verilmiş ve bu misallerden hareketle Allah, insanı uyarır.[130] Yine Allah Teala, Kur'an'da kendisini tüm eksik ve noksanlıklardan münezzeh tuttuğu gibi yaratılan hiçbir şeye benzemediğini de defaatle belirtir. Hal

[129] Hüseyin Atay, "Kur'an'ı Kerim ve Kudsiyet", *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 27, (1985), ss. 1-30.
[130] Günay Haral, "İslâm'da Kutsiyet", *DİA*, Ankara: TDV Yay., 2002, C. 26, s. 497.

böyleyken Schimmel, İslâm'da Allah'ın, zatıyla ilgili düşünülemeyeceğini, Rabbin bunu istemeyip yasakladığını ve Tanrı'nın asla kavramsallaştırılamayacağını Kur'an'dan ve diğer İslam kaynaklarından iktibasla söyler.[131]

Allah'ın zatı üzerinde düşünememek, insanın Rabbini tanıyamayacağı anlamına gelmemektedir. Allah Kur'an'da kendini yapıp ettikleriyle tanıtmakta ve insanın da bu şekilde tanımasını istemektedir. İsim ve sıfatları, pek çok ayetin sonunda bulunmaktadır.

Schimmel, Dinler Tarihi'nin bazı yöntemlerinden hareketle İslâm'da Tanrı tanımının yapılabilmesinin mümkün olabileceğini söylemektedir. Via causalitatis, via eminentiae, via negationis. Nedensellik ya da neden olma yolu olarak çevrilen 'via causalitatis'in İslâm'da kullanımının daha yoğun olduğunu bildiren Schimmel, Allah'ın, kudretine işaret etmek maksadıyla kullanıldığını söyler. Kur'an'da, Allah, insana her şeyi öğreten bir yaratıcı olup rızık veren, suret veren, kendinden haberdar eden bir İlahtır. Kur'an, Onun iradesinin yansımasıdır. Allah'ın iradesiyle ilgili bilgileri insana veren bu isimlerdir. İnsan hem yaratıcısını tanımış olur hem de isimlerin işlevini daha iyi anlamış olur.[132]

Via eminentiae'nin de Kur'an ve hadislerde kullanılan bir yöntem olup, Tanrı'nın hem ne olmadığını hem de olduğunu söyleyerek bir karşıtlılık içinde bilgi veren bir yöntemdir. Allah'ın her şeyden ulu olması, her şeyden güzel olması yani mutlak güç ve mutlak güzellik sahibi olmasını örnek verir. Farklı örneklerle konuya açıklık getiren Schimmel özetle; 'Tanrı'nın kemâlatı sonsuz olduğuna göre, Tanrı'da ve Tanrı'yla olan ulu kemâl ile kıyaslanabilecek başka bir kemâl yoktur.'

Yaptığı işten dolayı akılların hayrete düştüğü Zat'a hamd olsun;
Kudreti karşısında kahramanların aciz kaldığı Zat'a hamd olsun.

beytini örnek vererek meseleyi daha anlaşılır hale getiren Schimmel, buradan hareketle üçüncü yola varıldığını söyler, yani; via negationis'a. Onun ne olmadığından hareketle ne olduğuyla ilgili bilgi sahibi olunabilir. Kısaca, Allah mutlak bilinmeyendir. Nitekim Rumî,

Her ne düşünürsen düşün, hepsi de yok olur gider.

[131] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 278.
[132] a.g.e., s. 279.

Düşünceye gelmeyen ise ancak Allah'tır.

beyitiyle duruma açıklık getirir.[133]

Schimmel, Kur'an'dan hareketle âyetlerdeki isimlere vurgu yapar, Allah'ın kendisini tanıttığı bazı âyetlere (Haşr suresi 23-24, Ayete'l-Kürsi) dikkat çeker.

Schimmel, bu konuda bazı felsefî (sudur teorisi gibi), tasavvufî (gizli hazine olup bilinmeyi istemesi, varlığın birliği gibi) ve kelamî (Tanrı'nın kırkbir sıfatla tasviri gibi) yorumlara da değindikten sonra Allah'ın bazı zorunlu sıfatlarının olduğunu söyler, sırasıyla Rabbin ezel ve ebed sahibi olması, varlığının ve birliğinin zorunlu olması, insanı ve kainatı yaratması, ahiret hayatı, melekler gibi gaybî konulara değinir. İkbal'in bu konudaki görüşüne de yer veren Schimmel, Allah'ın her şeyi kuşatan üst benlik olduğu noktasında onunla hem fikir olduğunu beyan eder. [134]

İslâm dininde, güneş sembolü, Allah'ı, ay/dolunay ise Hz. Peygamber'i temsil eder. İnsanın Allah ve peygamberle ilişkisi de yine bu gök cisimleriyle ilintilendirilir.

a. Tanrı-İnsan İlişkisi (Cemâl ve Celâl)

Bu maddede ele alınacak konu, güneş metaforunun İslâm'da, Allah'ın cemâl ve celâl yönünü nasıl temsil ettiğidir. Ancak bunlardan bahsetmeden önce nur metaforuna mutlaka değinmek gerekecektir.

Nur/ışık, İslâm dininde önemli bir metafordur. "Allah, yerin ve göklerin nurudur" (Sure 24:35). Böyle denir Kur'an'ın Nur Ayeti'nde; Kitap, Allah'ın insanları mine'z-zulumâti ile'n-nûr, karanlıktan nura ulaştırıldığını defalarca vurgular."[135] diyen Schimmel, İslâm'da ışığın önemli bir yeri olduğunu vurguladıktan sonra, insanları Rabbin dalaletten hidayete erdirdiği gibi; Onun yol gösterici olarak tayin ettiği peygamber aracılığıyla da insanların hidayeti söz konusu olduğunu savunur. Schimmel, Hz. Peygamber'in nur duasına* işaret ederek nur'un önemini vurgular.[136] Nur kavramına dikkat çeken Schimmel, devamında İşrak Felsefesi'nin temelinde de bu nur meselesinin olduğunu söyler ve nurun en önemli tecellisi olan güneşe geçiş yapar.

---

[133] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 282.
[134] a.g.e., ss. 282-290.
[135] a.g.e., s. 33.
[136] a.g.e., s. 295.
* Buhârî, Deavât, 9; Müslim, Müsâfirîn, 181.

Güneş sembolünün, Allah'ı temsil ettiğini ifadeyle, şunları aktarır: "Güneş, hem cemal hem de celal yanlarıyla kendini gösterir, dünyayı aydınlatır ve meyveleri olgunlaştırır, fakat biraz daha yakın olsa her şeyi yok edecektir;"[137] Yani Allah, hem korkup çekinilen yüce bir kudret, hem de en çok sevilen yüce bir güzelliktir. Otto'nun kutsal tanımına tam anlamda tekabül eder. Zaten Schimmel, cemal ve celalin karşıtlılığı üzerine kurulan bu dinsel sitemin Otto'dan bin yıl önce İslâm'da bilindiğini söyler.[138] Önce İslâm dininde Allah, ne Yahudilikte olduğu gibi sadece celaliyle ön planda olan bir ilah ne de Hıristiyanlıkta olduğu gibi sadece şefkati ön planda olan bir ilah değildir. O, hem seven hem azap eden bir Allah'tır.

İnsanın, Allah'la ilişkisinde, bu ölçütten faydalanması gereklidir. İnsan, Allah'ın hem suçlar karşısında azap veren, erdemli davranışlarının sonucunda da ödül veren bir ilah olduğunu bilmesi gerekli ve hayat nizamını buna göre yapmalıdır. "Allah, kendini farklı ve birbiriyle çelişen sıfat ve isimlerde gösterir; celâl sıfatının tecellisi, yaratılışın devamlılığı için gerekli olan cemâl sıfatı kadar gereklidir." diyen Schimmel, insanın da her davranışının iki boyutu olduğunu "insan, Rahman'ın iki parmağı arasındadır."[139] hadisine dayanarak söyler.[140]

İslâm'da insanın, Allah'ın, hayatın her alanına nüfuz eden güç olduğunu bilmesi, her durumda ona şükretmesi ve ibadeti yalnız O'na has kılarak yapması gereklidir. Müslümanların bunun bilincinde olup kendilerine nasıl oldukları sorulduğunda bile şartlar ne olursa olsun 'hamd olsun' diye cevap vermeleri, Schimmel'in dikkatinden kaçmaz ve kitabında örnek olarak buna yer verir.[141]

Şairlerin, Allah'ın bu cemal ve celal sıfatlarını şiirlerinde forma uygun olarak kullandıklarını; lirik şiirlerde cemal, epik türlerinde ise celal lafzının ön plana çıktığına dikkat çeker.

Schimmel, sufilerce de bu iki sıfatın, tüm dünyanın yapısını oluşturan zıtların birliği olup, insanla ilişkilendirildiğini söyler.[142] Celal ve cemal sıfatları gibi tezat

---

[137] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 36.
[138] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 62.
[139] Tirmizi, Kader 7.
[140] a.g.e., s. 213.
[141] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 192.
[142] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 192.

kavramları kullanmanın İslâm düşüncesinin aktarılmasında sıkça kullanıldığını söyler. Çünkü, her iki yön de Tanrı'nın özelliğini anlatır.[143] Cemal ve celal sıfatları üzerinden bazı tasavvufi yorumların da yapıldığını söyleyen Schimmel, örneklerle duruma izahat getirir.[144]

Özetle, Schimmel, cemal ve celal sıfatlarının İslâm düşüncesinin anahatlarını, hassaten Allah, Peygamber ve insanın onlarla ilişkisi vb. konuları belirleme hususunda iki önemli sıfat olduğunu kabul eder.

b. Tanrı'ya Yaklaşmak

Allah'ını seven ve O'ndan korkan kul, Allah'ın belirlediği sınırlara uyarak Rabbinin merhametini kazanmaya çalışır. O'na yakın olmak, insana iki dünyada da kurtuluş reçetesi sunar. Bu nedenle, insan, İslâm dinine girişiyle beraber tek olan İlahına bir nevi söz vermiş olur. Bir kulluk sözü… Bu kulluk sözleşmenin en önemli maddesi Halıkının tek olduğuna yürekten imandır. Bu imanın peşisıra artık insanın Rabbine olabildiğine yakınlaşması için O'nu zikretmesi, hatalardan kaçınması, ibadet etmesi ve ibadetin yalnızca O'na has olduğunu bilip, en büyük yardımcısının Allah olduğu bilinciyle yaşaması gerekmektedir. Schimmel, özetle aktardığımız bu cümleleri Kur'an ve Hadislerden hareketle aktarmaktadır.

İnsanın Tanrı'ya yaklaşmasına bir örnek olarak tevbe kavramı verilebilir. "Arapça'da tevbe (tevb, metâb) "geri dönmek, rücû etmek, dönüş yapmak" anlamındadır ve "dinde yerilmiş şeyleri terkedip övgüye lâyık olanlara yönelme" biçiminde tanımlanır."[145] Tevbenin insana ve Allah'a bakan bir yönü olup insan affı istemelidir (istiğfar) ki, karşılığında Allah da onun bu isteğine olumlu cevap versin. İnsanın hataları yüzünden pişmanlık duyması, İslâm'da beklenen bir davranıştır. Ve insan, günahı yüzünden Rabbinden uzaklaşmaz ancak hatada ısrar ederse uzaklaşabilir. İnsanın aslî günahla doğmadığını savunan İslâm anlayışında günahtan arınmanın önemi büyüktür. Schimmel, İslâm'da tevbenin öneminin farkında olarak tevbe kapısının insana ölene kadar açık olduğunu belirtmiştir.[146] "…tevbekârın Kur'an'da söz edilen (örneğin

[143] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 285.
[144] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, ss. 272, 311.
[145] Bekir Topaloğlu, "Tövbe", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2012, C. 41, s. 279.
[146] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 295.

Sure 27/44; 28:16) pişmanlık çığlığı defalarca tekrarlanır:…" gibi ayetleri örnek olarak sunar. Yine Schimmel, istiğfar dilenmesinin tasavvufta da önemli olup zikrin ilk basamağı olduğunu vurgular. Bununla ilgili şöyle der: "en dokunaklı İslamî duaların bir kısmı bağışlanma ümidiyle ilham olunmuştur. Talibin kalbi korku ve ümit –Allah'ın adaletinden korkup rahmetini ümit etmek,... arasında gider gelir."[147] Schimmel bu sözleriyle İslâm'ın hassas çizgisine hakim oluşunu da kanıtlamış olur.

İnsanı, Allah'a yaklaştıran bir diğer önemli kavram da marifet kavramıdır. Marifet kavramının kelime manası, bilmek, tanımak, ikrar etmek olup terim anlamı olarak farklı tanımlar yapılsa da kısaca "Allah ve O'nun sıfatları, fiilleri, isimleri ve tecellileri hakkında mânevî tecrübeyle doğrudan elde edilen bilgi anlamında bir tasavvuf terimi." olarak tanımlanabilir.[148]

Marifet kavramını tam manasıyla anlayabilmek için tasavvufî anlayıştan faydalanan Schimmel, önce kalp, sadr, fuad gibi kavramların üzerinde durur. Bunları Heiler'in kutsalı, katmanlı anlatışına özdeşleştirerek verir. Sadr (göğüs), İslam'ı temsil edip Heiler'de ise dinin dış unsuruna denk düşer. Kalp, imanın mekanıdır ve dinsel hayatın hareket noktasıdır. Fuâd (deruni kalp) marifetin yeri olup sezgiselliğin (ilham) söz konusu olduğu yerdir. Lübb ise en merkez yer olup, biricik olan Rabbin tecrübe edildiği yerdir, tevhide ulaştırır.[149] Bu güzel benzetme, meşhur Cibril hadisinin de bir nevi tefsiridir diyebiliriz. Schimmel, marifetle ilgili başka bir örneklendirmeyi ise şöyle yapmıştır: "Tanrı'ya giden yol, fıkhın ana caddesini oluşturan *şeriat*, sûfinin dar yolunu oluşturan ve sonuçta *hakikat*'e, yani 'İlahi Gerçek'e veya sezgisel bilgi anlamındaki *marifet*'e ulaştıran *tarikat* olarak bilinir."[150]

Schimmel, sufilerden iktibasla marifeti tanımlamış ve Allah'a yakınlaşmada marifetin son adım olduğunu aktarmıştır. Kısaca şöyle özetlenebilir ki: Tevbe ilk basamak, marifet ise son basamak olup, tevhidin içselleştirildiği makamdır.[151]

---

[147] a.g.e., s. 186.
[148] Süleyman Uludağ, "Marifet", *DİA*, Ankara: TDV Yay., 2003, C. 28, s. 54.
[149] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 15.
[150] a.g.e., s. 114.
[151] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 117.

2. Kutsal Doğa

Doğa olayları, insanların, özellikle kadim dönem insanlarının her zaman dikkatini çekmiştir. Özellikle doğal afetler, genellikle Tanrı'nın gazabıyla ilişkilendirilip insanları fazlasıyla korkutmuştur. Eski dönem insanlarının doğa olaylarından etkilenmesi şaşılacak şey değildir. Çünkü insanlar doğayla iç içe yaşıyor, her bir olayı gözlemliyor ve hayatlarını ona göre idame ettiriyorlardı. Yıldızların, güneşin hareketleri pek çok olayın nedeni gibi görülüyordu. Hatta daha da ötesi doğa ve hassaten gök cisimleri insanların kutsal saydığı şeyler olup kimi zaman tanrı olarak da benimseniyordu. Nitekim Kur'an'da, insanların bu sapmışlığıyla ilgili pek çok ayet yer almaktadır.

Doğa cisimlerinde taşlar, ağaçlar, su ve kaynakları ve yıldızlar önemli bir yer tutar. İnsanların dinî hayatlarında, bu cisimler gerek çok tanrılı dinlerde gerek tek tanrılı dinlerde önem arz etmektedir.

İslâm'da bu cisimlerin önemine Schimmel de dikkat çekmiştir ve İslâm fenomenolojisiyle ilgili kitabında bu konuya müstakil bir başlık açmıştır. Konuya 41/37 ‘Gece ve gündüz, güneş ve ay O’nun ayetleridir.’ ayetine dikkat çekerek başlamıştır.

İslâm'da taş ya da kaya önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim Kabe, taştan olup önemli bir taş olan Hacerü'l-Esved'i bünyesinde barındırmaktadır. Müslümanlar bu taşın cennetten bembeyaz bir renkle geldiğine, insanların günahlarıyla orantılı olarak karardığına inanırlar. Yine Kubbetü's-Sahra, bir kaya üzerine inşa edilmiş ve Allah'ın mübarek kıldığı bir mekandadır. Müslümanlar, mescidin bulunduğu Kudüs’teki bu yere tüm peygamberlerin ziyarette bulunduğuna ve Hz. Muhammed'in bu kayanın üzerinden miraca yükseldiğine inanır. Müslümanların görüşüne yer veren Schimmel, şiirsel imgelerde de bu iki kutsal mekanın önemine yer vermiş ve aralarında taşlarla ilintili bir manevi bağ olduğunu söylemiştir. 'Kâbe'nin Kubbetü's-Sahra'ya gelin olarak gelmesi'ni örnek verir.

Taşların, peygamber ya da bazı önemli şahsiyetlerin ayak izini taşımalarından dolayı da önemli olduğu Schimmel'in dikkatinden kaçmamıştır. Özellikle Hz.Peygamber'in ayak izinin çok önemli olduğunu ifade etmiştir. Kadem-i Rasul adıyla

çeşitli ülkelerde bulunan Hz. Peygamberin ayak izi tüm Müslümanların saygı duyduğu bir kutsaldır.[152]

Taşların önemi sadece Kadem-i Rasul ya da Hacerü'l-Esved'den ibaret değildir. Taşlar Kur'an'da farklı şeylerle sembolize edilir. Örneğin; cehennemin yakıtı olması,[153] şeytanın 'taşlanmış' olarak temsili gibi. Schimmel, hac ibadetinde şeytanın Mina'da taşlanması ya da münkirlerin Allah'ın bir cezası olarak taşlanmalarını örnek verir.

Tasavvufta da taşların daha çok güzellikleri temsil ettiği görülür. Peygamber (s.a.s.) İbn Arabi'de 'Saf Taş' yani Allah'ın vahyinin kazındığı taşı temsil eder. Kanaat taşı, açlık çeken sufinin yoldaşı olup yine Peygamberle (s.a.s.) ilintilidir.[154]

Akik taşının da İslâm'da, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tavsiye etmesi sebebiyle önemli olduğunu belirten Schimmel, Müslümanlarca kullanımının yaygın olduğunu söylemiştir.[155]

Kur'an'daki ayetleri esas alarak suyun İslâm'daki önemine dikkat çeken Schimmel, suyun hem manevi hem de maddi anlamda temizlik aracı olduğunu belirtmiştir. Schimmel'e göre Allah, insanın sudan yaratıldığını bildirerek, suyun manevi önemine; gökten su indirerekse suyun maddi önemine çift boyutlu olarak dikkat çekmiştir.[156]

Suyun öneminden bahsederken zemzeme mutlaka değinmek gerekecektir. Zemzem suyu Müslümanlarca, Hz. İbrahim'in eşi Hz. Hacer'in en çaresiz olduğu anda kendisine verilen büyük bir nimet olması hasebiyle önemlidir. Yeryüzünün en kutsal mekanı olan Kabe'nin yakınlarında çıkan zemzem suyu günümüze kadar varlığını ve önemini korumuştur.

İslâm'da su kaynaklarına; pınarlar, göller, denizlere de kutsallık atfedildiği görülmektedir. Nitekim Kur'an'da denizlerden gemilerin nasıl yürütüldüğü, suyun kimileri için kurtuluş kimileri için bir felaket sebebi olduğuna dikkat çekilir.

---

[152] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, ss. 20-21.
[153] Tahrim Sûresi, (66/6).
[154] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 55.
[155] a.g.e., s. 22.
[156] a.g.e., s. 23.

Su, İslâm'ın en önemli ibadeti, namazın geçerli olması adına, abdest denilen ön ibadet için mutlaka gereklidir.

Abdestsiz bazı ibadetlerin kabulünün söz konusu olamayacağı yine Kur'an'da belirtilmiştir. Bu konu, İslâm fukahasının da suyla ilgili bazı hükümler belirlemesine sebep olmuştur. Abdest, Müslümanlar için hem maddi hem manevî anlamda bir arınma ve temizlik vesilesi olup insana yeniden doğmuş gibi dinginlik ve canlılık sağlar.[157] Suyun bu canlılık sağlaması özelliği Ab-ı Hayat kavramını ortaya çıkarmıştır. Tasavvufta da suyun önemi üzerinde durulur. İnsanı masumlaştıran, insanın bir gemiye benzetilişi ve denizlerdeki yolculuğuna atıflar yapılır.[158]

Schimmel, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) de İslâm dünyasında rahmet olarak nitelenişinden, onun deryadaki inciye ya da bereketli yağmura benzetilişinden hareketle suyun önemine vurgu yapmıştır.[159] Şii Kuleynî'nin Peygamber'i, ırmağa benzeten ilk kişi olduğunu söyleyen Schimmel, Goethe'nin şu benzetmesini kayda değer bulur:"...küçük, taze ve hayat veren bir kaynaktan çıkıp, sürekli büyüyen ve yoluna çıkan her şeyi -küçük çayları ve dereleri- kendisine katarak, onları baba ocağına, her şeyi bağrına basan okyanusa götüren bir ırmak..."[160] İkbal'in de bu benzetişten çok etkilendiğini ve Hz. Muhammed'den (s.a.s.) 'Yaşayan Irmak' olarak bahsetttiğini söylemiştir.

Schimmel, Peygamberin, bir yağmur bulutuna benzetilişini şöyle aktarmaktadır: "Türkiye'de ve İran'da köyüler yağmura 'rahmet' der İstanbul'dan Delhi'ye kadar yayılmış bir imge olan, değerli taşlarını Müslümanların kalplerine yağdıran 'mücevher taşıyan bulut' (krş. Sure 7:57), Peygamber'i taganni eden Hintli ozanlar arasında sık görülür."[161]

Ağaç, sadece Müslümanlarda değil tüm insanlarda varlığın başlangıcından beri hayatın önemli bir unsurudur. Kutsallık atfedilen şeylerin başında gelir. Ağaç, insana hayatın döngülerini hatırlatır. İnsan gibi toprağa, suya ihtiyaç duyar. Onlarla hayatını

[157] a.g.e., s. 26.
[158] a.g.e., s. 27.
[159] a.g.e., ss. 28-29.
[160] a.g.e., s. 30.
[161] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 232.

devam ettirir, büyür, güçlenir meyve verir vs... İbret alınacak bir varlıktır. Genelde iyiyi, güzeli temsil eder. Kur'an da zaten güzel bir ağaca benzetilmiştir.[162]

Schimmel, Kur'an'da adı geçen bazı ağaç isimlerine yer vererek onların önemine dikkat çekmiştir. Pek çok ayetten de anlaşılacağı üzere cennetin ağaçlarla dolu bir ebedi mekan olduğunu söyler. Tuba ağacını örnek vererek onun takva sahiplerine verilecek olan 'mutlukuk'tan türemiş bir kelime olduğunu söyler. Başka bir örnek Sidre ağacıdır. Son sınır yerine işaret eden bu ağaç, Cebrail'in miraçta durmak zorunda olduğunu bildirir.

Türbelerde genelde ağaçlar olur ve bazen İslâm'da hoş karşılanmayan (çaput bağlamak gibi) bazı olaylara şahitlik edilebildiğini söyleyen Schimmel, aslında mezarlıklarda ağacın olması gerektiğiyle ilgili hadisleri bizce göz ardı etmiştir.

Kimi zaman ağaç, kelime-i şehadeti temsil eder. Dalları ise İlahi isimlerdir. Hatta bazen Allah'ın bile ağaçla temsili söz konusu olduğunu söyleyen Schimmel, bu benzetmenin daha çok Hint-Pakistan'da olduğunu bildirir.

Hadislerde Allah'ı zikreden kişinin yeşil bir ağaca benzetildiğini ve onda bir hayat emaresi olduğunu anlatan Schimmel, İslâm inancında aynı zamanda ağacın bereketin de timsali olduğunu söyler.

Hurma ağacına değinmeyi ihmal etmeyen Schimmel, Hz. Meryem kıssasından örnekle hurmanın hayatla özel bir alakası olduğuna değinir. İncir ve Zeytin'in de önemli olduğuna yine Kur'an'dan iktibasla kısaca değinir.

İslâm ve Türk Edebiyatı'nda da sıkça kullanılan bir benzetme olup tüm bu anlatılanlardan hareketle her canlı bitkinin Allah'ı zikrettiği çıkarımına varıldığını söyler. Nitekim insanın da ağaca benzetildiğini yukarıda söylemiştik. Öyleyse insan da Allah'ı zikrettiği sürece tam manasıyla yaşıyor demektir. "...Bazıları hoş kokulu çiçeklere, bazıları ise ota benzer."[163]

Tasavvufta da ağaç, kimi zaman vahdet ağacı kimi zaman marifet ağacı ya da hayatın temsili olarak kullanılmaktadır. Farklı çiçekleri de (zambak, lale gibi) örnek veren Schimmel, tasavvufi yorumları ve örnekleri ekleyerek bilhassa tasavvuf ehlinin

[162] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 40.
[163] a.g.e., s. 44.

sık sık kalbi ağaca benzettiğini ve bu ağacın zikirle beslenmesinin zorunlu olduğunu misal olarak verir.[164]

Schimmel "Bahçedeki her çiçek... her yaprak, her taç yaprağı, üzerinde Allah'ın hikmetinin yazılı olduğu kitaptır; tabi ki insan görebilirse. Allah, ufka ve insanın özbenliğine işaretler koymuştur (Sure 41:53); bunları yalnızca insan görebilir..."[165] cümleleriyle her birinin yaratılış gayesinin neye hizmet ettiğinin de altını çizerek ve Allah'ın yeryüzündeki işaretlerine vurgu yapar.

Kur'an'da pek çok hayvanın adının geçmesi (deve, keçi, koyun, karınca, inek, kuş…) bunların bazılarının sure isimleri olarak belirlenmesi, bazı peygamberlere hayvanlar üzerinden mucizeler bahşedilmesi, kurban gibi kıymetli bir ibadetin hayvanlar üzerinden yapılması gibi ayrıntılar, Schimmel nazarında, dikkate değer bir durumdur.

Schimmel, Kur'an'da daha az bahsi geçen hayvanların, bitkiler gibi Allah'ı zikrettiğini söyler. Kur'an'da bahsedilen hayvanları ele alan Schimmel, sivrisinekten başlar ve küçücük bir hayvanın tüm insanlığa ders veren garip hikayesine değinir. (Sivrisineğin, zalim Nemrut'un burnundan girip, eziyetle ölmesini misal verir.)

Sonra bal arılarının 'ilham' denilen vahiy türüyle görevini ifa ettiğini ve sürekli Hz. Peygamber'e salavatla ballarının tatlandığına; eğer bunu yapmazsa balının tatlı olmadığına inanıldığını misal verir..[166]

Karıncayı, Hz. Süleyman'ın onurlandırdığını, ancak devam eden ayetlerde onun zayıf bir varlık olarak yansıtıldığını söyleyen Schimmel, örümceğin zayıf fakat Hz. Peygamber'i, ördüğü ağ ile korumasından dolayı önemli olduğundan bahseder. Bunlardan sonra dört ayaklı hayvanları anlatmaya inekle başlayan Schimmel, Bakara Suresi'nin adını, Hz. Musa'ya verilen kurbanlık meselesinden aldığını söyler. Devenin, Allah'ın yaratmadaki gücünü gösteren bir misal olarak Kur'an'da verildiğini[167] ve onun,

[164] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 183.
[165] a.g.e., s. 325.
[166] Schimmel, *Hz. Muhammed*, çev. İbrahim Sarıçam, 2.b., Ankara: Cümle Yay., 2018, s. 48.
[167] Ğaşiye Sûresi, (88/17)

tasavvufta eğitilmiş nefsi temsil ettiğinden bahseder.[168] Sufilerce deve, efendisinin emirlerini sabırla yapan mümini temsil eder.[169]

Aslanın İslâm geleneğinde cesaretli kişilerin lakabı olduğu dolayısıyla azamet ve gücün simgesi olduğunu söyleyen Schimmel, Hz. Ali'nin 'Allah'ın aslanı' lakabıyla anıldığını anlatır.

Kedilerle ilgili müstakil bir eser yazan Schimmel,[170] kedinin pek çok Avrupa ülkesinin zıddına Hz. Peygamber'in övdüğü ve sevdiği bir hayvan olması sebebiyle Şark'ta muhabbet beslenen bir hayvan olduğunu söyler. Hem temiz bir hayvandır, mescitlere ve evlere girmesinde bir mahsur yoktur hem de onu sevmek imanın bir parçasıdır hadisi çerçevesince sevilmemesine imkan olmadığından dem vurur.

Köpekse daha çok Kur'an'dan iktibasla (12:53) nefsi ve azgınlığı temsil eden bir hayvan olup, müslümanlarca evde beslenmesi uygun görülmemiş necis bir hayvandır. Ancak bir köpek vardır ki; Kehf Suresi'nde, ondan sadakatin timsali olarak bahsedilir.

Kur'an'da, kuşlardan da bahsedilir ve İslâmî edebiyatta da önemli bir yer tutar. Nitekim Mantıku't-Tayr, kuşların temsiliyle alakalı yazılmış başat bir eserdir.

Kur'an'da bahsedilen başka bir hayvan ise maymun ve domuzdur. Domuz, İslâm inancında günahkar insanların timsali olup yenilmesi yasak olan bir hayvandır. Günahkarlar, kıyamet gününde nefse düşkünlük ve azgınlığı temsil eden bu iki hayvan suretinde yaratılacaktır.

Kur'an'da ve hadislerde hayvanlardan bahsedilmesi, hadislerde özellikle hayvanlara iyi davranan insanlara bazı güzel müjdelerin verilmesi, İslâmî menkıbelerde hayvanlara şefkatin öneminin vurgulanması bize gösteriyor ki, hayvanların temsil ettiği bazı manalar ve işaretler var. Ve bu manalar, hem Kur'an'da hem hadislerde hem de pek çok tasavvufî eserde insana aktarılmaktadır. Schimmel'in, eserlerinde ele aldığı gibi, yaratılmış pek çok şey, insan için bir ayet, bir işaret olabilir. Görmek isteyene pek çok şey, Rabbin güç ve kudretinin işareti olabilir. Bundan hareketle Schimmel'in kitabına 'Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri' başlığını vermesinin ne kadar isabetli olduğu aşikardır.

---

[168] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 50.
[169] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 5.
[170] Bkz., Schimmel, *Şark Kedisi,* çev. Firuzan Gürbüz Gerhold, 1.b., İstanbul: Alfa Yayınları.

Güneş, ay ve yıldızların ışığının, İslâm dünyasının kaleme alınmış pek çok eserine başlık olduğundan hareketle, İslâm'da önemli bir yeri olduğuna dikkat çeken Schimmel, bu farkındalığında son derece haklıdır. İslâm'ın insanı hidayete çağıran ışıklı yoluna Kur'an, hadis ve menkıbelerde sık sık vurgu yapılır.

Işığın en önemli tecellisi, güneşin temsil ettiği manayı Cemal-Celal ilişkisini örnek verirken anlattığımızdan burada tekrara düşmek istemedik.

Işığın tecelli ettiği diğer önemli cisimler ay ve yıldızdır. İslâmiyette, zamanın ölçütü, ayın hareketleridir. Peygambere de dolunay dendiği vakidir. Karanlıklarda parlayan ve insana huzur veren dolunay, doğru yolun da göstericisi konumundadır. Nitekim Peygamber'in (s.a.s.) Medine'ye gelişinde ona armağan edilen 'Talaal Bedru' ilahisi onun insanlar içindeki konumunu anlatmaya yeter.

Schimmel, ayın, güzelliğin temsilcisi olup güneşten daha önemli olduğunu söylerken haklıdır. Ay'ın, Allah'ın ulaşılmaz cemalinin bir simgesi olduğunu ve aynı zamanda Peygamberi de temsil ettiğini söyler. Hicrî takvimde ay hareketinin esas alındığını (bir ayın 28 gün olması) örnek verir ve Kur'an'da adı geçen yirmi sekiz peygamberi de yine ayın bu hareket süreciyle ilişkilendirir. Hz. Muhammed (s.a.s.) de bu ay döngüsünün tamamlayıcısıdır. Ve onun isimlerinden olan Taha'nın, dolunayın sayısal değeri olan ondörde tekabül ettiğini söyler.[171] Schimmel, "şişen ayın bir dolunay olarak mükemmelliğe ulaşması 14 gün alır… ve onun dolunay gibi ışınlar saçarak, mükemmel ruhani ve cismani güzelliğiyle bu alemi aydınlatmak için karanlık gecede ortaya çıkmasına da işaret eder."[172]

Yıldızlar ise yine Rabbin ayetlerinden bir ayet olup, insanlığa hizmettedir. Allah'ın ayetlerinde güneşe, aya ve yıldızlara yemin etmesi bu gök cisimlerine dikkat çeken başka önemli bir husustur.

Gök cisimlerinin hareketliliği, insanların yolları bulmada, zamanı isimlendirme vb. işlerde kullanılmasından bahsetmiştik. Kur'an'ın nüzulüyle birlikte pek çok ayette bu cisimlere dikkat çekilmesi Müslümanları harekete geçirir ve astronomi ilminin ilerlemesinde etkili olur. Schimmel, astronomi, denizcilik ve matematiğin gelişmesine,

[171] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 36.
[172] Schimmel, *Sayıların Esrarı*, çev. Mehmed Temelli, Bursa: Verka Yayınları, 1993, ss. 217-219.

Müslümanların önemli katkıları olduğunu, bu alanlarla alakalı pek çok kavramın çoğunun Arapça kökenli oluşunu örnek vererek ispat eder.[173]

Astroloji ilmi de bu minvalde gelişir. Hâlâ bazı Müslüman bölgelerde çocuklara isim vermek ya da evlilikten önce kişilerin uyumunun olup olmaması gibi konularda astrolojiden faydalanıldığını söyleyen Schimmel, bazı Müslümanların geleceği okumaya meylettiğini de belirtir.

İslâmın mitolojik unsurlarının, diğer dinlere oranla fakir kaldığını söyleyen Schimmel, Kur'an ve hadis alimlerinin bu mitolojik unsurları yorumlarıyla zenginleştiremediğini ancak mutasavvıf ve şairlerin bu açığı kısmen kapattığını belirtir.[174]

Schimmel, son olarak yol gösteren yıldızlar, bitki ve hayvanlar, kısaca Allah ve tüm mahlukatı arasındaki ilişki üzerine düşünmenin Kur'an'dan çıkartılacağına ve Kur'an'ın Müslümanlara sadece uhrevi fayda sağlayan bir kitap olmadığına, onun Müslümanların dünya görüşünün anahtarı olduğuna inanmaktadır.[175]

Kutsalın doğadaki görünümüyle alakalı daha pek çok fenomeni aktaran Schimmel'den bu kadar örnek vermekle yetineceğiz.

Schimmel'in eserinde geçen, kutsalın başka bir yansıması olan insan yapımı nesneler üzerinde de duracak olursak şunları söyleyebiliriz:

Disiplinde, 'fetiş' olarak adlandırılan, kutsallık atfedilen insan yapımı nesneler[176] kutsalın, başka bir açıdan, insana yansımasını anlatan önemli araçlardır. Bu araçlar, İslâm'da, çoğu zaman Tanrı'nın bir şekilde tezahür ettiği ya da ondan bahsettiği nesneler olup, peygamberlerle ilişkilendirilir. Nelerin fetiş olabileceği tartışılmış bir mesele olup, bu konu su-i istimal edilmeye açık bir konudur. Ancak İslâm söz konusu olduğunda bazı keskin çizgi ve sınırların olduğundan rahatlıkla bahsedebiliriz. Çünkü İslâm, inananlarına dinî bir nesneye güvenmenin ve ondan bir talep beklemenin kesin olarak yasaklandığı bir ölçüt çizmiştir. Schimmel de kitabında bu konuya yer ayırır ve

[173] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 37.
[174] a.g.e., ss. 166-167.
[175] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 215.
[176] Fetiş: İbadet araçları olarak kullanılan veya kutsal bir güçle dolu kabul edilen insan yapımı nesne.

diğer dinlere nazaran İslâmiyette fetişin daha az önemi bulunduğuna dikkat çeker.[177] Konunun incelenmesinin ilginç olacağını düşünen Schimmel'in değindiği nesneler şunlardır:

Fetişleri anlatmaya demir ve ondan imal edilen ürünlerle başlayan Schimmel, Hz. Davud'un (a.s.) zırh imalatçısı olduğuna değindikten sonra, Hz. Ali'nin meşhur kılıcı Zülfikâr'ı ele almıştır. Zülfikâr, sonradan Hz. Ali gibi girdiği pek çok savaştan galip çıkan cesur bir komutanın temsilcisi ve hem maddi hem manevî anlamda muvaffakiyetlerin temsilcisi olur. Kılıç ve silahların üzerine bazen fetihle ilgili ayetler işlenmişken bazen de "Yiğit Ali'dir; Kılıç Zülfikar" sözlerinin yazıldığını aktarır.

Asa ya da değnek incelemeye alınan diğer bir nesnedir. Asa deyince akla gelen ilk isim Hz. Musa'dır. Schimmel için de böyledir ve çeşitli ayetlerde Hz. Musa'nın asasıyla Firavun'un adamlarına galip gelişi, yine aynı asayla Firavundan ebediyyen kurtuluşu hatırlatılır. Musa'nın asasını vurduğu her yere, Allah'ın hakim olduğunu ve insana en büyük yardımcının Allah olduğunu insanlara ispat eder ki; Schimmel'in, hayranlık duyduğu İkbal de, modernizmi eleştirdiği şiir kitabına "Musa'nın Vuruşu" ismini verir.[178]

Asanın gelişmiş versiyonu olarak ele alınacak nesne sancaktır. Sancak İslâmiyette bilhassa savaşlarda en önemli unsurdur. Onu koruması ve düşmanın onu ele geçirmemesi en önemli mesele olarak görülür. Her Müslüman topluluğun kendine ait bir sancağı vardır. Ve bu sancaklara çeşitli ayetler, kelime-i tevhitler işlenir. Ancak sancaklar içinde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ahirette taşıyacağı sancak olan Liva, en önemli olup, kurtuluşa erecek Müslümanların altında toplanacağı sancaktır. Müslümanlar, dünyevi olmayan bu sancak altında toplanmak için Allah'a, dua ederler.[179] Çeşitli ilahilerde bu dua yinelenir ve Peygamber'in (s.a.s.) şefaati arzu edilir.

Schimmel, insan yapımı nesnelerin en önemlisinin elbiseler olduğunu söyler. Elbiselere başlığı da dahil eder. Elbisenin çeşidine göre insanın kişiliğini etkilemek ve

[177] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 56.
[178] a.g.e., s. 57.
[179] a.g.e., s. 59.

değiştirmek manasına geldiğini şu örnekle anlatır: " vaizler cüppelerini giydiklerinde sıradan bir insan gibi değil de, kutsal fiilin resmi yöneticisi gibi davranırlar."[180]

Schimmel, elbisenin, insanın öteki benliği olduğu görüşüne Bakara Suresi'nin 187. ayetini delil getirir.[181]

Schimmel, farklı ayetlerden ve hadislerden de örnekler verir. Örneğin 'takva elbisesi', 'iyilik elbisesi' gibi kavramları aktaran Schimmel, Hz. Yusuf'un gömleğinin yansıttığı manayı ifade etmeyi ihmal etmez. Yine Kur'an'da ateş ehli için 'ateşten elbiseler' giyecek olanlar ifadesinin kullanılışı, Allah'ın geceyi bir elbise olarak yarattığının ifade edilişi vb. örnekler elbisenin İslâmiyette büyük bir önem arz ettiğini göstermektedir.

Tanrı'nın azametinin, O'nun hırkası olduğuyla ilgili de bir hadis-i kutsiye değinen Schimmel, eğer "elbiseler olmasa, başka bir ifadeyle celal ve ihsanının tezahürleri olmasa Tanrı, sonsuza dek *deus absconditus* [Gizlenmiş Tanrı] olarak kalırdı;…" diyerek durumun mehabetini aktarır.[182]

Schimmel, elbiselerin, sahibinin bereketini taşıdığını ve hükümdarın çıkardığı şerefli elbise anlamındaki hil'at sözcüğünün, değer vermek anlamındaki hele'at'tan türediğini söyler. Ve bu konuyla alakalı verilebilecek en güzel iki örneği verir. İlki, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kab b. Züheyr'e verdiği hırkası olan bürde, ikincisi ise şair Busrî'nin Peygamber'i (s.a.s.) övmek için yazdığı kasidenin ardından rüyasında Peygamber'in ona hırkasını örtmesi ve uyandığında iyileşmesidir.[183]

Peygamberin hırkasının bereket ve şifa olması Müslümanların ona sonsuz bir tazim duymasına vesile olur ve pek çok ülkede Hırka-i Şerif olduğu iddia edilen elbiselerin sergilenmesiyle sonuçlanır.

En önemli hususun, vücut hatlarının belli olmaması olup, İslâm'ın kıyafet sisteminde katı olduğunu söyleyen Schimmel, erkekler ve kadınlar arasında farklılıklar olduğuna dikkat çeker. Namaz kılarken kıyafetin temiz ve uygun olması, hac ve umre

[180] a.g.e., s. 65.
[181] "Siz kadınlarınızın elbisesi, onlar da sizin elbisenizdir."
[182] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 72.
[183] a.g.e., s. 66.

ibadetinde ihramın zorunlu oluşu gibi örnekler veren Schimmel, bu konuda İslâm'ın ölçülerinin hassas olduğuna değinir.[184]

İslâmiyette olumsuz addedilip diğer dinlerde önemi büyük olan bazı fetişlere yer vermek de yerinde olacaktır. Heykeller ve resimler bu hususta başı çeken fetişlerdir. Heykel, İslâmiyette putla eşleştirilebilmektedir. İlk anda putlarla mücadeleyle başlayan İslâmiyet için ne denli olumsuz hatta menfur kabul edildiği açıktır. Heykel ya da putlarla sadece Hz. Muhammed'in (s.a.s.) mücadele ettiği söylenemez. Schimmel, tevhide kendi çabasıyla ulaşan Hz. İbrahim'i ve onun putları kırmasını örnek verir. Allah'tan başka ilah olmadığını kabul etmek, putları kırmaya mecbur kılar. Günümüzde Müslümanlar, görünürde kıracak bir putun olmadığının, heykellerin daha çok sanat eseri olarak var olduğunun farkındadırlar. Ancak öte yandan mücadele edecek putların farklı durumlar olduğunun bilincindedirler. Çünkü onlara göre Allah yolundan ayıran her şey bir puttur ve bundan kurtulmak gereklidir. Bu bir insan, maddiyat ya da bir akım olabilir. Schimmel, bu sözlerin ötesinde İslâmiyetin tam manasıyla put kırıcı bir din olduğunu iddia eder ve bizce bu iddiasında haklıdır.[185]

Resim hususunda da İslâm'da katı bir duruş sergilenir ve mescitlerde yer almayan suretlerin evlerde bile yer almasına hoş bakılmaz. Bu hassasiyet Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinden kaynaklanmaktadır. Heykel ve resim konusunda hassasiyetin nedeni insanların şirk tuzağına düşebilme durumlarının engellenmek istenmesidir.[186]

Tüm İslâm devletlerinde aynı hassasiyetin olmadığını söyleyen Schimmel, Emeviler'den ve Selçuklulardan örnekler verir ve onların saraylarında resimli süslemelerin olduğuna dikkat çeker. Ancak genel itibariyle bu hassasiyete dikkat edildiğini fakat resimlerin bulunduğu yerlerin, meleklerin girmediği yerler olduğu gerekçesiyle sadece banyo ve hamamlarda kullanıldığını söyler. İslâm Peygamberi'nin (s.a.s.) de zaman zaman resmedildiği tarihte vaki olsa da bu lanetli bir iş olarak addedilir, onun yüzünün örtülü olarak resmedilmesi bile sakıncalı bir durumdur.[187]

[184] a.g.e., s. 68.
[185] a.g.e., ss. 61-62.
[186] a.g.e., s. 62.
[187] a.g.e., s. 64.

İslâmiyetin katı bir duruş sergilediği bu alanlar, Müslümanları, daha farklı ve orijinal bir alana yönlendirir ve bu hususta eksiklik farklı yollarla tamamlanmaya çalışılır. Minyatür, hat ve tezhip sanatları buna örnek verilebilir. Bunlar İslâm topraklarında doğup gelişen ve zirveye ulaşan eserlerin verildiği sanat alanlarıdır. İslâmın en güzel izlerinin yansıtıldığı bu sanat eserlerinden dünyanın pek çok yerinde şaheser örnekleri mevcuttur.

Kutsalın tezahürünün en çok yansıdığı iki şey zaman ve mekândır. İnsan zamanda ve mekânda yaşar. Dünya hayatında zaman ve mekân olmazsa olmaz iki boyuttur. Bu iki boyuta kutsallığın atfedildiği durumlar ise tüm din mensupları için son derece önemlidir. Çünkü, insanlar manevî tecrübeleri, duyguları veya hisleri illa ki bir zaman dilimi içinde ya da bir mekanda yaşarlar. Kimi zaman ise bu ikisinin beraberliği söz konusudur.

Schimmel'in, "Göklerin, yeryüzünün yaradılışında, gece ve gündüzün art arda gelişinde akıl sahipleri için işaretler vardır. (Sure3:190)" ayetiyle giriş yaptığı konuda önce kutsal mekâna; mağara, ev, kapı, eşik, cami, minare, türbe, Haremeyn, Kabe, Kudüs gibi yerlere, sonrasında ise kutsal zamana; Peygamber'in (s.a.s.) doğumu, bayramlar, Ramazan, Muharrem gibi hicrî aylara, Cuma, Pazartesi gibi mübarek günlere vurgu yapar. İlk ele alacağımız konu kutsal mekân konusudur.

3. Kutsal Mekân

"Bir kısım mekânlar Tanrı'nın tezahür ettiği, Tanrı'yla veya metafizik alanla ya da ilk, mutlak ve sonsuz olanla doğrudan bağlantı kurulan bölgeler olarak seçilip ayrılır; dolayısıyla kutsaldır.

Kutsal mekân, ayin ve ritüellerin gerçekleştirildiği yerlerdir.

Kutsal yerler, bir toplumun dini hayatının merkezi olan, insan hayatına yön veren ve anlam kazandıran yerlerdir."[188]

Bir yerin kutsal sayılabilmesi için, o yere bizzat Tanrı'nın işaret etmesi, Tanrı'nın orada tecellisi, Tanrı'nın kudretinin tecellisi gibi şartlar gereklidir.[189] Bu

[188] İbrahim Hakkı Kaynak, "Dinlerde Kutsal Zaman ve Mekânın Tarihsel Yapısının Fenomenolojik Algısı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S. 39, (2016), ss. 452-453.
[189] Kaynak, a.g.m., *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* s. 453.

şartlarda görüldüğü üzere kutsallık, Tanrı tarafından verilmektedir. Ancak insanların da bazı dinî gerekçelerle kutsal kabul ettiği yerler de sık sık görülmektedir. Schimmel'in, İslâm'da kutsal mekâna, fenomenolojik bakışında örnek olarak yer verdiği mekânlar şunlardır:

İnsanların güvenli gördükleri yerler olan mağaralarla başlamayı uygun gören Schimmel, pek çok dinde kutsiyeti olan bu mekâna saygının, İslâm'da da var olduğunu söylemiştir. Ashab-ı Kehf'e değindikten sonra Hira dağındaki bir mağara diye bahsettiği Peygamber'in (s.a.s.) ilk vahyi aldığı mağarayı örnek verir. (İslâm kaynaklarından, bu mağaranın Nur dağında bulunan Hira mağarası olduğu bilinmektedir.) Ardından Sevr mağarasının isim vermeksizin zikreden Schimmel, hicret esnasında Hz. Peygamber (s.a.s.) ve dostu Hz. Ebubekir'in (r.a.) sığındığı mağara olduğunu ve tasavvuftaki sessiz zikrin çıkış noktasının da bu mağarada yaşananlar olduğunu aktarır.[190]

Peygamber'in (s.a.s.) nübüvvet öncesi sık sık mağaraya gidip tefekkürün doruk noktalarına ulaşması, yalnızca Rabbini zikredip insanların sapkınlıklarından nasıl kurtulacağını düşünmesi yıllar sonra tasavvuf ehlinin inzivayı önemli bir meşrep olarak benimsemesine örnek olur. Hatta bu inziva meselesinin abartıldığı da görülür. Ancak Peygamber'in (s.a.s.) inzivasının nübüvvet sonrasında sadece Ramazan'ın son günleriyle sınırlı kaldığı bilinmektedir. Çünkü onun en önemli vazifesi, halkına tebliğ yapmaktır. Schimmel, bunu şu sözlerle ifade etmiştir: "Bir kez daha, tefekkürün *halvet'*inden tebliğin ve eylemin *celvet*'ine yönelmiştir."[191] Bu hususun, kimi zaman sufilerce göz ardı edildiğini aktarır.

Schimmel, İslâm'da mühim bir yeri olan evlerin, mağaralardan hem kutsallık hem de güvenlik açısından daha işlevsel olduğunu söyler. Ev kelimesinin kullanım alanı geniş olup İslâm bir eve benzetilir. Bu evi genişletmek ve sürekli temiz tutmak, tüm inananların en önemli vazifesidir. Bu evi genişletmek harple, temiz tutmak ise şirkten uzak olmakla mümkün olacaktır. Evden bahsetmişken kapı ve eşikten de mutlaka bahsetmek gerekecektir. Bunlar evin olmazsa olmazlarıdır. Kapı, kutsala ulaşmayı

[190] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 74.
[191] a.g.e., s. 75.

sağlar. Kutsal olmayanı kutsal olandan ayırabilmek maksadının gerçekleşebilmesi için kapıyı açıp eşikten atlamak gerekir.[192]

"Arapça cem' kökünden türeyen, "toplayan, bir araya getiren" … içinde cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescidler…"[193] anlamındaki İslâm mabedi için 'İslâm'da en mükemmel kutsal yerdir' diyen ve Müslüman olsun ya da olmasın camilerde pek çok kişinin huşu duyduğunu söyleyen Schimmel, camileri "İlahi nimetle dolmayı bekleyen boşluğun mükemmel ifadeleri" olarak tanımlar.

Schimmel, camilerin İslâm'ın ilk yıllarından beri sadece ibadet amaçlı mekânlar olmadığını, eğitim faaliyetlerinin ve idarî işlerin yürütüldüğü mekânlar olduğunu söyler. Hıristiyanların kiliseyi kabul ettiği gibi camilerin, Tanrı'ya adanan bir yer olmadığını da eklemeyi unutmaz.

Cami yaptırmanın İslâm'da en önemli davranışlardan biri sayılmakta olduğunu söyleyen Schimmel, önemli kişilerin ölümünün ardından kalıcı bir sevap olsun diye (sadaka-i cariye) cami yapmayı ihmal etmediklerini örnekle anlatır ve her Müslüman şehirde bir büyük caminin mutlaka bulunduğunu belirtir.[194]

Schimmel, camilerde kıbleyi gösteren mihrabın mutlaka bulunduğunu ve üzerinde Hz. Meryem'e bahşedilen mucize anısına "Zekeriya her mihraba girdiğinde"[195] ayetinin yazıldığını belirtir. İslâm dünyasının göz alıcı pek çok mihrabın Hint altkıtasında bulunduğunu söylemeyi ihmal etmez.

Diğer bir kutsal mekânlar da türbelerdir. "İslâm coğrafyasında tanınmış şahsiyetlerin mezar anıtları"[196] türbe olarak adlandırılmaktadır. İslâm'ın ilk yıllarında yasaklanan kabir ziyareti, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından sonradan serbest bırakılır. Hz. Peygamber'in yasak kılmasına sebep, şirkten yeni kurtulmuş bir topluluğun bu hususta tehlikeye düşmesini engellemek istemesidir.

Velilerin türbeleri, Müslümanların sıkça ziyaret ettiği kutsal mekânlardır. İnsanlar burada sadakalar verip adaklar adarlar. Bu ibadet oldukça yaygın bir şekilde

[192] a.g.e., ss. 76-77.
[193] Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, "Cami", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1993, C. 7, s. 45.
[194] a.g.e., s. 79.
[195] Âli-İmran (3/37)
[196] İsmail Orman, "Türbe", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2012, C. 41, s. 464.

yapılır. Türbeler genelde dergâhlarla beraberdir. Dergâhlarda o velinin ardından gelen şeyh bulunur. Tarikatta 'tevbe almak' yani seyr-i süluk'un ilk basamağı genellikle bu dergahlarda gerçekleşir. Dergahların ziyaretçileri sadece Müslümanlar değildir. Pek çok gayrimüslim de buralara kabul edilir. Tüm bunları aktaran Schimmel'in, türbe ve dergahları çok sevmesinin nedeni, dinî ayrımların bu mekânlarda kısmen ortadan kalkmasıdır.[197]

Haremeyn, yasaklanmış, haram kılınmış iki kutsal mekân olan Mekke ve Medine'yi anlatan bir kavramdır. "İki harem" anlamına gelen kelime, Osmanlı yazılı belgelerinde daha çok Haremeyn-i şerîfeyn şeklinde geçer. Mekke, Kâbe'nin inşasından itibaren "harem" (korunmuş yer) kabul edilirken Medine hicretten sonra Hz. Peygamber tarafından harem sayılmıştır."[198] Bu iki yerin kutsal sayılması hiç şüphesiz Allah ve Rasulü (s.a.s.) ile ilgilidir. Özellikle Mekke, Kur'an'da farklı isimlerle anılmaktadır. Ümmü'l-Kura, Bekke, el-Beled gibi isimler örnek verilebilir. "Kâbe'nin bulunduğu ve hac ile umre ibadetinin ifa edildiği kutsal şehir."[199]olarak tanımlanan Mekke'nin önemi, yeryüzünün ilk mabedini içinde barındırmasıdır. Hz. İbrahim, eşi ve oğlunun Kur'an'da anlatılan hikayesinden de Mekke ve Kabe'nin önemi anlaşılabilmektedir.

Mekke'nin, nübüvvet öncesi de önemini koruduğunu, fakat bunun nedeniyle ilgili bazı görüş ayrılıklarının olduğu söylenebilmektedir. Bir takım oryantalistlere göre Mekke, Kabe'den dolayı değil ticaret merkezi olmasından dolayı önemliydi, bazılarına göre tam tersi bir görüş hakimdi ve burası bir ticaret merkezi olacak kapasitede bir yer değildi. Müslümanlara göre ise buranın önemi tamamen Kabe'nin burada bulunmasından kaynaklıdır. Ticaret merkezi olması ise, Kabe'ye yapılan ziyaretlerin doğal ve kaçınılmaz bir sonucudur. Ve buranın kutsal olması tamamen Allah'ın belirlemesiyle ilgilidir.[200]

---

[197] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, ss. 81-84.
[198] Ş. Tufan Buzpınar, Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Haremeyn", *DİA*, İstanbul: TDV Yay, 1997, C. 16, s. 153.
[199] Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Mekke", *DİA*, Ankara: TDV Yay., 2003, C. 28, s. 555.
[200]Bkz. İbrahim Kutluay, "Oryantalistlere Göre Kâbe ve Kutsiyetinin Kaynağı", *Uluslararası Cami Sempozyumu (Sosyo-Kültürel Açıdan)* ed. Fikret Karaman vd., Malatya: İnönü Üniversitesi, 2018, C.1, ss. 517-535.

Kabe, "Sözlükte "dört köşeli veya küp şeklinde olmak" anlamındaki ka'b (كعب) kökünden gelen ka'be "küp şeklinde nesne"[201] demektir. Pek çok isimle anılan bu mabedin, en çok kullanılan isimleri Mescid-i Haram ve Kabe-i Muazzama'dır.

Kabe'nin kutsiyetinin kaynağına, Mekke'nin kutsiyetiyle aynı açıdan bakmak yerinde olacaktır. Bu mabedin kutsiyetinin kaynağı, kutsal kitapla belirlenmiş yani, bizzat Allah'ın takdiri söz konusudur. Allah'ın 'evim' dediği bu mabet, Müslümanların en kutsal mabetleri olup 'Haram Mescit' olarak bilinir. Peki haram olan nedir? Ona, yabancı birinin dokunması bir yana, yaklaşması bile kesin olarak yasaklanmıştır. "İzinsiz olarak evlere girilmesi, bir tecavüz olarak kabul edilmekte, sosyal ya da hukukî yaptırımlara konu olmaktadır. İşte insanın böyle bir ″ev″ tecrübesi, Kâbe′ye atfedilmekte ve orası diğer mekânlardan ayrı ve özel bir yer olarak nitelendirilmektedir."[202] Allah'ın Kabe'ye 'evim' demesiyle insanların en mahrem alanı olan yerlerinin evleri olması arasında şöyle bir bağlantı kurulabilir: "Nasıl ki, bir kimsenin evine ziyaret, yardım dileme veya diyalog kurmak için gitmek, o kişiye karşı bir tazim, saygı vs. ifade ediyorsa, Tanrıya atfedilen evi, yani tecelligâhı olarak nitelendirilen mekânı ziyaret, O′na yönelmek vs. de benzer anlamları içermektedir."[203]

Kabe'nin, kıble yönü olması bazı oryantalistlerin İslâm'a, puta tapıcı bir din iftirasını attırmış olsa da gerçek bundan çokça uzaktır. Ne Kabe bir puttur ne de onun önünde eğilmek ona tapmaktır. Bu, Kabe'nin Rabbine secde eden Müslümanlar için iftiradır. Oryantalistler içinde, Müslümanlar için her daim özel yerini koruyan Schimmel açısından bu kutsal beldeye bakacak olursak şunları söyleyebilmekteyiz: Müslümanların, Mekke ve Medine'den 'el-haremeyn' olarak söz etttiğini söyleyen Schimmel, Kabe ve civarının kutsalın en merkezi olduğunu ve ancak ihram denen özel kıyafetle buraya girildiğini ve ihram halinde yapılması yasak olan bazı şeylerin olduğunu aktarır. Kur'an'ın, buraya 'şehirlerin anası' dediğini, nitekim şehrin üniversitesinin de bu isme sahip olduğunu söyler (ümme'l-kurâ). Ona göre, Mekke'ye dönen herkes hakikatin merkezine döner. Mekke'yi kutsal kılan, Kabe'dir. Kabe'nin tarihsel geçmişine kısaca değinen Schimmel, onun fizikî boyutlarıyla ilgili bilgi

[201] Sadettin Ünal, "Kâbe", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2001, C. 24, s. 14.
[202] Ömer Faruk Yavuz, "Kur'an'da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri", *Milel ve Nihal*, C. 3, S. 1-2, (2005), ss. 53-54.
[203] Yavuz, a.g.m., s. 54.

verdikten sonra Müslümanlar için buranın yeryüzünün en kutsal yeri olduğunu söyler. Müslümanların kıblesi olduğunu, tavafın buranın etrafında gerçekleştiğini ve meleklerin de bu tavafı gerçekleştirdiklerini söyler.

'Mekke, Müslümanlığın manevî merkezi olduğu gibi fiilî merkezidir' dedikten sonra pek çok alimin meşhur eserlerini burada yazdığını örneklerle (İbn Arabi'nin burada yazdığı eserine 'Mekke ilhamları' anlamına gelen Fütuhat-ı Mekkiyye ismini vermesi) açıklayan Schimmel, pek çok siyasî önderin de buraya hizmet ederek önemli bir vazife ifa ettiğine değinir.[204]

"Hz. Peygamber'in mescidiyle kabrinin bulunduğu hicret yurdu, İslâm'da iki Harem bölgesinden biri, Resûl-i Ekrem ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminin başşehri."[205] olarak tanımlanabilen Medine, ikinci kutsal mekân olup, Peygamber'in (s.a.s.) hicretiyle beraber önem kazanmış ve önemini korumaya devam eden bir şehirdir. İslâm'ın sadece dinî hayatta değil dünyevî hayatta da nasıl etkin olduğu, yani dünya görüşü ve sistemi oluşturmadaki etkisi bu şehirde yaşananlarla model haline gelmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) Müslümanlarla Müslümanların, Müslümanlarla düşmanlarının ya da düşmanı olmayan gayrimüslimlerin ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini hem ferdî hem toplumsal anlamda göstermiştir. Medine'nin ve burada sunulan İslâm dünya görüşünün önemini burada anlatmayacağız. Ancak belirtmek isteriz ki; Schimmel, Medine'nin rolünün hiç de azınsanmaması gerektiğini belirterek bu konunun öneminin farkında olduğunu ispatlamıştır. Medine'ye yazılmış şiirlerden beyitler veren Schimmel, Medine-i Münevvere'nin (aydınlık şehir), Peygamber'in (s.a.s.) kabrini barındıran Ravza-i Mutahhara'dan dolayı da büyük bir önem arz ettiğini, hac ibadetinin şartlarından olmasa da her hacının buraya mutlaka ziyaret gerçekleştirdiğini belirtir.[206]

Medine'nin ardından, "Üç ilâhî dinde de önemli bir yere sahip olan ve kutsal sayılan şehir"[207] Kudüs için müfessirler, bu şehrin önemine dikkat çekmekte ve ismen Kur'an'da geçmese de Mescid-i Aksa adıyla anılan mübarek toprakların Kudüs ve çevresi olduğunu söylemektedirler. Ayrıca Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Kudüs'le alakalı söylediği hadisler ve onun, Kudüs'e yaptığı ilahî yolculuk, pek çok peygamber kabri ve

[204] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 89.
[205] Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Medine", *DİA*, Ankara: TDV Yay., 2003, C. 28, s. 305.
[206] a.g.e., s. 90.
[207] Harman, "Kudüs", *DİA*, Ankara: TDV Yay., 2002, C. 26, s. 323.

makamınun burada bulunması sebebiyle de, Müslümanlar için önemli bir ziyaret yeridir. Kudüs şehrini, kısaca ele alan Schimmel, Müslümanların ilk kıblesinin burada olmasından dolayı önem taşıdığını ifade eder. Kudüs'ün, tüm peygamberleri ağırlayan ve Hz. Peygamber'e (s.a.s.) İsra ve Miraç hadisesini yaşatan yer olması dolayısıyla Müslümanların önemli ziyaretgâhı olduğunu söyler.

İslâm'da kutsal mekânın belirleyicisi, Allah'tır. "Mü'minler kendi görüşlerine göre bir mekânı, zamanı ya da nesneyi kutsal sayamazlar. Bunlar, Şârî'in yani Allah'ın belirlemesi ya da onun koyduğu ilkelere uygun olması ile gerçekleşir. Meselâ Mekke, Allah'ın emriyle haram kılınmış, bunu İbrahim (a.s.) ilan etmiş, aynı şekilde Allah Teâlâ'nın izni ile Resûl-i Ekrem, Medine'yi haram (saygın, hürmeti ihlal edilmez) kılar. Medine'de belli bir bölgeyi *harem* ilan eder."[208] Schimmel de İslamî geleneğe uygun olarak kutsal mekânları aktarırken önce Kur'an'dan faydalanıp, örneklerini bu çerçeveye uyarak verir.

4. Kutsal Zaman

Kutsal zaman ve kutsal mekân… "İnsan kendini, evreni ve kutsalı anlaması, kutsalla ilişkisi bu iki kavram üzerinden gerçekleşmektedir."[209]. Nasıl ki dindar insan için kutsal ve profan ayrımı söz konusuysa zamanda da aynı ayrım söz konusudur. Ve kutsal olmayan yani din dışı zaman diye tabir edilen zamanın bir kalıcılığı yoktur. Ancak dinî zamanın ölümsüzlüğü söz konusudur.[210]

Tam manasıyla tanımının yapılmasının mümkün olmadığı zaman kavramına kutsallık atfedildiğinde bu tanımlama işinin iyice keşmekeşe dönüştüğü söylenebilir. Schimmel de bu söylediğimize paralel bir giriş yapar ve İslâm'da mekândan münezzeh bir Tanrı'nın var oluşundan sebep, din dışı zamanı aktarmanın çıkmaza dönüştüğünü söyler.

Ancak bu İslâm'da ve her dinde hayatı ölçen, onu günlere, saatlere bölen kutsal anların olduğu gerçeğini değiştirmez.

Schimmel, Muhammed'in (s.a.s.) tarih sahnesine çıkışının bir kırılma noktası olduğunu ve zamanın onunla kemale erdiğini söyler. Yeryüzünde yaşanan hiçbir

[208] Kutluay, "Uluslararası Cami Sempozyumu (Sosyo-Kültürel Açıdan)", s. 534.
[209] Kaynak, a.g.m., s. 451.
[210] Ayhan Bıçak, *Tarih Düşüncesinin Oluşumu*, 1.b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004, s. 112.

zamanın O'nun (s.a.s.) yaşadığı zamanki kadar mükemmel ve kutsî olmadığına inanan Müslümanların, yaşamamalarına rağmen, o çağa hasretlerinin bu sebeple olduğunu söyler.[211]

İslâm'da kutsal zamanlardan en önemlileri, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) doğduğu zaman ve Kur'an'ın indirilmeye başlandığı zamandır.

İslâm'da zaman kavramının çizgisel olduğuna inanılır. Yani varlığın bir başlangıcı ve sonunun olduğuna… Ancak bu çizgisellik içinde dairesellik de yok değildir. Çünkü kutsal günler, anlar her yıl aynı coşkuyla eda edilir. Buna, şöyle bir örnek vermek mümkündür: "Her Kadir gecesi, mü′minler, Kur′an′ın indirildiği ve bin geceden daha hayırlı olan o geceyi güncelleştirerek, yani "şimdi" yaparak olağan zamandan çıkıp, kutsal zamana girmiş ve o gecenin maneviyatıyla bütünleşmiş olurlar."[212]

Schimmel, İslâm'da kutsal zamanların belirlenmesinde rol oynayan hicrî takvime atıf yaparak konuya başlar. Hicrî takvim, ayın hareketlerini esas alan ve yılın 354 günden oluştuğu bir takvimdir. Bunun ardından kutsal zamanları sıralar.

Schimmel, bayramların özel bir güç taşıdığını söyleyerek iki bayramın varlığına işaret eder.

Ramazan ayının Kur'an'ın inmeye başladığı ay olması sebebiyle en kutsal ay olduğunu, Kadir Gecesi'nin nurla dolu olduğunu aktarır. Çünkü o gece, dünya Tanrı kelamıyla dolar.

Kadir Gecesi'nden farkı olmayan bir gece daha vardır ki; o, Mevlîd yani Hz. Peygamber'in (s.a.s.) doğum gecesidir. Bu gecede alemlere nur ve rahmet olacak peygamber dünyaya gelmiştir. Schimmel, tüm bunları aktarırken Peygamberin doğum tarihinin tam olarak belli olmadığını söyler. Ancak Müslümanlarca kabul edilen genel görüşe göre O (s.a.s.), Rebiülevvel ayının onikisinde dünyaya gelmiştir. Bu tarihi, vefatı olarak kabul eden Schimmel, hem doğumunun hem vefatının aynı gün olabileceği ihtimalini bizce gözden kaçırır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) mevlid kutlamalarının ülkeden ülkeye farklılıklar gösterdiğini belirten Schimmel, bazı ülkelerin bu hususa

[211] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 99.
[212] Yavuz, a.g.m., s. 58.

olabildiğince önem verip gösteriler düzenlediğini, bazılarının ise bu tarz adetlerin Hıristiyanlarda var olması sebebiyle karşı durduğunu belirtir.

Schimmel, bayramların, Kur'an'a dayandığını ancak diğer 'kandil' diye adlandırılan özel gecelerin Kur'an'dan bir dayanağı olmadığını daha çok bazı hadislerle bağlantılı olduğunu söylemektedir. Beraat/fazilet gecesi olan Şaban ayının onbeşinci gecesinin Müslümanların amel defterlerinin Allah'a gösterildiğine inanmaları bakımından ve bir yıllık kaderin yazıldığı gün olması bakımından önemli olduğunu; bu günde Müslümanların tatlılar yapıp dağıttığını ve nafile ibadetlere önem verdiklerini aktarır.[213]

Muharrem ayının onuncu günü olan Aşure günü Müslümanlar için önemli; ancak bilhassa Şii Müslümanlar için çok daha önemlidir. İran'da, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinin yasının tutulduğu bugün farklı olaylara şahit olunur. Hüseyin'in ölümünün temsil edildiği tabutlar taşınır, insanlar akın akın yürürler kendini kırbaçlayanlar, ateşte yürüyenler bu hal üzere sokaklarda kendinden geçenler görülür. Sünnî Müslümanlar için çok aykırı olan bu gösteriler, Şii Müslümanlar için büyük önem arz eder. Bu bilgilerin ardından aşure yemeğini anlatan Schimmel, aşurenin Türkiye ve daha doğu ülkelerde bolca ikram edilen lezzetli bir tatlı olduğunu söylemeyi de ihmal etmez.[214]

Müslümanlar için önem arz eden kutsal günler, bunlardan ibaret değildir. Haftalık periyoda bakılırsa Cuma, Pazartesi ve Perşembe günlerinin de mühim olduğu söylenebilir. Cuma günü özellikle Kur'an'da zikredilmiş olup diğer günlerin önemi hadislerle sabittir.

Cuma gününün en hayırlı gün olmasının gerekçesini, Allah'ın, Adem'i yarattığı gün olması olarak veren Schimmel, bugünün önemiyle ilgili farklı rivayetlere de yer verir. Cuma gününün öğle vakti Müslümanlar, büyük camilerde Allah'ı zikre koşmak zorundadırlar. Cuma gününün tamamen tatil olmaması onu Şabat ve Pazar gününden farklı kılmaktadır.

Cuma gününden sonra, Pazartesi gününü ele alan Schimmel, Peygamber'in (s.a.s.) doğduğu gün olması hasebiyle önemli olduğunu belirtir. Mekke'nin fethi de bugün gerçekleşmiştir. Schimmel, Salı gününün uğursuz kabul edildiğini söyler. Ancak

[213] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 104.
[214] a.g.e., s. 105.

Peygamber'in uğursuz zaman olmadığıyla ilgili hadisinden[215] yola çıkarak bu bilginin doğru olmadığı söylenebilir.

Schimmel, İslâm'da zamanın doğrusal ilerlediğine dikkat çektikten sonra, insanların da doğrusal zamanı tecrübe ettiğini söyler. İçinde yaşadığımız ve tecrübe ettiğimiz zamanla İlahî zamanın arasında büyük bir fark olduğunu ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bunu "Benim Allah ile bir vaktim vardır" hadisinde açıkça anlattığını dile getirir.[216]

Zamanda enfüs ve afak ayrımını da ele alan Schimmel, afaki zamanın, günlük faaliyetimizde tecrübe ettiğimiz zaman; enfüsi zamanın ise ruhsal zaman olduğunu söyleyen İranlı mütefekkirlerin yorumunu nefis olarak nitelendirir. İkbal'in zamanı anlatışındaki simgesel metodunu ise dahice bulan Schimmel, son olarak şu cümleleri aktarır: 'Ezelden ebede tüm hareket bitimlidir; zaman da öyledir her şey gibi yok olacak fakat sadece İlahî An yok olmayacaktır.'[217]

5. Kutsal Sayı

Schimmel, zaman ve mekânın sayılarla ölçülmesinden dolayı bu konuya eğilmeyi gerekli görmüştür. Ancak sayıların önemi bundan ibaret değildir. O, sayılarla ilgili kaleme aldığı kitabın önsözünde sayıları, yıldızlar ve diğer doğal fenomenler arasındaki ilginç ilişkinin parçası olarak görür. Sayıların, her insan için dikkat çeken, kendilerine iyi gelen, uğurlu saydığı yönlerinin olduğunu belirten Schimmel, insanların genelde bu sayıları, büyülerde kullanarak kötülüğe hizmet ettiklerini söyler. Kitabında, üç nebevi din ve antik medeniyetlerde, kutsal ya da uğursuz sayılan sayılara yer verir. Sayıların, insanlara daima ilginç gelen yönleri olduğuna değinir, medeniyetler arası benzerlikleri hayrete şayan bulduğunu ifade eder.

Schimmel'in aktardıklarından, yalnızca İslâm dini ve kültüründe önem atfedilen sayılara değinmeyi uygun gördük.

İslâm medeniyetinde, eril olarak kabul gören tek sayıların önemi büyük olup, bu önemin, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) 'Allah tektir, teki sever' hadisiyle mutlaka ilişkisi

[215] *Müslim "Selâm", 102.*
[216] a.g.e., s. 110.
[217] a.g.e., s. 112.

olduğunu söyleyen Schimmel, üç, beş ve yedi rakamların, İslâm'da önem arz ettiğini belirtir.

Tek sayılarla Allah'ın birliği arasında bir ilişki olduğunu belirten Schimmel, aslında bir rakamının önemine değinip, onun gerçek bir sayı olmadığını, bunun bazı karışıklıklara sebep olduğunu dile getirdikten sonra, Tanrı'nın mutlak birliğe sahip olduğunu söyler. Bir rakamını, kitabında 'asli varlığın sayısı' diye adlandırır. Çünkü tek ve bir olan Allah, her şeyin köküdür. Çokluk, yani varlık alemi onun birliğinden ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda Schimmel, bir rakamının, hem Arapça alfabenin ilk harfi hem de Allah lafzının ilk harfi olan elife tekabül etmesinin, edebî eserlerde, müthiş söz sanatlarının yapılmasına imkan sağladığını ifade eder.[218]

'Kuşatıcı sentez' adıyla yer verdiği üç rakamına, teslis'i en güzel ifade metodunun aracısı olmasından dolayı en çok Hıristiyanların sahip çıktığını söyleyen Schimmel, üç nebevi dinde de bu rakamın öneme sahip olduğunu ifade eder. Üçlü ayrımların hem felsefî ve tasavvufî terminolojide hem beşerî mecralarda yaygın olarak kullanıldığını söyleyen Schimmel, Şii inancından örnekle -Allah'ın Rab, Muhammed'in (s.a.s.) peygamber ve Ali'nin de veli- olmasını açıklar. İslam toplumunda hem dua hem bedduaların üçer kez tekrarlanması, üç gün misafir ağırlanması, üç gün oruç tutulması, üçüncü çocuğun şanslı olacağı inancı gibi sosyal hayatta da etkin olduğunu, bu örneklerle açıklar.[219] Peygamber'in (s.a.s.) sözlerini üç kez tekrarladığını ifade etmeyi de unutmaz. Ve Cibril hadisini örnek vererek, İslâm'ı yaşayanların, iman, islam ve ihsan kavramları üzere yaşamaları gerektiğini, diğer taraftan nefsin ise üç mertebesi olup bunların Kur'an'da bildirildiğini söyler.[220]

Dördün, maddi düzenin sayısı olarak adlandırılığını ve onun daha çok uygulamaya yönelik bir sayı olduğunu söyleyen Schimmel, İslâmda da dördün hukukî manada önemli bir rakam olduğunu ifade eder. Bir beyin dört meşru hanımının olabilmesi, zina iddiasında dört şahidin gerekli görülmesi, dört fıkhî mezhebin meşru kabul edilmesi, dört raşit halifenin seçilmesi gibi örnekleri sıralar. Hint

[218] Schimmel, *Sayıların Esrarı*, s. 51.
[219] a.g.e., ss. 63-90.
[220] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 114.

müslümanlarının çocuklarına, dört yıl dört ay dört günlük olduktan sonra Kur'an ile tanıştırmalarını da örnek verir.[221]

Schimmel hayatın ve sevginin sayısı dediği beş rakamının, Şii İslam'da önemli bir yeri olduğunu, altı rakamının, Allah'ın kainatı altı günde yaratmasından dolayı mükemmel sayı olduğunu belirtir.

Yedi rakamının her dinde öneme sahip olduğu söylenebilmektedir. İslâm'daki önemini şu örneklerle sıralamıştır Schimmel; kelime-i şehadetin yedi kelime olması, Fatiha'nın yedi ayetten oluşması, Kabe'nin etrafında yedi şavt ve yedi tavafın yapılması, şeytana Mina'da yedişer taş atılması, yedi tane ha-mim ile başlayan sure olması, Allah'ın göğü yedi tabaka halinde yaratması, sufilerin yedi letaifden bahsetmesi…[222]

Kırk sayısı, İslâm'da kemalin sayısıdır. Arınmanın ve olgunluğun yaşıdır. Bu yüzden Peygambere kırkında ilk vahyin gelmiştir. Tasavvufta sufilere kırk günlük inziva tavsiye edilmiştir. Peygamber'in Ahmed isminin, kırk rakamıyla bağlantılı olması, zekatın kırkta bir oranda verilmesi, kırklar diye adlandırılan veliler grubunun varlığı gibi durumlar da bu rakamın arz ettiği önemle alakalıdır.[223]

Doksandokuz, mükemmel olamamış sayı olarak görülür. Bu rakam, Allah'ın 99 ismiyle bağlantılı olup şöyle bir mesaj verir: "bunların hepsi her şeyi kuşatan Allah'ın 99 En Güzel İsmi'nin de altında yatar, bunların hepsi herşeyi kuşatan En Büyük İsim'de asli ayrılmaz olan kapsayıcı birliğe işaret eder."[224] "Sonradan Peygamber için de 99 "esma-yi şerîfe" belirlenmiştir."[225]

Pek çok rakamı ele alan Schimmel'in, sayılarla ilgili kaleme aldığı eserinden, bu kadar örnek vermeyi uygun gördük.

Sayıların her medeniyet için farklı özellikler temsil ettiğini söyleyen Schimmel, ebcedi özellikle zikreder. Her harfin iki taraflı mana barındırdığı ve bu manadan yeni kelimeler ve anlamlar üretme işi olarak gören Schimmel, kitabında Müslümanların ebcedi ustalıkla kullandığını dile getirir.

---

[221] Schimmel, *Sayıların Esrarı*, ss. 101-107.
[222] a.g.e., ss. 150-152.
[223] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 119.
[224] Schimmel, *Sayıların Esrarı*, s. 273.
[225] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 120.

6. Kutsal Eylem

Dua ve ibadet çerçevesinde ele alınacak bu başlık altında, eylemin kim ya da kimler tarafından gerçekleştirildiği aktarılacaktır. Eylemin kutsallığının ölçütü, ilkel dinlerde ataların yapmış olması, nebevî dinlerde ise o eylemin peygamber ve dinin azizleri tarafından yapılmış olmasıdır. İslâm söz konusu olduğunda, eylemin kutsiyetinin, Allah tarafından vahiyle ya da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) mutlaka emir ve tavsiyesiyle bildirilmiş olması zorunludur. Kutsal eylemin, en yalın ifadeyle, İslâm inancında ibadete tekabül ettiği söylenebilmektedir.

İslâm kelamcıları ve mutasavvıfçılarının, eylemi, üçlü ayrıma tabi tutmasını Budizm ve Hıristiyanlardaki yapıya benzeten Schimmel, aşamaları şöyle sıralar; "*via purgativa [tezkiye yolu] , via illuminativa [aydınlanma yolu]* ve *via unitiva [tevhit yolu]*." Bu ayrımın, maddi ve manevi hayatı düzenlemesine hizmet ettiğine inanır.[226]

Schimmel, dua ve ibadeti önemli bir görev olarak değerlendirir. İbadeti, insan olmaklığın gayesi olarak gören Rûmî'den iktibasla onun, Allah'ın yarattığı her şeye hayran oluşuna vurgu yapar. Yine onun duaya verdiği önemden hareketle âdeta şiirlerinde dua lirizmi oluşturduğunu söyler. Schimmel'e göre, hem şiir hem hikayeleri duaya verilen önemi anlatmaya kafidir.[227]

Schimmel, via purgativa'yı insanın Allah'la ya da kutsalla iletişime geçme çabası içerisine dahil ederek, kişinin kendini arındırması olarak tanımlar. Onun, via purgativanın içerisine dahil ettiği eylemleri şu şekilde sıralanabilir: Tütsü yakmak, tuz serpmek, el açmak, kına yakmak, ayakkabı çıkarmak, ihram giymek, temizlik (gusül, teyemmüm) , teheccüt namazı kılmak, oruç tutmak, evlilik, sünnet olmak, kurban kesmek, zekat ve sadaka vermek…

İslâm dininde farz ya da vacip olan ibadetlerin hemen hepsi bu alana dahil edilebilir. Biz, başlıcalarını ele alacağız.

---

[226] a.g.e., s. 125.
[227] Schimmel, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, çev. Senail Özkan, 1.b., İstanbul: Ötüken, 2000, ss. 149-153.

a. Namaz

"Farsça'da "tâzim için eğilmek, kulluk, ibadet" anlamına gelen namâz, sözlükte "dua etmek, ibadet etmek, bağışlanma dilemek, yalvarmak" mânalarındaki Arapça salât kelimesinin (çoğulu salavât) karşılığı olarak Türkçe'ye geçmiştir. Terim olarak salât tekbirle başlayıp selâmla son bulan, belirli hareket ve sözlerden oluşan bedenî ibadeti ifade eder. Namaz ibadetindeki rükünlerin aynı zamanda fiilî ve sözlü bir dua niteliğinde olması salât kelimesinin terim ve sözlük anlamları arasındaki ilişkiyi teyit etmektedir."[228]

Schimmel, namazın tanımını, "Kutsal'a katılma halindeyken kişinin cüzi benliğini yitirmesi veya insanın nefsini, mâşuku olan, mutlak kudret sahibi Rabbin huzurunda kurban etmesidir."[229] şeklinde yapar ve tasavvufi tanımlara paralel bir duruş sergiler. Namazla ilgili sufilerin, özellikle Rumî'nin görüşlerine eserinde yer verir.

Namazın kabul edilmesi gereken bir kurban olduğunu söyleyen Schimmel, namaza, kalben ve aklen yoğunlaşmanın şart olduğunu, dinin özünü, namazın oluşturduğunu ifade eder.

Namazı, kutsal zamanı mühürleyen bir ibadet olarak gören Schimmel, namazda insanın tecrübe ettiği pek çok şey olduğunu, ancak namazın genel olarak kişinin tüm varlığını Allah'a adaması şeklinde tasvir edildiğini söyler.[230] Kur'an'ın beş vakit namazın hepsinden bahsetmediğini söyleyen Schimmel, yine de peygamber zamanında beş vakit olarak kılındığını ekler. Namazın, müslümanlara miraç gecesi verilen bir hediye olduğunu ve Hz. Peygamber'e (s.a.s.) dünya hayatında sevdirilen üç şeyden biri olduğunu da söylemeyi ihmal etmez. Kur'an'ın günün iki ucundaki ve öğleden sonraki namazdan bahsettiğini ve farz olmamasına rağmen gece namazını (teheccüt) tavsiye ettiğini söyler.

"Namaz, İslam Evi'nin önemli bir direğidir, nitekim bir hadiste şöyle buyrulmaktadır: "imanla inançsızlığı birbirinden namaz kılmamak ayırır:"[231] dedikten

[228] M. Kâmil Yaşaroğlu, "Namaz", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2006, C. 32, s. 350.
[229] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 14.
[230] a.g.e., s. 186.
[231] a.g.e., s. 188.

sonra namazın insanları temizlik ve zaman kullanımı noktasında terbiye ettiğini ifade eder.

Namazın, İslâm'ın beş şartından biri olduğunu, onun cennetin anahtarı olduğunu hadisle aktaran Schimmel, sufiler nezdinde namazın daha da öte bir anlam taşıdığını aktarır ve namazın, Allah'a yakın olma anı olduğunu dile getirir. Namaz, Arapça 'salat' kökünden gelip bir şeye ulaştırmak manasını ifade etmektedir. Sufilerin bu hassasiyeti, her zaman koruduklarını, bu hususta peygamberi sonuna kadar örnek aldıklarını aktaran Schimmel, namazı en güzel eda edip yine en güzel şekilde tasvir edenlerin sufiler olduğunu dile getirir. Pek çok sufiden örnekler veren Schimmel Rumî'nin Kur'an'daki "Secde et ve yaklaş "ayetinden etkiyle: "Bedenlerimizin secdesi can yakınlığı oldu" cümlesini aktardığını söyler.[232]

Yine Rumî'nin namazla ilgili yaptığı şu yoruma katılır; "namaz şekilden ibaret değildir, nefsin boğulup kendinden geçmesidir… İlahi birliğin içinde erimek, namazın esasıdır."[233]

Kulluğun kanıtının en belirgin göstergesi olan secde hareketinin, namaz ibadetinde yer alıyor olması da Schimmel'in dikkatinden kaçmaz.[234]

Namaz, peygamberin miraç tecrübesinin tekrarıdır, yani namaz anı, Allah ile peygamberi arasına melekler dahil olmak üzere kimsenin giremediği özel bir andır. Namazın, inananlarla Allah arasında yaşanan özel bir an olduğu rahatlıkla dile getirilebilir. Çünkü Müslüman, namazda Allah'ın sözlerini okur ve her şeyiyle tam bir teslimiyet sergiler. Namaz, hamd ile başlar, meleklere selam ile bitirilir ve en içten niyazlar, namazın sonunda dile getirilir. Schimmel'in namazla ilgili kaleme aldıklarından hareketle, "Namaz, müminin miracıdır." sözünü çok güzel kavradığı görülür.

[232] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 169.
[233] a.g.e., s. 179.
[234] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 317.

b. Oruç

"Oruç kelimesi, sözlükte "bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak" anlamına gelen Arapça savmın (sıyâm) Farsça karşılığı olan rûze kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir… Terim olarak oruç, tan yerinin ağarmasından güneşin batmasına kadar şer'an belirlenmiş ibadeti yerine getirmek niyetiyle yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmayı ifade eder."[235]

Kişiye, melekler gibi nur ve hamdü senayla yaşamayı öğreten bir ibadettir. Oruçla ilgili bu tanımı yapan Schimmel, ibadetlerin her birinin dinî tecrübenin birer işareti olduğunu söyler.[236] "354 günden oluşan İslam ay takviminin dokuzuncu ayı olan Ramazan ayı boyunca güneşin doğuşundan –siyahla beyaz ipliğin birbirinden ayırt edilebildiği andan itibaren- güneşin batışına kadar yemek, içmek, sigara içmek, parfüm veya herhangi bir koku kullanmak, cinsel ilişkiye girmek yasaktır."[237] ifadeleriyle oruçla ilgili bilgi veren Schimmel, orucun, İslâmın beş şartından ve İslâm evini ayakta tutan direklerden biri olduğunu ifade eder.

Oruç tutmanın sağlam bir irade gerektirdiğini söyleyen Schimmel, ibadetin, tüm zorluğuna rağmen insana lezzet verdiğine değinir. Oruçla ilgili fıkhî bilgilere de kısaca değinen Schimmel, Müslümanların bazı özel günlerde oruç tuttuklarını söyledikten sonra, sufilerin oruçla ilgili katı kurallar koyduklarını söyler. Sufiler, oruçlu gün sayısını arttırmışlar, iftarda yenilen yemeği sınırlandırmışlardır. Çünkü sufilere göre oruç 'meleklerin gıdası'dır ve Allah, açlıkla ancak seçkin kullarını doyurur.[238] Oruçtan gaye, sufiler için meleklere benzemektir denilebilir.[239] Sufilerin, sürekli oruç tutarak çeşitli kerametlerle ödüllendirildiğiyle ilgili örnekler veren Schimmel, yine onların oruçlu gün sayısını artırarak ulvî makamlara eriştiklerini, sufilerin, hal tercümelerinde zühd hayatının olmazsa olmazı orucu çokça tuttuklarından bahsettiklerini söyler.[240]

---

[235] Ali İhsan Yitik, "Oruç", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2007, C. 33, s. 414.
[236] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 14.
[237] Schimmel, *İslamın Kısa Tarihi*, s. 43.
[238] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, ss. 111,135.
[239] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 132.
[240] a.g.e., ss. 363-397.

İslâm toplumlarında en çok dikkat edilip önem verilen ibadetin, zor olmasına rağmen oruç ibadeti olduğunu da aktaran Schimmel, bilhassa Pakistanlı ve Türkiyeli hanımların hem namaz hem oruç hususunda hassasiyet taşıdıklarını ifade eder.

c. Hac

"Arapça'da "gitmek, yönelmek; ziyaret etmek" anlamlarına gelen hac kelimesi, fıkıh terimi olarak imkânı olan her müslümanın belirlenmiş zaman içinde Kâbe'yi, Arafat, Müzdelife ve Mina'yı ziyaret etmek ve belli bazı dinî görevleri yerine getirmek suretiyle yaptığı ibadeti ifade eder."[241]

"Ruhun Allah'a doğru bitmeyen yolculuğuna işaret ettiğini söyleyen Schimmel, haccın da oruç gibi belirli bir zamanının olduğunu belirtir. Hac ibadetinin Arap geleneklerine uygun olarak yapıldığını ancak eski Arap adetlerinde tavaf esnasındaki çıplaklığın İslâm'da kesin olarak yasaklandığını ve hac ibadetinin zorunlu kıyafeti ihramın önemli bir yeri olduğuna dikkat çeker.

Haccın rükünlerini teker teker sayan Schimmel, bu ibadetin, maddi durumu iyi olanlara zorunlu olduğunu söylemeyi de ihmal etmez. Ve bunu İslâm'ın gerçekliğinin kanıtı olarak sunar.

Haccın, toplumsal manada en önemli işlevinin, Müslümanlar arasında uhuvveti güçlendirmesi olduğunu bilir. Tüm reform hareketlerinin hac zamanının ardından Mekke'de yapılmasını bunun kanıtı olarak verir.[242]

Hac ile yol –Allah yolunda olmak- arasında bir ilişkilendirme söz konusudur. Hac kurallarının Adem ve Havva'ya Cebrail tarafından anlatıldığı menkıbelerde mevcuttur. Ancak hac ibadetine son şeklini veren Hz. Peygamber (s.a.s.)'dir.

İslâm'da, ibadetlerin kökenini açıklamak için nedenbilgisel mitolojilerin kullanıldığını söyleyen Schimmel, haccın yapılış nedeninin, Hz. Âdem ile Havva'nın cennetten çıkartıldıktan sonra Mekke yakınındaki Arafat'ta birbirlerini bulmaları olduğunu söyler. Oruç ve namaz için de aynı yöntemin kullanıldığını belirten

[241] Ömer Faruk Harman, "Hac", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1996, C. 14, s. 382.
[242] Schimmel, *İslamın Kısa Tarihi*, s. 45.

Schimmel, bunun yapılmasındaki amacın tüm peygamberlere ortak mesajın gelmesi gibi ibadetlerin de ortak olarak emredildiğini kanıtlamaktır.[243]

Hac ibadetine çoğu sufinin, "yolun en sonundaki Tanrı şehrine" ulaşmak olarak baktıklarını söyleyen Schimmel, sufilerin her daim devam ettirmeye çalıştıkları, derunî hacca çokça önem verdiklerini dile getirir. Bu hac için insanın daima dikkatli olması gerektiğini söyler.[244] Ayrıca sufiler nezdinde sık sık hacca gitmek yerine ihtiyaç sahiplerinin gözetilmesinin daha büyük önem arz ettiğini söyleyen Schimmel, alimlerin bu görüşten hoşlanmadıklarını ifade eder.

d. Kurban

Kurban kesmek, Zilhicce ayının son günlerinde yani hac günlerinde tüm hacılara, diğer Müslümanlardan kesebilecek maddi güce sahip olanlara zorunludur.

Kurban ibadetinde bir şeye ulaşmak ya da yakınlaşmak için bir şeyin feda edilmesi mantığı esastır. Zaten kurban kelimesinin, kökenine bakıldığında, maddî ve manevî yakınlaşmayı ifade ettiği görülür.[245]

Schimmel, kadim dönemlerde, kurbanın, ana temasının İlahi güçleri memnun etmek için bir şeyin feda edilmesi olduğunu nitekim ilk çocukların kurban edilişinde yatan mantığın bu olduğunu söyler.[246]

Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in teslimiyeti, İslâm'da kurban ibadetinin özünü oluşturur. Ve insanlar her kurban kestiklerinde onların hikayelerini hatırlamalı bu teslimiyet bilinciyle kurban ibadetini gerçekleştirmelidirler.

İslâm'da zorunlu kurban ibadeti dışında adak, akika gibi ritüellerin de olduğunu söyleyen Schimmel, kurbanın en yüce mertebesinin kendi canını feda etmek olduğunu ifade eder ve Haşhaşiler örneğini verir.[247]

Kurbanla ilgili son olarak şunları ekler: İnsan yerine hayvanın kurban edilişi vaki olduğu gibi bütünün bir parçasının da (pars pro toto) kurban edilmesi söz

---

[243] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 169.
[244] a.g.e., ss. 95-96.
[245] Ahmet Güç, "Kurban", *DİA*, Ankara: TDV Yay., 2002, C. 26, s. 433.
[246] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 137.
[247] a.g.e., s. 138.

konusudur. Schimmel, yeni doğan bebeğin saçının tıraşı ve erkek çocuklarının sünnet edilmesini örnek olarak verir.

Schimmel, zekatı da bir nevi kurban olarak görür ve İslâm'da zekat ve sadakanın önemli bir yeri olduğuna değinir.

Schimmel'in açısından kurbanı değerlendirecek olursak özetle, kurban edilen şeyler hayvanlar, insan bedenine ait saç, sünnet derisi, para, mal, yemek, su ve insanların faydasına olan her şeydir. Hatta ahlaksal davranışlar ve ibadetlerin bile kurban edildiğini ve bunların hepsinin Allah'ın lütfuna mazhar olmak için yapıldığını söyler.[248]

e. Dua

"Dua kelimesi, "çağırmak, seslenmek, istemek; yardım talep etmek" mânasındaki da'vet ve da'vâ kelimeleri gibi masdar olup, "küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vâki olan talep ve niyaz" anlamında isim olarak da kullanılır. Ayrıca Allah'a sunulacak talepleri sözlü veya yazılı olarak dile getiren metinlere de dua denilmektedir. İslâm literatüründe ise Allah'ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesini, sevgi ve tâzim duyguları içinde lütuf ve yardımını dilemesini ifade eder. Arapça'da kullanıldığı edatlara göre bir kimse için hayır duada veya bedduada bulunmak mânalarını da taşır."[249]

Schimmel ise duayı, kelamın gücü olarak niteledikten sonra, hayır dua ve beddua ayrımını da dikkate alarak yukarıdaki tanıma paralel bir dua tanımı yapar. Duanın, Müslümanların inancına göre, Allah'ın davetine verilen bir cevap olduğunu söyler. Hadislerden ve bazı sufilerin görüşlerinden etkiyle, duanın başlatıcısının, Allah olduğuna kanaat getirir.[250]

Schimmel, duanın, insanlık tarihinin başından beri, insan hayatında olup ona bir umut ışığı olduğunu; tüm dinlerde dua ritüelinin bulunduğunu ve bu ritüelin, biçimsel benzerlikler barındırdığını söyler. İslâm'da ise, duada, rabbe şükür ve ondan korkmanın,

[248] a.g.e., s. 140.
[249] Osman Cilacı, "Dua", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1994, C. 9, s. 529.
[250] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 198.

iki temel husus olduğunu ifade eden Schimmel, en yüce duanın ise Allah'ı hatırlamak olduğunu ilave eder.[251]

Schimmel, duadaki maksat hususunda, mutasavvıflardan çok etkilenir. Pek çok mutasavvıfın eserlerinden duadaki amaçla ilgili alıntılar yapar ve onun amacının bir şeyi arzulamak değil, alemlerin rabbine itaat ve şükran ifade etmek olduğunu söyler.[252] O, dua konusunda Mevlâna'nın görüşlerine dikkat çeker ve kendinin hem hocası Heiler'in, hem de diğer din bilgilerinin ondan mutlaka yararlandığını, onun duayla alakalı görüşlerinin çokça değerli ve orijinal olduğunu ifade eder. Hocası Heiler'in, sadece dua konusunda değil pek çok konuda Mevlâna'dan alıntılar yaptığını söyler.[253]

İslami dillerde, iyiliği isteyip fenalıktan sakındırmakla alakalı sözlerin bol olduğunu ifade ettikten sonra, Türkiye'de, İran'da ya da farklı ülkelerde duyduğu dua cümlelerinden ilginç bulup hoşlandıklarını örnek olarak sunar. Allah bereket versin, ellerinize ve ayaklarınıza sağlık, sizlere ömür, Allah ona rahmet eylesin gibi cümleler, buna örnek olarak sıralanabilir.[254]

Dindar insanla Rabbi arasında özel bir an olan namaz ibadetinden hemen sonra dua edilmesinin, kabulünde daha etkili olduğunu söyleyen Schimmel, insanların bu dualarda hem dünyevi arzularını hem de dindarlıklarını artırması için dua edebildiklerini, cennet arzusu ve cehennem korkusunun dile getirildiklerini söyler. Ayrıca birinin, başkasına duasının daha kabul edilir olduğunu, dua cümlelerinde söz oyunlarından kaçınıp olabildiğince samimi ve yalın bir üslup olması gerektiğini de ifade eder.[255]

Schimmel, duanın kabul edilmediğiyle ilgili sufilerin bazı görüşlerinin Kur'an'la çeliştiğine, çünkü, 'Bana dua edin, ben de duanızı kabul edeyim'[256] nevinden bazı ayetlerin bulunduğuna değinir. Ayrıca duanın kaderi değiştirebildiğine işaret eden Schimmel, bir darb-ı meselden iktibasla, duanın bir kalkan olduğunu ve o kalkanı taşıyıp taşımamanın kişinin sorumluluğu olduğunu ifade eder. Duanın amacıyla ilgili,

---

[251] Schimmel, "Mevlâna ve Niyâz", *Aşk, Mevlâna ve Mistisizm,* s. 64.
[252] Schimmel, a.g.e. "Müslümanlıkta Mutasavvıfane Dua ve Niyazın Bazı safhaları", *Aşk, Mevlâna ve Mistisizm*, çev. Nurettin Artam, s. 12.
[253] a.g.e., "Garbın Mevlâna Görüşü", s. 32.
[254] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri,* s. 183.
[255] a.g.e., s. 193.
[256] Mümin (40/186)

kabul edilmesinden ziyade insanın Allah'la, tabiri caizse bütünleşmesi ve sonucunda insanın dönüşmesi diyen İkbal'in görüşünü paylaşır ve duadan sonra zikir konusuna da kısaca değinir.[257]

7. Kutsal Kelâm/ Kitap

Bu başlık altında ilk olarak kutsal kelâm, ardından da kutsal metin kavramı kısaca ele alınacaktır. Schimmel nazarında bu kavramlara değindikten sonra, onun eserlerinden hareketle İslâm'ın kutsal kitabı Kur'an'a, fenomenolojik açıdan bakışının, onu hangi malumata ulaştırdığı okuyucuya sunulacaktır.

Kutsal Kelâm'ı, nebevi dinler kapsamında şöyle tanımlamaktadır: "Semavi dinlerde kutsal metinleri oluşturan ilahi kelam, Yaratıcı ile yaratılan arasındaki diyalog sürecinin en önemli yansımasıdır… Jacques Ellul'ün dediği gibi "Vahyin biricik kanalı Söz'dür. Vahyin biricik kanalı söz ise, o anlaşılabilirdir ve bize bildirilmiş demektir. O anlamı içerdiği gibi gücü de içerir. Elementleri ve dünyayı yaratan bu söz, insanlığa bildirildiğinde, bize Tanrı ve kendimiz hakkında bir şey söyleyen sözle aynı sözdür""[258]

Kutsal Kelâma tarihsel açıdan bakılacak olursa, onun, ilk başta insanlar arasında sadece sözlü olarak hakimiyetinin söz konusu olduğu söylenebilmektedir. Kelâma muhatap olan insanlar, kutsal gücün kendisiyle iletişime girdiği kurtarıcı ya da peygamberle doğrudan ilişki içindedir. Ancak sonrasında kelâmın yazıya aktarımı ve kurtarıcının vefatı gerçekleştiğinde, insanlar artık kelâmla değil, metinle bağ kurmaya başlar. Dolayısıyla kelâm, kutsallığını metne devretmiş olur. Artık kutsal metinler, "kendi (yazılı) geleneklerinin oluşmasıyla sonsuza değin aynı şeyleri söyleyecek ve böylece tarihin değişiminden kendisini koruyabilecek tarih üstü metinler olarak…" algılanır.[259] İnsanların bundan sonraki başat dini meseleleri ise, bu tarih üstü metinleri, doğru bir şekilde anlayabilmek olur.

Schimmel, İslâm nazarında kutsal kelâmın, Allah'tan gelmiş olmasının ve Allah'ın kendi muradını bu kelâmda belirtmesinin esas olduğunu belirtir. Kutsal kelâmın özel bir okunuş şeklinin olmasının, onu farklı kıldığını ifade eder. Sonrasında

---

[257] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 196.
[258] Mehmet Faik Yılmaz, "Dinin Anlaşılması Bağlamında Kutsal Metinleri Anlama Problemi", *Din*, C. 2, (2008), s.726.
[259] Burhanettin Tatar, "Kutsal Metin ve Otorite: Tarihsel-Fenomenolojik Bir Analiz", *Milel ve Nihal*, C. 14, S. 1, (2017), s. 71.

kelâmı dinlemenin insan kalbinde derin tesirler bıraktığını ifade eden Schimmel, sesin de bu meyanda büyük bir güç olduğunu ve Müslümanların ve hassaten sûfilerin bu sesin tesirinin farkında olduğunu, sesin etkin gücünden sık sık faydalandıklarını dile getirir.[260]

Kelâmın, Müslümanlara göre özel bir şey olup Allah'ın elçisi hükmünde olduğunu belirten Schimmel, Allah'ın gönderdiği son kelâmda Arapçayı vasıta kılmasının, bu dilin kutsal olarak algılanmasına sebep olduğunu da ifade eder. Bundandır ki ibadetler yalnızca Kur'an dili olan Arapçayla ifâde edilir. Pek çok dilsel mucize barındıran kutsal kelâmın, bu özelliği sebebiyle tam manasıyla başka bir dile çevrilmesi imkansızdır.[261]

Allah'tan gelen kelâmın gerçekleştirici gücüne vurgu yapan Schimmel, insanın bu kelâma cevabının da mühim olduğunu söyledikten sonra duanın etkin gücünü vurgulayarak, Kur'an'ın insanlar arası selamlamayı emrettiğini söyler.[262]

Allah'ın kelâmının insanlara aktarılmasına aracılık edenler peygamberler olup bunu en son yapan nebi de Hz. Peygamber'dir. Bu gereklidir. Çünkü insan direkt olarak İlahî vahye muhatap olamaz. Kelâmın ilahî kaynaklı ve sırlarla dolu olması, onun insan açısından bütünüyle anlaşılmasına da engeldir. Bundan mütevellit, aracı olup açıklayan bir Peygamber gerekli görülür. Son olarak, peygamberle mistik arasında bir karşılaştırmaya giden Schimmel'in, mistiğin bazen sessizliğin sesiyle ilahî kelâmın muradını anladığını, ancak peygamber için böyle bir durumun mümkün olmadığını, onun tebliğ ile yükümlü olduğunu ve " Bu vahiy, İslamiyette İlahi Kelam'ın görünür hale geldiği kutsal kitap aracılığıyla vuku bulur."[263] dediği ve Kur'an'a işaret ettiği görülmektedir.

a. Kur'ân-ı Kerim

Schimmel, bu konuyu ele alırken vahiy, ayet gibi ilgili kavramların tanımını yapar, Kur'an'ın ele aldığı konulara dikkat çeker (insanın halife olması, kitabın gayb konularını barındırması, rüyaların mühim olması vb.), Müslümanların hayatlarında ifade ettiği manayı İslâm'a uygun bir perspektifle inceler.

---

[260] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 152.
[261] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, ss. 155-157.
[262] a.g.e., ss. 160-180.
[263] a.g.e., s. 200.

İslâm'ın temelinin, sözleri Allah'a ait olan Kur'an'a dayalı olduğunu söyleyen Schimmel, Kur'an'ın benzeri getirilemeyecek kadar özgün olduğunu vurgular.[264] İçinde barındırdığı dilsel güzelliklerinin mucize olmasının bir sonucu olduğunu söyler.

Schimmel, Kur'an'ın 'görünen kelam' olduğunu, asıl nüshasının levh-i mahfûzda bulunduğunu ancak yine de Müslümanların mushafa çokça önem verdiklerini ve onu yüksek yerlere koyduklarını aktarır. Kur'an'ın ezeli oluğunu ve mesajının bir sonu olmadığını, onun her bir kelimesinin sonsuz anlamı olduğunu ve insanların her daim yeni manalar keşfedebileceğini Sure 18:109'a dayanarak belirtir. Müslümanların, Kur'an'ın yaratılmamış olduğuna inandıklarına bu nedenle her Müslümanın köktendinci sayılabileceğine vurgu yapan Schimmel, ister yaratılmış ister yaratılmamış olduğuna inansın, sonuçta Kur'an İlahi kelâmın görünür şeklidir ve bu İlahi kelâmın görünürlüğünün mûciz olması için Peygamberin de (s.a.s.) ümmîliğinin zorunlu olduğunu ifade eder. Bu hususta, kelamı doğuracak olan Meryem'in bakireliğinin zorunlu olmasıyla arasında bir alaka kurar.[265]

Kur'an'da bazı ayet ve surelerin önemine dikkat çeken Schimmel, Fatiha, Yasin, Ayete'l-Kürsi'yi örnek olarak verir, Kur'an'ı baştan sona okumanın önemli bir ibadet olduğuna değinir. Kur'an okuyan şahsın dinsel bir tören gerçekleştirdiğini[266] ve Rabbinin kelimeleriyle konuşma onurunu hissetmesinin en güzel duygu olduğunu belirten Schimmel, bunu, en yüce yakınlaşma olarak görür.[267]

Kur'an'da, ebced hesabı yaparak bazı tarihi olaylara işaret edildiğini belirten Schimmel, huruf-i mukatta'nın işaret ettiği anlamların da önem arz ettiğini söyler. Kelime-i şehadet'in kutsal güce sahip olduğunu aktarır ve bazı ayet ya da harflerin kutsiyeti sebebiyle elbiseleri süslemek ve korunmak amacıyla elbiselere ya da farklı yerlere nakşedildiğine dikkat çeker.

Kur'an'ın ilk nazil oluşundan itibaren yazıya aktarıldığı ve pek çok sahabi tarafından hıfzedildiği bilinen bir gerçekliktir. Ancak yazı, dönemin şartları gereği her kesimin okuyabileceği bir yazıyla yazılmamıştır ve bunun farkında olan sahabe, yazının

[264] Schimmel, *İslamın Kısa Tarihi*, s. 37.
[265] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 207.
[266] Schimmel, *İslamın Kısa Tarihi*, s. 54.
[267] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 211.

güzelleştirilmesi gereğinin farkındadır. İslâm topraklarının hızla genişlemesi de bu zorunluluğu artırmıştır. Schimmel, bu konuya kısaca değinerek Kur'an'ın daha güzel yazılmak istenmesinin sonucunun, hat sanatının doğuşuna zemin hazırladığını ifade eder. Müslümanlar tarafından en eski nüshaların bile korunduğunu ifade eden Schimmel, bunu San'a Ulu Cami'inde bulunan nüshalarla örneklendirir.

Kur'an'ın en önemli duası olan Fatiha suresiyle başladığını söylemeyi ihmal etmeyen Schimmel, Fatiha'daki duayı yapan insanın hamd edenler safına (yaratılmış tüm varlıklar) katıldığını ifade eder. Bu surenin Müslüman inancı ve ibadetinin merkezinde bir konum teşkil ettiğini ve Hıristiyanlıktaki 'göklerdeki babamız'[268] duasından çok daha fazla kullanıldığını da ekler.

Kur'an, Müslümanlar için yalnızca bir inanç kitabı değildir. O, hayatın tüm yönlerine ışık tutan ve insanı en çok da ahlaken eğiten bir kitaptır. Bundan dolayı Kur'an'ı sadece dinî hukuka ait bir kitap gibi görmek doğru değildir. Nitekim 'O'nun ahlakı Kur'an'dı.' diyen Hz. Aişe, bunu boş yere söylememiştir. Kur'an, hem iman hem ibadet hem ahlaki hükümler içeren bir kitap olup bu hükümleri hem ferdî hem de içtimai boyutta ele alır.

Schimmel, Kur'an'ın hukukun da kaynağı olduğunu belirttikten sonra "Kur'an, İslam dünyasında yaşamın temelini oluşturur; tüm dini görevlerden sanatsal sorunlara kadar her şeyi o düzenler." diyerek yukarıda söylenilenlere paralel bir duruş sergiler.

Schimmel, Kur'an'ın sadece ayetlerinin değil kelime, ses, harf ve mananın hepsinin birden, Kur'an'ın ayrılmaz bir bütünü olduğunu, baştan sona mucize olan bu kitabın dindeki rolünün hiçbir şeyle ölçülemeyeceğini, Kur'an'ın tüm ayetlerinde aktarılan ilahî mesajın insana hem bu dünyada hem de ahirette kurtuluş için yeterli olacağını aktarır.[269]

Son olarak, Allah ile konuşma töreni olan Kur'an okuma ibadetine başlamadan önce şeytandan Allah'a sığınmak ve besmele çekmek gerektiğini ele alan Schimmel,

---

[268] Matta, 6:7/13 'Göklerdeki Babamız, adın kutsal kılınsın. Egemenliğin gelsin. Gökte olduğu gibi, yeryüzünde de senin istediğin olsun. Bugün bize gündelik ekmeğimizi ver. Bize karşı suç işleyenleri bağışladığımız gibi, sen de bizim suçlarımızı bağışla. Ayartılmamıza izin verme. Kötü olandan bizi kurtar. Çünkü egemenlik, güç ve yücelik sonsuzlara dek senindir. Amin.'.

[269] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, ss. 220, 209.

dindar insanların hayatlarında Kur'an okuma ve dinleme ritüelinin sık olduğunu, Kur'an'ın gerçek şefaatçi olduğunu bildiklerini ifade eder. [270]

Schimmel, İslamın Kısa Tarihi isimli kitabında, 'Kur'an ve Öğretisi' şeklinde başlık açtığı konuda, Kur'an'ın Müslümanlar nezdinde merkezî ve hayatî yönüne, mucize oluşuna vurguyla başlar ve Kur'an'ın içeriğine dikkat çeker. İbadetler ve dini hayattaki önemlerine, İhlas suresi gibi önem arz eden sure ya da ayetlere, Kitabın yazılışının hat sanatını nasıl geliştirdiğine, Kur'an'ı anlama isteğinin tefsir gibi ilim dallarının doğmasına sebep olduğuna ve Kur'an'ın sonsuzluğuna dikkat çekerek konuyu bitirir.

Schimmel'in yazdıklarından hareketle, genel manada doğru ve İslâm'a uygun bir bakış açısıyla Kur'an'a yaklaştığı söylenebilir. Ancak kaleme aldıklarından hareketle Kur'an'ın, Hz. Osman döneminde kitap haline getirildiği konusunda ısrarlı olduğunu görmekteyiz. Halbuki İslâm kaynaklarından, bu şerefe Hz. Ebubekir'in ulaştığı, Hz. Osman'ın ise mushafı çoğaltma işinin kahramanı olduğu okunur.

Kur'an'a, şarkiyatçıların, gerçek manada bir kutsal kitap olarak bakmadıkları rahatlıkla söylenebilir. Tıpkı Peygamber'e (s.a.v) Allah'ın elçisi olarak bakmadıkları gibi. Batılılar, Kur'an'ın, Hz. Peygamberin söylediği uyduruk sözler olduğu ya da Eski ve Yeni Ahit'ten aparıp kendisi de ekleyerek oluşturulan bir kitap olduğunu savunmuşlardır. Ancak, aydınlanmanın tesiriyle, batılılar önce kendi kutsal kitaplarını anlama becerisinin, salt kiliseye ait olmadığının, sonrasında da diğer kutsal kitaplarla ilgili de mutlaka bilgi sahibi olmaları gerektiğinin farkına varırlar. Bu, birdenbire ve kolay olmaz. Pek çok ilim adamının yıllar süren çabalarının sonuç verdiği söylenebilir. Tercüme faaliyetleriyle işe başlayan Batı dünyası evvela Şark'ın masal, fabl, gibi ahlakî malumat içeren kitapları tercüme eder, ardından kurulan Arapça matbaada İbn Sina'nın kitaplarını basar.[271] Bu olaylar, 16. yy'da gerçekleşmiştir. Sonrasında sözlük çalışmaları, yazma eserlerin aktarılması, tercüme faaliyetlerinin artması durumları peş peşe gelir ve etkileşim hızlı bir şekilde artar.

Schimmel, Aydınlanmayı İslâm'a ilk gerçekçi yaklaşımların yapıldığı zaman olarak görür. Ve bu dönemde yapılan ilmî çalışmalar sayesinde İslâm'ın, daha önceki

[270] a.g.e., s. 210.
[271] Schimmel, *Doğu-Batı Yakınlaşmaları: Avrupa'nın İslam Dünyasıyla Karşılaşması*, s. 55.

anlatılan efsanevi masallardan uzak bir din olduğunun kısmen anlaşıldığını söyler. Özellikle Hz. Peygamber'le ilgili çalışmaların daha yoğun olduğunu ve ancak ona tamamen olumlu bir bakışın sergilenmediğini belirten Schimmel, Batı dünyasına damga vuran birkaç tercüme (Kur'an tercümesi) eseri zikreder. Tercüme faaliyetlerinin etki alanını artırdığını, bundan tefsirlerin de payını aldığını söyleyen Schimmel, ilgili örnekleri verir.[272]

Schimmel, bu kısmen olumlu tavrın 19. yy'a kadar sürdüğünü ifade eder. Sonrasında ise İslâm'la ilgili çalışmalarda hedeflenen şu olur: Kur'an'ın çelişkiler barındırdığı, onun kutsal kitap olduğunun şüpheli, hatta imkansız olduğu, Peygamber'in şehvetine düşkün, Araplara devletin ne demek olduğunu kan ve kılıçla öğreten bir siyasî lider olduğunu anlatmak. Ancak tüm şarkiyatçılar için böyle olduğunu söylemek de haksızlık olacaktır. Nitekim onların çalışmalarında, İslâm'la alakalı ve İslâm çalışmalarına fayda sağlayacak çok değerli bilgiler de mevcuttur.

"Çoğunlukla Hıristiyanlar Kur'an'a özgü kutsal bir statüyü kabul etmemişlerdir.. Çok az istisnalar dışında sadece yirminci yüzyıldaki bazı Hıristiyanlar, daha barışçı bir yaklaşımla Kur'an'da gerçek bir kutsallık özelliğinin olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmuşlardır."[273]

b. Diğer Kitaplar

Bu başlık altında, yalnızca semavî dinlerin kitapları ele alınacaktır. Çünkü Kur'an, ehl-i kitap diyerek kendisine Allah'ın kitap gönderdiği insanları, diğer insanlardan farklı bir konuma koymaktadır.

(1) Tevrat

İsrailoğulları olarak adlandırılan Yakup'un oğulları ve devam eden nesline verilen kutsal kitap; Eski Ahit, Schimmel tarafından "İsrail milletinde muhtelif zamanlarda peyda olan ve ilâhiyatçı ve tarihçilerin düşüncelerini in'ikas ettiren dinî

[272] a.g.e., s. 58.
[273] F. Peter Ford Jr., "Kutsal Metin Olarak Kur'an: Çağdaş Hıristiyan Bakış Açısına Göre Bir Değerlendirme", çev. İbrahim Görener, *Bilimname*: Düşünce Platformu, C. 1, S. 1, (2003), ss. 42-44.

inkişafın habercisi"[274] olarak tanımlanmıştır. Tevrat ise, Eski Ahit'i oluşturan üç bölümden en önemlisi olup Musa'ya atfedilmiştir.

Schimmel, Musa'ya atfedilen kitap –Tevrat- başta olmak üzere Zebur ve İncil'in Kur'an'da tahrif edildiğinin söylenmesine rağmen yine de ehl-i kitabın gurur kaynağı olduğunu bildirir.

Kur'an'da Tevrat'ın Hz. İbrahim'e, Hz. Musa'ya ise 'Kitap' olarak bahsedilen kutsal metnin verildiğini söyleyen Schimmel, İslâm'ın bu konudaki genel kanaatini yansıtmakta eksik kalmıştır.[275]

İslâm'ın bu konudaki genel kanaatini ise yansıtmak yerinde olacaktır. Eski Ahit'in tek elden çıkmadığı hususunda Schimmel'le ittifak etmekteyiz. Ancak El-Kitap ve Tevrat denildiğinde, Kur'an'ın indiği dönemde Medine Yahudilerinin ellerinde bulunan kitabı kasdettiğini anlamaktayız. Yani Kur'an'ın Musa'ya 'el-Kitap'ı vermiş olması Musa'ya belirli kutsal bir metnin vahyedildiğini anlatmaktadır. Nitekim Kur'an için de el-Kitap vasfı kullanılmıştır. Schimmel, Kur'an'da Ala suresinin son ayetinde 'Biz İbrahim ve Musa'ya suhuf'u verdik.' Ayetinden İbrahim'e Tevrat'ın verildiği görüşünü söylese de bununla ilgili farklı ayetleri referans aldığımızda tıpkı el-Kitap gibi bir anlam çıkmakta ve onlara belirli bir kutsal metnin verildiğini söylenebilir. Tevrat'ın, Hz. İbrahim'e verilen kitap olduğu bu ayetten çıkarılamaz. Tam aksine, "Ey Ehl-i kitap! İbrâhim hakkında niçin tartışıp duruyorsunuz? Halbuki Tevrat da İncil de önce değil kesinlikle ondan sonra indirilmiştir. Hiç aklınızı kullanmıyor musunuz?'[276] Bu ayet-i kerime Yahudi ve Hıristiyanların İbrahim (a.s.) hakkında çekişmeleri üzerine nazil olmuştur. Her iki kesim de Hz. İbrahim'in (a.s.) kendilerinden olduğunu iddia etmiştir. Allah da yaptıkları bu tartışmanın gereksizliğine ve tutarsızlığına dikkat çekmiş, buna delil olarak da Tevrat ve İncil'in Hz. İbrahim'den sonra nazil olduğunu göstermiştir."[277]

Schimmel, Dinler Tarihiyle ilgili kaleme aldığı kitabında Tevrat'a, bölümlerine, Yahudilik tarihine çok ayrıntıya girmeden değinir ve bu dinin en güzel açan çiçeği olarak nitelendirdiği Hasidizm'e (Yahudi mistisizmi) vurguyla bölüme son verir.

---

[274] Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 137.
[275] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 208.
[276] Âli-İmran (3/65).
[277] Recep Orhan Özel, "Kur'an ' 'Tevrat'la Neyi Kastediyor?", *Usûl İslam Araştırmaları*, S. 14, (2010), s. 39.

Özetleyecek olursak Schimmel'in Yahudi kutsal kitabı Tevrat'la ilgili Müslümanların görüşlerini eksik olarak verdiği, bu konuya çok eğilmediği söylenebilir. Schimmel'in ilgi alanı olmamasından dolayı böyle olduğunu söylemekte bir sakınca görmemekteyiz.

(2) İncil

Schimmel, Hıristiyanlığı, "yalnız Yahudi ananelerini tevarüs eden bir teşekkül değil, bilakis Helenistik – Gnostik dinlerin tesirleri altında inkişaf eden bir din" olarak tanımlar.[278] Hıristiyanlığı anlamak için Yahudi dininden yararlanılabildiğini, çünkü onun aslından, önemli mesajları bünyesinde barındırmakta olduğunu söyler.

Schimmel, İncillerin teşekkülü ve yazıya geçmesiyle ilgili bilgileri aktarıp içeriğinin oluşmasında tarihi olayların etkili olduğunu söyler. Ancak İnciller'in, İsa'nın hayatını ve inanç dünyasıyla ilgili bilgilerin tamamını aktarmada eksik kaldığını beyan eder.

Schimmel, dört İncille alakalı bilgileri sıralar. İlk üç İncil'in içerik ve üslup açısından daha yakın olduğunu belirtir. Dördüncü İncil'in ise daha mistik bir havasının olduğunu ifade eder.

Schimmel, Ankara İlahiyat Fakültesi'nde hocalık yaptığı zamanlarda İslâm ve Hıristiyanlık'ın ortak mesajlarına vurgu yaptığını belirtir. Schimmel, Müslümanların Tevrat, İncil ve Zebur'un İlahî kitaplar olduğuna ancak tahrif denilen bozulmaya maruz kaldığına inandığını söylemekle yetinir, ayrıntı vermez. [279]

Ehl-i kitabın, diğer din mensuplarından daha çok önemsendiğini ve bu kutsal kitapların bilinmesinin gerekliliğine inandıklarını Babür torunu Ekber'den iktibasla söyler.[280]

Mezmurlar'da ve İslâm medeniyetinde, Allah'ın gücü, kudreti ve şefkatinin insanı mahcup eden durumunun yansıtılmasının ortak olduğunu ifade eder.[281] Ve şu

[278] Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 157.
[279] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 208.
[280] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 379.
[281] a.g.e., s. 134.

hadisin İncil'deki bazı cümleleri anımsattığına dikkat çeker: "Allah'a gerektiği kadar tevekkül ediyorsanız, kuşları beslediği gibi sizi de besler."[282]

Yahya bin Muaz'ın, dua ve niyazlarındaki Rabbinin merhametine sonsuz güvenini, İncil'deki merhamet dolu Rabbe olan güvene benzeten Schimmel, İncil ve İslâm geleneğindeki başka bir ortak noktaya temas eder.[283] Schimmel, Yunus'un

Sen sana ne sanırsan
Ayruga da onu san
Dört kitabın manası
Budur eğer var ise

dizeleriyle dikkat çektiği üzere kutsal kitapların mesajının temelde aynı olduğuna değinir. "Sana yapılmasını istemediğini sen de yoldaşına yapma. tüm kanun budur, gerisi yorumdur."[284] "Sana nasıl davranılmasını istiyorsan sen de insanlara öyle davran"[285] "Kendi için istediğini kardeşi için de istemeyen mümin değildir."[286]

Schimmel'in, özellikle sûfi öğretide, Hıristiyanlığın temel öğretilerine benzer bazı özelliklere dikkat çektiği ve İslâm'ı anlamak için sûfi öğretinin muhakkak anlaşılması gerektiğine kani olduğu söylenebilir.

C. İNSAN

Schimmel, İslâm dininde bireyin ifade ettiği manayı değerlendirir. Yalnızca bireyi değil toplumu da ele alan Schimmel, fenomenolojik bakışı ihmal etmeksizin insan ve özelliklerini Kur'an'dan ayetlerle delillendirir.

1. Birey Olarak İnsan

Çok sevdiği Rûmî'nin insanı tarif edişine mutabık olarak konuya giriş yapan Schimmel, insanın, iki zıt yönü kendisinde barındıran fıtratına vurgu yapar. İnsanoğlu, Kur'an'da bazı yerlerde, kainatın kendisine musahhar olarak sunulduğu eşref bir mahluk olarak anlatılırken kimi yerlerde nankör, aceleci, unutkan ve esfel bir varlık

[282] Tirmizî, "Zühd", 33.
[283] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 70.
[284] Tevrat "Şabat", 3.
[285] Matta, 27/12.
[286] Buhari "İman", 7.

olarak geçer. İnsan kendisini yaratanın ruhundan bir parça taşıdığı gibi, şeytanın adımlarını takip etmekte de mahir bir varlık olarak anlatılır. Bu zıtlığı, özünde taşıyan insanın durumunu tam manasıyla anlayabilmek zordur.

Schimmel, insanın sadece manevi yönüne değil, bedenine ve onun yaratılışından bahseden ayetlere değinip, insanın, bedeninde önemli olan bereketi temsil eden organlarına vurgu yapar. Saç, sakal, perçem, göz gibi… Bunları bazı ayetleri örnek vererek kutsiyet içerdiğini söyler.

İnsanın, Allah'a ulaştıran kalbini temiz tutarak amaca ulaşabileceğine değinen Schimmel, bu başlık altında ruh ve nefs ayrımına da girmeyi ihmal etmez. Ruh ve nefsin havayla ilişkilendirildiğini söyleyen Schimmel, nefsi kategorilendirme işlemini Kur'an'a uygun bir biçimde; nefs-i emmare, nefs-i levvame ve nefs-i mutmainne olarak yapar.[287]

İrade sahibi insandan iyi yöne meyletmesi beklenir ve bu meyil onu yüce bir konuma ulaştırır. İnsanın bu konuma ulaşması Rabbine verdiği kulluk andını hatırlayıp kul olduğunu fark etmesiyle başlar. Ancak bu kulluk yolculuğunun aksamaması için en güzel örnek genel manada peygamberleri olup özel manada ise mükemmel kulu (insan-ı kâmil) mutlaka takip edilmelidir ki o kul; Hz. Muhammed'dir (s.a.s.).[288]

a. Peygamber

Schimmel, resul kavramını Allah'tan şeriat getiren elçi, nebi kavramını ise peygamber olarak tanımlar.[289] Nebilerin vazifesinin yeni bir şeriat getirmekten öte şeriatin devam ettiricisi olduklarını, rasullerin ancak şeriat getirdiğini belirten Schimmel, Kur'an'da adı geçen 28 peygamberden bahseder. Gönderilen nebilerin sayısıyla ilgili bir kesinlik olmadığını ifade eder.[290]

Allah'ın, hiçbir toplumu peygambersiz bırakmadığını aktaran Schimmel, Kur'an'la mutabık olduğunu gösterir. Ulu'l azm olarak adlandırılan Adem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed (s.a.v) peygamberlerin yasa/şeriat getirdiğini, her şeriatı koruyan bir vasi olduğunu aktarır.

---

[287] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 236.
[288] a.g.e., ss. 228-230.
[289] Schimmel, *Ve Hz. Muhammed (s.a.s.) O'nun Peygamberidir*, ss. 305-306.
[290] a.g.e., s. 97.

Peygamberlerin özelliklerine de kısaca değinen Schimmel, onların dürüst, emin, tebliğ yapan ve akıllı olmalarının zorunlu olduğunu, bir peygamberin yalancı, akılsız ve tebliğde eksik kalmasının ise mümkün olmadığını aktarır.[291] İsmet vasfının ise peygamberlikte önemli bir mesele olduğunu aktaran Schimmel, zamanla sadece Hz. Muhammed'e özel bir vasıf olarak aktarıldığını söylese de buna katılmamız söz konusu değildir.

(1) Peygamberler

Peygamberlerin sonuncusunda, diğer hepsinin tüm güzelliklerinin ve nübüvvet ışığının zahir olduğunu aktaran Schimmel, diğer peygamberlerle alakalı ayrıntılı bilgi aktarmaz. Musa ve Hızır kıssasına değinerek velilere verilen kerametlere vurgu yapar. Hz. Musa'nın (a.s.) katı olan şeriatine karşılık Hz. İsa'nın (a.s.) yumuşak bir şeriat getirdiğini söyler.

Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda Rabbiyle konuşmasını sık sık zikreden Schimmel, onun hayatından, sûfilerin örnekler aldığını ve tasavvuf geleneğine Hz. Musa ve diğer peygamberlerin yaşantılarının pek çok katkısı olduğuna değinir. Hz. Musa'nın, Tur Dağı'nda kırk gün kalması; erbain çıkarmak ve inziva süresinin kırk gün olarak belirlenmesine ve Hz. Musa'nın kutsal Tuva Vadisi'ne girmeden ayakkabılarının çıkartılmasının istenmesini; nefsi, kötülükten ve dünyevi şeylerden arındırma sembolü olarak tasavvuf literatürüne girmesini örnek olarak verir. Diğer peygamberlerin hayatlarına da aynı çerçeveden bakan Schimmel, gerek ayetlerden gerekse menkıbelerden iktibasla peygamberlerin yaşayış tarzlarının sufilere örnekliğine değinir.[292]

Özellikle Kur'an'da adı geçen peygamberleri, dinler tarihiyle alakalı kaleme aldığı eserin sözlük bölümünde birkaç cümleyle aktaran Schimmel, peygamberlerin kıssalarına değinmeden genel bilgileri vermekle iktifa eder. Onun sözlüğünde yer verdiği peygamberler şunlardır: Âdem, Davud, İbrahim, İshak, Musa, Süleyman, Yakup, Yusuf, Zakarya (Zekeriya)[293]

---

[291] a.g.e., s. 98.
[292] Bkz. Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*.
[293] Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, ss. 199-241.

Diğer peygamberlerle alakalı çok detaylı bilgi aktarmayan, onları, tasavvufî öğretilerde temsil ettiği manalar açısından inceleyen Schimmel, gerek Hz. Muhammed'le (s.a.s.) ilgili müstakil eserinde, gerek diğer kaleme aldığı kitap ve makalelerinde son peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hayatına, gerçekçi bir perspektifle baktığını ve Müslümanlar için temsil ettiği mananın özüne vakıf olduğunu ispatlar. Schimmel'in bu bakış açısı zaman zaman romantiklikle itham edilmesine neden olsa da, onun fenomenolojik yöntemi kullanmada mahareti bu iddiayı çürütmektedir.

(2) Hz. Muhammed (s.a.s.)

"Kur'anî ifadeye göre, 'hatemü'l enbiya' olan Hz. Muhammed, Hz. Adem ile başlayan uzun peygamberler halkasının en sonuncusudur ve dogmatik kriterlere göre, selefleri gibi, böyle görülebilir. Her peygamber gibi, o da doğruluk *(sıdk),* güvenilirlik *(emanet),* mesajı bildirme (tebliğ) ve zeki (fetanet) vasıflarına sahip olmak zorundaydı. Onun yalan söyleyebildiğini *(kizb)* veya hainlik edebildiğini *(hıyanet)* yahut mesajını kendinde saklayabildiğini *(kitman)* yahut ta anlayışsız olabildiğini *(balada)* düşünmek imkansızdır. Bununla birlikte, onun beşeri zaafların *(a'raz)* tesiri altında olduğu da ihtimal dahilindedir. Bundan dolayı müminler, Hz. Peygamber'in Medine'deki kabrini ziyaret ederken şöyle dua edebilirler:

Senin Allah'ın elçisi olduğuna tanıklık ederim. Sen mesajı tebliğ ettin. Sen emaneti yerine getirdin. Sen topluma öğüt verdin, karanlığı aydınlattın, zulümle övünmeyi dağıttın ve hikmetli sözler sarf ettin. *(Delailü '1-Hacc).*"[294] Schimmel'in makalesinden alıntıladığımız bu cümleler bize, onun genel manada peygamberlerle, özelde ise Hz. Muhammed'le (s.a.s.) ilgili aktardığı bilgilerin İslâm geleneğine uygun olduğunu ispatlar.

Schimmel, Hz. Muhammed'i (s.a.s) fenomenolojik incelemesinde ilk olarak ön yargı ve önkabulleri bir kenara bırakmıştır. O, ufkunu daraltacak söylemlerden uzak durmuş, Goethe, Thomas Carlyle[295], Friedrich Heiler gibi iyi niyetli ve gerçeği arayan kişilerden ilhamla yola çıkmıştır. Daha önce söylediğimiz gibi onu tanımak için,

[294] Schimmel, "Müslüman Hayatının ve Düşüncesinin Bir Merkezi Olarak Hz. Muhammed (s.a.s.)", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 9, (2002), s. 398.
[295] İskoç tarihçi (1795-1881).

İslâm'ın asıl kaynaklarına başvurmuştur. Kur'an'ı Kerim'in ilgili ayetleri, güvenilir hadis ve siyer kitapları, Hassan b. Sâbit'in şiirleri onun bu bağlamda, baş danışmanı olmuştur. O, peygamberin asırlardır uğradığı iftiraların (peygamberin nefisperver olduğu iddiası, ona bir vahyin ulaşmadığı; kendisinin Kur'an denen bir kitap yazdığı vb.) yansımasını bu kaynaklarda bulamamıştır.[296] Nitekim kaynaklar incelendiğinde ortaya çıkacak olan sadece art niyetlerin zirveye ulaşmak için yarıştıkları gerçeğinden başka bir şey olmayacaktır.

Schimmel'in, Hz. Muhammed (s.a.s.) ile ilgili kaleme aldığı eserin önsözü incelediğinde; o, Hz. Muhammed (s.a.s.) gibi yüce bir şahsiyetin, Batıda tam aksi istikamette tanıtılmasından duyduğu derin esefi ve bunun neticesinde bu kitabı kaleme almaya karar verdiği görülür. Schimmel, yazdığı bu kitap vesilesiyle Batılı entelektüellerin İslam medeniyetinin yüceliğinin farkına varabilmelerini, İslâm'ın hak ettiği değere ulaşmasını arzu ettiğini ifade eder.

Schimmel'in bu girişimini oldukça kayda değer görmekteyiz. Çünkü, ilk bölümde de sıkça ifade ettiğimiz üzere; o, sevdi, anlamaya çalıştı ve yargılamaktan uzak durdu. Bu niyetle ortaya koyduğu eserinden de aktaracaklarımız bize gösterecek ki Schimmel niyetinde samimidir. Onun peygamberin hayatıyla ilgili aktardığı bilgilerin tamamına yakınının doğruluğu, ancak birkaç eksik ve hatalı bilginin olduğunu görülecek; bu eksik ve hatalar yeri geldikçe ifade edilecektir.

Schimmel'in, İslâm peygamberi araştırmasında göze çarpan husus, kitabı ele alıp içindekiler bölümünü inceleyip verdiği başlıklara dikkat ettiğimizde yazarın bir Müslüman olduğu zannının hakim olmasıdır. Peygamber'in (s.a.s.) doğumundan başlayıp mucizelerine, üstün özelliklerine, isimlerine, son peygamber oluşundaki hikmete, en güzel örnek oluşuna ve daha pek çok şeyin başlık başlık incelendiği ve İslâm'ın merkezinde rol oynayan Rasulün aslında kim olduğu ve tüm bunların İslâm değerlerine uygun şekilde yansıtıldığı görülür. Müslüman okuyucuyu bilgi anlamında tatmin edecek bir eser olmasa da, bir Batılıya, Hz. Peygamber'in kim olduğunu önyargısız ve olabildiğine gerçekçi bir tavırla anlatmasından dolayı çok değerlidir.

[296] Sarıçam, " Batı Oryantalizminin İslâm Peygamberine Fenomenolojik Bakışı", ss. 7-10.

Schimmel, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile ilgili ulaşılan malumata, Kur'an, hadis ve Hassan b. Sabit'in şiirlerini kaynak olarak sunar. Siyer tarihiyle ilgili kaleme alınan eserlerin de mühim olduğunu aktaran Schimmel, İbn İshak ve İbn Hişam'ı bu noktada otorite kabul eder. Hz. Peygamberle alakalı menkıbelerin İslâm dünyasında önemli bir yeri olduğunu aktaran Schimmel, bunları da güzel üslubundan dolayı değerli bulduğunu söyler.[297]

Peygamberin (s.a.s.) doğum tarihi noktasında genel kanaati değil, bilgisine en çok güvendiği İslâm aydını Hamidullah hocanın görüşünü yansıtarak Haziran 569 der. Sonrasında Hz. Peygamberin biyografik hayatını kısaca anlatır.

Mekke'nin dini ve sosyal durumundan bahseden Schimmel, Mekkelilerin Hıristiyanlığa yabancı olmadığını, ticaret sayesinde diğer dinî gruplardan haberdar olduğunu söyler. Hz. Peygamberin Hz. Hatice ile evliliğine kısaca değinen Schimmel, onun peygamberin en büyük destekçisi olduğunu ifade eder.

Schimmel, Hz. Muhammed'e Cebrail'in getirdiği vahiylerin ardından, Mekkelilerin ahiret ve kıyamet gününden bahseden ayetleri duydukça; Hz. Peygamber ve inananlarına eziyet ve cefalarını artırdıklarını ve sonunda onlar tarafından göç etmeye mecbur bırakıldığını dile getirir.

Medine'ye hicretle beraber İslâmın kurumsallaştığını ve Mekke Dönemi'nde kıyamet ve tevhit bazlı inen ayetlerin burada toplumsal ve siyasal düzenle alakalı olduğunu söyler. Ayrıca İslâm peygamberinin Medine'ye gelir gelmez, bu şehrin en büyük sorunu olan kabile kavgasını çözerek İslâm devletinin temellerini atarak büyük bir başarı ortaya koyduğunu belirtir. Batılıların Hz. Muhammed'i savaş peygamberi olarak tanıtma çabaları aşikardır. Schimmel ise Hz. Peygamber'in, hayatında olması gerektiği kadar olan savaşlara, oldukça az yer vererek, diğer şarkiyatçılardan farkını ortaya koyar.

Schimmel, Hz. Peygamber'le alakalı ayetlere kitabında yer vermeyi ihmal etmez. Onun en güzel örnek, dini tamamlayan son nebi, alemlere rahmet ve daha pek çok özelliğinin bildirildiği ayetlere yer verir. Peygamber'in rahmet vesilesi olmasının İslâm kaynaklarında güzel bir benzetmesi olduğuna değinen Schimmel, yağmur bulutu

[297] Schimmel, *Ve Hz. Muhammed (S.A.S.) O'nun Peygamberi'dir*, s. 19.

olarak sunulan Hz. Peygamber'in getireceği rahmet ve şefkat yağmurlarına her insanın muhtaç olduğunu ifade eder.[298]

Schimmel'in daha önce de aktardığımız gibi Kur'an sahifelerini iki kapak arasına toplama işleminin yapılma zamanı olarak Hz. Osman'ın halifeliği devrini vermesi bariz bir hatadır.

Schimmel, Hz. Peygamberin, halkının mucize isteklerine karşı Kur'an okumalarını tavsiye etmesi, kendisinin mucize getirecek bir güçte olmadığını her fırsatta belirttiğine ve Kur'an'ın, Peygamberden üstün bir otorite olduğuna önemle dikkat çeker.[299] "Kur'ân'ın bu üstün konumu, fenomenolojik açıdan Îsa'nın hıristiyan inancındaki konumu ile paralellik arz etmektedir. Hıristiyan dininde Tanrı kelamı Îsa'da görünür kılınıp ete kemiğe dönüşürken İslâm'da (Harri Wolfson'a göre) yazıya dökülüp kitap haline gelmiştir."[300] diyen Schimmel, bu nedenle Muhammed ile Îsa'nın fenomenolojik açıdan karşılaştırılmasının imkansız olduğunu söyler.

Peygambere mutlak itaati emreden ve onun rahmet ve şefkat peygamberi olduğuyla alakalı ayetlerin varlığının, Müslümanların Ona büyük bir saygı ve sevgi beslemelerine sebep olduğunu aktaran Schimmel, bu konuda zaman zaman aşırılıkların yaşandığını söylemeyi de ihmal etmez.[301] Hadislerin önemine de yer vermeyi ihmal etmeyen Schimmel'in, bu konuyla ilgili görüşlerine bir sonraki başlık altında yer vereceğiz.

Schimmel, Hz. Peygamberin çok eşliliğine, İslâmî açıdan bakmayı başararak bu hususta, Onun, Allah'ın emrine tabi olduğuna değinir. Ancak Batılıların Hz. Peygamber'in çok eşliliğine anlam verememesini normal karşılar. Çünkü önlerinde Hz. İsa gibi bekar bir idol vardır. Ancak Hz. Peygamber'in, çok eşliliğinin sonucu olarak ona yöneltilen şehvet düşkünlüğü ve kadınlara ikinci sınıf insan muamelesi yaptığıyla alakalı iddialarını, aşırı bulur ve onun eşlerine olan yakın alakası, eşlerinin Onun hakkında söylediği sözler ve kadınların kendisine sevdirildiğini söyleyen birinin kadınlara eza ve cefa vermesinin imkansız olduğunu, onun şefkat ve merhametle dolu

[298] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 28.
[299] Schimmel, *Ve Hz. Muhammed (S.A.S.) O'nun Peygamberi'dir*, s. 29.
[300] a.g.e., s. 30.
[301] a.g.e., s. 31.

yüreğine yakışmadığını belirtir. Bilhassa eşlerinin içinde dostu Ebubekir'in kızı Aişe'ye olan sevgisini her an dile getirmesinin, onun eşlerine şefkatle muamelesine delil olduğunu söyler.[302]

Schimmel, Müslümanlar inandıkları gibi, Hz. Peygamberin mucizelerinden en büyüğünün Kur'an olduğunu ifadeyle konuya başlar. Peygamberin göğsünün yarılması hadisesini bir kutsama ritüeli olarak ele alan Schimmel, Duha suresinin ilgili ayetini bu konuya delil olarak sunar. Miraç ve şakk-ı kamer mucizelerinin önemine değinmeyi ihmal etmeyen Schimmel, yine ilgili ayetleri delil olarak verir. Hz. Muhammed (s.a.s.) 'in miracı ruhanî ya da bedenî olarak yaşamasının Müslümanlar arasında bile tartışıldığını söyleyen Schimmel, peygamberin bunu bedenen yaşadığını aksi taktirde bir bineğe ihtiyacı olamayacağından ve İsra Suresi'nden hareketle de (17:1) savunur.[303] Yani ehl-i sünnet çerçevesince bir duruş sergiler. Peygamberin ümmiliğinin zorunluluğuyla alakalı da bilgi verdiğimizi hatırlatarak Schimmel'in bu konunun öneminin farkında olduğunu söylemeyi yeterli görmekteyiz.[304]

Schimmel, Kur'an'da bazı ayetlerin, özellikle Hz. Muhammed'e atfedildiğini bazı örnekler vererek gösterir. Ha-mim (Habibim Muhammed), Ya-sin (Ey insan/Muhammed!), Ta-ha gibi surelerin ilk ayetlerinin Hz. Muhammed'i (s.a.s.) anlatan mecazlar olduğuna ve bu konuyla alakalı pek çok batınî yorum yapıldığına dikkat çeker. Ayrıca "Şems ve Leyl surelerinin "Andolsun" sözüyle başlayan ilk ayetleri, Muhammed'in ezeli ve ebedi güzelliğini, güneş gibi parlayan yüzünü ve siyah saçlarını anıştırmaya uygundu…"[305] diyerek önemli bir misal getirir.

Schimmel, Müslümanlar için büyük öneme haiz olan, Hz. Peygamberin Miraç mucizesini de ayrıca ele alır ve bu konunun bilhassa pek çok edebî esere ilham kaynağı olduğunu söyler. Miraç hadisesinin, İsra ile başlatıldığını aktaran Schimmel, ilgili ayeti Sure:17/1) kaynak olarak sunduktan sonra, Peygamberin yaşadıklarını ayrıntılı denebilecek düzeyde anlatır. Miraç mucizesinin hem Müslüman bilginlerin hem de

---

[302] a.g.e., ss. 52-53.
[303] Soner Akpınar, *Çağdaş Oryantalistlerin Biyografi Çalışmalarında Hz. Muhammed Algısı Annemarie Schimmeli Maxime Rodinson, Anne-Marie Delcambre, Karen Armstrong, Lesley Hezleton Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi Tezi), Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 47.
[304] a.g.e., ss. 61-96.
[305] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*.

şarkiyatçıların en çok ilgilendikleri bir konu olduğunu aktaran Schimmel, bu hadiseyle ilgili tartışmalara kısaca değinir. Miraç hadisesinden etkilenen hiç şüphesiz yalnızca ilim adamları değildir. Pek çok edebiyatçı ve sanatçının onu anlatabilme gayretine giriştiğini ve özellikle Miraç'ın resmedildiği minyatürlerin en güzel örneklerinin sunulduğunu söyler. Schimmel, Müslümanların Hz. Peygamberin diğer peygamberlere üstünlüklerini kanıtlamak için Miraçta yaşanılanların kullanıldığını söyler.[306]

Oryantalistlerin en çok bu hadise üzerinde durduklarını bildiren Schimmel, Hz. Peygamberle alakalı anlattığı ne varsa ayet, hadis gibi nakli delillerle desteklemekle kalmaz, ancak İslâm edebiyatının müthiş örneklerinden şiirler, beyitler de sunar. İkbal'den, Seyyid Hüseyin Nasr'dan. Rumî'den daha pek çok fikir öncülerinden istifade eder.

Hz. Peygamberin şefaatçi olmasının Müslümanlar nezdinde ayrı bir önem arz ettiğini aktaran Schimmel, bu konuyla alakalı pek çok örnek verir. Onun, şefaatçi olmasının, ümmetinden pek çok insana ümit ışığı yaktığını söyler. "İslâm dünyasında Muhammed'den şefaat beklemeyen hiçbir yazar, şair veya bilgin olmamıştır. Kuzey Afrikalı büyük tarih filozofu İbn-i Haldun da şefaat dileyenler arasındadır:

Bana şefaatini ihsan et ki, çirkin günahlarımın yerine
Güzel bir sayfa açmayı ümit edeyim!"[307]

cümlelerini sarf eden Schimmel, daha pek çok örnek sıralar.

Hz. Peygambere salat getirmenin önemli bir dinî vecibe olduğunu ayetle delillendiren (Ahzab/56) Schimmel, onun adına yazılan pek çok salat ve selam örneğinin varlığına ve Müslümanlar için bu konunun çok mühim olduğuna vurgu yapar. Müslümanların peygamberin adı anıldığında ve her namazdan sonra ona mutlaka salat ve selam getirmelerinden, konunun öneminin fark edilebileceğini söyleyen Schimmel, tarih boyunca pek çok dindar alimin bu konuya eğildiğini ve Ona salat ve dua içeren pek çok güzel eserin oluşturulduğunu ifade eder.[308]

[306] Schimmel, *Ve Hz. Muhammed (S.A.S) O'nun Peygamberi'dir*, ss. 160-177.
[307] a.g.e., s. 75.
[308] a.g.e., ss. 79-90.

Schimmel'in, ismet vasfını Hz. Peygambere (s.a.s.) has kılınmış bir özellik olarak aktardığını yukarıda zikretmiştik. Ancak Schimmel, peygamberin ismet özelliğinin tefsirlerde farklı anlaşıldığını söyler. Kimi müfessirlerin, Onun nübüvvetten önce dalalette olduğu ayetinden yola çıkarak, yanlış bir kanaat sergilediğini, kimilerinin ise onun gençliğinde bile putperestlikten uzak olduğunu söyleyerek ismet vasfı konusunda farklı açıklamalarda bulunduklarını ifade eder. Yine peygamberin günahlardan arınmak isteğiyle ilgili yaptığı duaların onun ismet vasfının olmadığına değil müminlere dua etmeyi öğretmesi olarak değerlendirildiğini söyler. Aslında Schimmel, bu konuda farklı görüşlere yer verir. Peygamberin hata yapabildiğini ancak büyük bir günah işlemediğini söyleyen Sünnî görüşle, Onun mutlak günahsız olduğunu söyleyen Şiî görüşün burada birbirinden ayrıldığını aktarır.[309]

Müslümanlar, peygamberler arasında ayrım yapmamalıdırlar. Bu, Bakara 285. ayete göre mutlak bir emirdir. Schimmel, Hz. Peygamberin, kendisi ve diğer peygamberler arasında ayrım yapılmamasını arzu eden hadislerinin olduğunu söyler. Ancak onun son peygamber oluşundan kaynaklı bazı ayrıcalıklarının olduğunu söylemenin de yanlış olmadığı söylenebilir. Nitekim O, bu dinin tamamlayıcısı, kıyamet gününün şefaatçisi, Miraç gecesi Rabbine en çok yakınlaşabilen bir nebi olarak bazı özel lütuflara mazhar olmuş fakat bunlarla hiçbir zaman övünmemiştir. Schimmel de, yazdıklarımıza paralel bir duruş sergiler; ancak mütefekkir ve şairlerin Onu en mükemmel insan ve peygamber sayıp, övmekten, Onu anlatan binlerce beyit, şiir, dua misalleri vermekten geri durmadıklarını söyler.[310]

Peygamberin isimlerine müstakil bir başlık açan Schimmel, Onun en önemli isminin Ahmet olduğunu söyler. Ahmet isminin, en çok övülen anlamında olup İncil'de geçen Perikletos ile aynı manayı taşımasından ve peygamberin semadaki ismi olmasından dolayı Müslümanlar için önem arz ettiğini belirtir.[311] Hz. Peygamberin Muhammed, Mahmud isimlerinin yanısıra el-Mustafa, el-Mücteba, Müzzemmil, Müddessir, gibi Kur'an hitaplarının kendisine verildiğini söyler. Schimmel, Müslümanların peygamberin isimlerinin bereket ya da şifa veren bir kutsiyet taşıdığına inandıklarını, erkek çocuklara muhakkak onun isimlerinden birini vermek gerektiğine

[309] a.g.e., s. 100.
[310] a.g.e., ss. 103-108.
[311] a.g.e., s. 114.

inandıklarına işaret eder. Öte yandan bazı müminlerin çocuklarına Muhammed ismi vermekten (onun azarlanması ya da ona kötü söz söyleme durumlarından dolayı) içtinap ettiklerini ve Muhammed adının Mehmed'e dönüştürüldüğünü ifade eder.[312]

Schimmel, kitaplarında Hz. Peygamber'in Muhammed ismine büyük bir önem verildiğini söyler. Özellikle sûfî öğretide 'Muhammed' ismi mühim bir konu olup, ismin kökeninin hamd olması ve peygamberin kıyamet günü hamd/liva sancağını taşıyacak olmasıyla irtibatlandırıldığını söyler. Muhammed isminin Arapça olarak yazılışında secde eden insan şeklinin görüldüğünü aktaran yorumu, kayda değer bulur.[313]

Hz. Peygamberin isimleriyle alakalı sûfî öğretide çok fazla sembollerin olduğunu söyleyen Schimmel, genelde ebced hesabıyla isimlerinin ifade ettiği manaların ortaya çıkarıldığını ve pek çok mütefekkir ya da şairin bu isimlerin ifade ettiği farklı bir manayı öne çıkardığını aktarır. İkbal'den örnekle konuyu nihayete erdirir:

"Bu dünyanın karanlığını,

Muhammed'in nurlu ismiyle aydınlat!"[314]

Schimmel, Hz. Peygamberin (s.a.s.) doğduğu gece ve yaşananlar üzerinde önemle durur ve bu geceyle alakalı pek çok mucizevî anlatımların olduğunu söyler. Dünyanın her yerinden Müslümanların Onun doğum gecesini kutsadıklarını ve bunu dizelere, şiirlere konu ettiklerini, salat ve selamlarını artırdıklarını, şefaat dilediklerini aktarır. Onu anlatan her insanın, kendi anlayışı ve yaşadığı ortam çerçevesince anlattığını, bunun son derece tabi bir durum olduğunu aktarır.[315]

Schimmel, Hz. Muhammed'in doğumuyla, putperestliğe protesto[316] olarak doğan İslâm dininin zafer çığlıklarının dünyanın dört bir tarafında atılmaya başlandığını aktarır ve Seyyid Ahmed Han'ın şu güzel dizelerini örnek verir:

"Söndü ateşgede

---

[312] a.g.e., s. 118.
[313] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 169.
[314] Schimmel, *Ve Hz. Muhammed (S.A.S.) O'nun Peygamberi'dir*, s. 122.
[315] a.g.e., s. 156.
[316] Schimmel, a.g.m., s. 412.

Yıkıldı puthane

Düalizm yok oldu

Teslis şimdi paramparça"[317]

Schimmel, Hz. Peygamber ne denli övülürse övülsün yahut yüceltilsin, Müslümanların kelime-i şehadetle onun, Rabbin kulu olduğu gerçeğini, hiçbir zaman unutmadıklarını, İsra Suresi'nin ilk ayetiyle[318] de bunun onandığını aktarır. Yani İsa'nın yüceltilerek tanrılaştırılması hatasına Müslümanların düşmediklerini söylemek yerinde olacaktır.

Schimmel, Hz. Peygamber'in müminlerin ideali olduğunu, onun, İslâm'ın tanımını yapıp sınırlarını çizdiğini, onu diğer dinlerden ayırdığını,[319] Müslümanların toplumsal sıkıntılarında, Muhammed'in yolunu benimseme cehd ve gayretinde olduğuna değinir.

Yeryüzünün en çok sevilen insanına bağlılık ve muhabbetin ifade edildiği edebî eserlerin sayısı sayılamayacak çokluktadır. Özellikle İslâm edebiyatında bu hususta naatların mühim bir yeri vardır. Schimmel, naatların yazılış amaçlarından bahsederken; onların hem Hz. Peygamber'i övmeye, hem bir Müslüman karakter inşa etmeye, hem de bir ibadet kadar önemli bir görevi eda etmeye vesile olduğunu aktarır. Allah bile Rasulünü, Kur'an'da överken nasıl olur da insanlar bundan uzak durabilir? Schimmel, onu övmeyi, kulluk yolculuğunun bir gereği gibi gören şairlerin olduğunu anlatır.[320] Hz. Peygamber ile alakalı yazılmış meşhur eserlerden örnekler sunar. Ka'b b Züheyr'i, Busirî'nin eserlerinin başlıca yapıtlar sayıldığını söyledikten sonra Busirî'nin naatıyla alakalı şunları aktarır: "Bürde, Peygamber'in öğretisinin özeti mahiyetinde olup ideal peygamber sembolünün şekillendirildiği Müslüman ya da gayrimüslim herkesin

[317] Schimmel, *Hz.Muhammed,* s. 76.
[318] "Bir gece kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir" .
[319] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları,* ss. 229-230.
[320] Schimmel, *Ve Hz. Muhammed (S.A.S.) O'nun Peygamberi'dir,* ss. 179-181.

ilgilendiği en önemli naatlardandır. Eserin yazanının şifasına sebep olması da insanların onun şifaya vesile olduğuna inanmalarına sevk etmiştir."[321]

Schimmel, Bürde'nin üzerinde önemle durur ancak pek çok şairin beyitlerinden örnekler sunmayı da ihmal etmez. Yunus, Eşrefoğlu Rumî ve pek çok halk ozanı ya da Pakistanlı şairler gibi… Pek çok şair ve eserine değinen Schimmel, örnek verdiği eserler üzerinde yorumlar yapar ve ilginç bir beyte dikkat çeker. Bu beyti örnek olarak vermek yerinde olacaktır:

"Ahmed: İşte hepimizin ulaşmaya çabaladığımız
Kâbe o'dur; Siyah taş mutlaka o'nun siyah benidir.

Schimmel, beytin sahibi Kasım Kahi'nin, Kâbe ile Muhammed arasındaki benzetmeyi yapan ilk kişi olan Hakanî'den etkilendiğini söyler."[322]

Schimmel konuyu şu cümlelerle bitirir: "Hem halk ozanları hem de elit zümrenin edebiyatçıları onlara ebedî hayatın kapısını açacak olanın Peygamber olduğunu iyi bilmektedirler. Celâleddin Rumî'nin şu ibaresi buna bir kanıttır:

Bütün dünyanın gururu olan
Mustafâ bizim kervanımızın başıdır"[323]

Schimmel, Hz. Muhammed'in, Müslümanlar için her şeyden evvel beşir ve nezir bir nebi, tarihin dönüm noktasını oluşturan bir lider olduğunu, getirdiği vahiyde şüphe barındırmayan bir rasul ve dinsel karizma sahibi en önemli kişi, örnek kişiliğiyle bereket yayan bir sevgili, kusursuz bir Müslüman gibi hoş vasıflarla tanımlar.[324] Schimmel, onun hakkında şu kanaati dile getirir; "O'nunla ilgili olumsuz ne söylenirse söylensin, hayatı görüngübilimsel açıdan ele alındığında görülecektir ki; O tam manasıyla nebevî bir hayat sürmüş, kendisine tebliğ olarak ne emredildiyse itiraz etmeksizin yapmıştır."[325] Schimmel, tevhidin son şeklini aldığı İslâm dininin önderi Hz.

[321] a.g.e., ss. 186-191.
[322] a.g.e., s. 208.
[323] a.g.e., s. 219.
[324] Bkz. Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*.
[325] a.g.e., s. 240.

Muhammed'in (s.a.s.) tüm nesillere en güzel model olduğunu, gelişmek ya da dönüşmek isteyen herkesin onun bıraktığı mirastan faydalanması gerektiğini savunur.[326]

Schimmel, 'Muhammed'in İnce Yolunda' adıyla bir başlık açar ve bu başlık altında Peygamberin Müslümanlar nezdinde ifade ettiği manayı inceler. Bilhassa modern zamanın Müslümanları ve reformist Müslümanlarca Hz. Peygamber'in hangi yönünün ön plana çıkarıldığı, onun öne çıkarıldığı hususların 19. yüzyılda nasıl ve neden farklı bir düzleme evrildiğini hoş örnekler sunarak aktarır. Her daim hayranı olduğu İkbal'in bu konudaki görüşlerini çokça önemseyen Schimmel bunun için de ayrı bir başlık açar. Schimmel, Hz. Peygamber'e modern dünyanın bakışıyla beraber Batı'nın da bundan etkilendiğini ve Hz. Muhammed'le alakalı pozitif bakışını artıran yazarların olduğunu öne sürer. Bu başlık altında anlatılanlardan verilecek birkaç güzel örnek Müslümanların Hz. Peygamber'i neden sevdiklerini anlatmaya yeterli olacaktır:

- Onun üstünlüğünün en önemli göstergesi, mucizeleri değil İslâm toplumunun güç ve kudreti, tebliğinin sonucunda oluşan insan profilidir.
- Onun tebliğine sarılmanın, tabi olduğu dini öğretiye onun öncülüğünde sahip çıkmanın, Müslümanların yenidünya düzeninde karşılaştığı problemlere yardımcı olacağı algısı. Yani merkezde peygamberin olduğu bir din anlayışını benimsemek.
- Hz. Muhammed'in dünyada yaşamış mükemmel insan tipini yansıtması alınacak en güzel örnekliktir. Yani Hz. Peygamber'in yaşadığı mucizeler günümüz insanını çok ilgilendiren bir durum değil; onun hem bireysel hem toplumsal manada yapıp ettikleri insanların asıl örnek alması gereken bir durumdur.
- Hz. Peygamber'i, tarihin ekseni vb. şekillerde tanımlamayı modern methiyyeler olarak gören Schimmel, bu ve bunun gibi bazı modern dönem İslâm mütefekkirlerinin, Hz. Peygamber'in hangi özelliklerini ön plana çıkardıklarını ortaya koyar. Modern zaman buhranlarını yaşayan Müslümanların, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) reel kişiliğini ön plana çıkararak, onu övmelerini haklı bulur.[327]

[326] a.g.e., s. 308.
[327] Schimmel, *Ve Hz. Muhammed (S.A.S.) O'nun Peygamberi'dir*, ss. 221-245.

Schimmel'in, İkbal'in Hz. Peygamber sevgisini göstermek için ayrı bir başlık açmasının sebebi olarak şunlar ifade edilebilir: O, İkbal'de çok yönlü bir anlatım fark eder, İkbal'in hem edebî değerler, hem felsefî öğretiler barındıran eserler kaleme aldığını, onun, Peygamberin, Müslümanlar üzerinde koruyucu manevi dertlere derman olup tek kurtuluşun onun öğretisine sahip çıkmak olduğunu sık sık beyitlerinde, ustaca dile getirdiğini aktarır. İkbal'in eserlerinin ilham kaynağı olarak, Hz. Peygamber'in azametini gösterir.

"O Cebrâil'in ve Kurân'ın manasıdır,
O Allah'ın hikmetinin bekçisidir,
Onun hikmeti aklın ustalığından üstündür,
Onun maneviyatından bir millet doğdu."

dizeleri, İkbal'in Peygamberin azametini anlatmadaki maharetini ortaya koyarken

"*Allah'ı inkâr edebilirsin ama Peygamber'i asla!"*

cümlesi, Hz. Peygamber'in İkbal tarafından ne denli cesur ifadeyle anlatıldığını göstermeye kafidir.[328]

Schimmel, Peygamberle alakalı kaleme aldığı kitabına son verirken Veda Hutbesi'ni özet bir şekilde sunmayı gerekli görür. Kitapta yer alan bilgilerin "okyanusta bir damla" gibi kaldığını ifade eder ve tüm dindarların Hz. Peygamber'i, can-ı gönülden sevdiklerini ve bu sevgiyi farklı yollarla ifade ettiklerini söyler.

Kitabın başında alıntıladığı Urdu şiirin veriliş amacının ise, Hz. Peygamber'i sevebilmek kabiliyetinin diğer din mensuplarna da özgü olabileceğini kanıtlamak olduğunu ve onun sevgi ve saygıyı en çok hak eden biri olduğunu ifade eder ki bu şiir şöyledir:

"Ancak Allah bilir ne olduğumu:

[328] a.g.e., ss. 246, 255.

İnançlı da, inançsız da olabilirim.

Benliğimi sâdık bir hizmetkâr gibi,

Medine'nin ulu Hakanı'na vermek isterim!"[329]

"Hz. Peygamber'in kişiliği, çeşitli tarzlarda yorumlanabilir. Biri, onda mana ve yaratılışın sonunu görebilir ve ona ulvi mistik yetenekler atfedebilir veya inananlar için bir model ve örnek olarak onun insanî mükemmelliğini vurgulayabilir. Bir diğeri, onun ulusçuluğunun sınırlarını ve sosyal sınıfların ve sınıflaşmaların sınırlarını kaldırdığını, ya da 'daha yüksek bir ulusçuluğu' telkin ettiğini hissedebilir. Bir başkası da, onu *socialiste avant la lettre veya* Müslüman orduların galip lideri olarak kabul edebilir; onu ailesini seven bir baba ya da başarılı bir siyasetçi olarak takdir edebilir. Bir Müslümanın seçeceği yorum ne olursa olsun, o, en son ve en mükemmel din olan İslam'ın kurucusuna duyduğu derin saygısına daima yansıyacaktır. Aynı zamanda sembol bir kişi olan Hz. Peygamber hakkında İkbal şöyle der:

Biz, pekçok taçyaprağı olan bir gül gibiyiz, fakat kokumuz bir.

O, bu toplumun ruhu ve bir tanesidir."*330*

cümlelerini aktaran Schimmel'in nihai olarak söylediği bu sözler, Hz. Peygamber'in neden İslâm toplumunun biricik önderi olduğunu anlatan güzel ve samimi sözlerdir. Hz. Peygamber'in inananlarına, Allah'ın kitabı ve kendi sünnetini emanet ettiği, herkesçe bilinmektedir. Kur'an'ı Kerim'le alakalı olarak bir başlık açmış ve onun Müslümanlar nezdinde otoritesini Schimmel bakışıyla incelemiştik. Bir sonraki başlıkta ise, Schimmel'in gözünden, Hz. Peygamber'in hadislerini, yaşam biçimini ifade eden sünnetini ve Müslümanlar açısından önemini aktarmaya çalışacağız.

(3) Peygamber sözü (hadis)

Hadis literatürde "Hz. Peygamber'in sözlerini, fiillerini ve tasviplerini ifade eden terim; hadisleri tesbit, nakil ve anlamaya yönelik ilim."**331** Olarak, sünnet ise "Hz.

[329] Schimmel, *Ve Hz. Muhammed (S.A.S.) O'nun Peygamberi'dir*, s. 7.
[330] Schimmel, "Müslüman Hayatının ve Düşüncesinin Bir Merkezi Olarak Hz. Muhammed (s.a.s.)", s. 415.
[331] M. Yaşar Kandemir, "Hadis", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1997, C. 15, s. 27.

Peygamber'in söz, fiil ve onaylarının ortak adı, şer'î delillerin ikincisi."[332] olarak tanımlanır. Bu başlık altında amaçlanan, İslâm'ın, Allah kitabından sonra en önemli kaynağı olan hadislerin, Schimmel ekseninden nasıl yansıtıldığını aktarmaya çalışmaktır. Schimmel, kitaplarında, hadis, haber, metin ve isnad, ilm-i rical, kutsî hadis kavramlarını kısaca ele alır. Azımsanmayacak sayıda hanımın hadis ravisi olduğunu aktarır.

Schimmel'in 'İslamın Kısa Tarihi' adlı eserinin hadis bölümünde kaleme aldıklarından hareketle hadis ilmini aktarma konusunda bazı eksiklikleri olduğu söylenebilir. Onun konudan tamamen bîhaber olması değil esas ilgi alanı olmaması, bu eksikliklerin sebebi olarak görülebilir. Schimmel, hadislerin İslâm dünyası için ne mana ifade ettiğini ve İslâm'ın ikincil kaynağı olduğunu bilir. Ancak onun konuya girişinde söylediği cümleler bazı yanlış anlaşılmalara sebep olabilir niteliktedir. Örneğin Schimmel, Kur'an'da bazı belirsizliklerin olduğunun farkına varılması sebebiyle sahabe ve ardından gelenlerin Peygamber'in söz ve davranışlarına yöneldiği ve dinin aslına aykırı olmadan bu söz ve davranışlarına dayanarak hayatlarını yaşamaya gayret ettiklerini söyler. Schimmel, hadislerin, Kur'an'ın bir nevi tefsiri olduğunu da aktarır. Peki burada itiraz edilebilir nitelikte olan nedir? Kur'an'da bazı belirsizlik ya da açıklıkların olduğunu ifade etmesi… Burada, belirsizlik kelimesi Müslümanlar için Kur'an'a yakışır bir ifade olmamaktadır.

Schimmel, hadis ilminin doğuş sebebini, Kur'an'da yer alan bazı anlam belirsizliklerinin olması gibi aktarır ve o, hadislerin, ayetlere yapılan dine uygun yorumlardan oluşup silsile şeklinde aktarıldığını söyler. Ancak hadis tarihinden edinilen bilgiler göstermektedir ki Peygamber (s.a.s.) zamanından beri hadislerin önemi bilinmekte ve şartlar elverdikçe bazı sahabiler tarafından kayıt altına alınmaktadır. Peygamber'in vefatının akabinde pek çok sahabi farklı bölgelere intikal eder, hadis ilminin doğuşuna âdeta zemin hazırlar. Ancak hadis ilminin müstakil bir ilim olarak doğuşunun ileri tarihlerde olması onun böyle bir görüş benimsemesine neden olmuştur. Çünkü onun hadislerin reddetmek ya da hadis ilmini karalamak gibi bir görüşe sahip olduğunu söylemek imkansızdır. O, kaynak olarak hadisleri kullanır ve kendisini Şark'a yönlendiren cümlenin de bir hadis olduğunu aktarır.

[332] Murteza Bedir, "Sünnet", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2010, C. 38, s. 150.

Hadislerin ayetlerin tefsiri hükmünde olduğunu ifadesi isabetli bir görüştür. Çünkü Kur'an'dan anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber (s.a.s.), müminler için 'üsve-i hasene' olup ve sözlerine itaatin müminlere zorunlu oluşu ve onun, Kur'an'a aykırı bir hüküm koymasının imkansız oluşundan hareketle onun söz ve fiilleri büyük bir kıymete haizdir. Bazı hadislerinin, ayetlerin açıklaması olduğu söylenebilir. Ancak tüm hadisler bu minvalde değildir. Schimmel, bazı hadislerin böyle olduğunu söyleyip söylemini sınırlandırmış olsaydı daha kabul edilebilir bir görüş ortaya koymuş olurdu.

Schimmel, hadislere, zaman içerisinde aslında olmayan sözlerin karışmasını, garip karşılamaz ve bu yüzden hadislerin Hz. Muhammed'in öğretisi için temel bir kaynak olamayacağını söyler. Bu söyleminde haklılık payı olsa da, sahih hadislerin müminler için Kur'an'dan sonraki ana kaynak olması sebebiyle bağlayıcılığı söz konusudur.[333] Schimmel, Hz. Muhammed'i anlattığı kitabında, hadisle ilgili daha net cümleler söyler ve hadis, sünnet ne demek bunların tanımlarını yapar, hadislerin nasıl nakledildiğini kısaca anlatır. Burada aktardığı bilgilerde hadislerin içerik bakımından değil de aktaran kişi bakımından sıkı eleştirilere tabi tutulduğunu söyler ve eleştirilerden geçen kişilerin hadislerinin "sahih" olarak adlandırıldığını ilettikten sonra "Sahihayn"ın Kur'an'dan sonraki ikincil kaynak olduğunu ifade eder.[334]

Schimmel, metin ve isnad tanımını da yüzeysel olarak yapar ve hadis ilminin bu metodunun, başlı başına Batı'da olmayan orijinal bir yöntem olduğunu söyler. Hadis nakletmek ve hadis ilminde ilerlemenin İslâm'ın ilk yüzyıllarında çok önemli olduğunu aktaran Schimmel, güvenilir hadis kaynaklarının ismini verir, bazı grupların hadisleri çok önemsediğini bazılarının ise hadislere şüpheyle yaklaştığını ifade eder. Bu ayrılıkların siyasi grupları oluşturacak minvalde olup hadis alimlerinin hadisler arası çelişkileri giderecek yorumlarının bu noktada önemli olduğunu da ekler.[335]

Schimmel, Kur'an'dan sonra en şerefli bilim olarak adlandırdığı hadis ilminin öğretiminde kullanılan metodun, güzel bir öğretme metodu olup şifahi olarak aktarımın da önemli olduğunu söyler.[336]

---

[333] Schimmel, *İslamın Kısa Tarihi*, ss. 57-58.
[334] Schimmel, *Ve Hz. Muhammed (S.A.S.) O'nun Peygamberi'dir*, ss. 32-33.
[335] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 222.
[336] a.g.e., s. 174.

Schimmel, oryantalistlerin hadisler noktasında sıkça eleştiriler yaptığını dile getirir ve bu eleştirilerin ise Müslümanlar tarafından İslâm'a bir saldırı olarak algılandığını ifade eder. Bu konuda, eleştirilerin aslında hadis ilmine değil; Hz. Peygamber'in zatına olduğunu söyleyen Seyyid Hüseyin Nasr'ın görüşüne yer verir.[337]

Schimmel, hadisin otorite kabul edilip edilmemesiyle alakalı Müslümanların farklı görüşler ileri sürdüğünü söyler. Fakat hadislerin, Peygamber'e uymak noktasında ne denli mühim olduğunun pek çok Müslümantarafından bilindiğini aktarır. Gazzali ve Hz. Ebubekir'in sözlerinden hareketle O'na uymanın önemli olduğunu çünkü bu sayede Müslümanların birlik ve beraberlik sağlayabildiğini ifade eder. "..çünkü "doğruluğun ışığı" diye adlandırılan Peygamber'e uymak, İslâm cemaatinin asıl karakteristik vasfı olmuştur."[338]

Schimmel'in iki kitabında hadisle alakalı yazdıklarında bir çelişki söz konusudur. Ancak onun, İslâm'a fenomenolojik bakışında, Hz. Peygamber'in pek çok hadisini esas alması, hadisleri ötelemediğini, bilhassa önemsediğinin göstergesidir. Özellikle İslâm mistisizmiyle alakalı kitabında, kutsî hadislere sıkça yer verir. Çünkü onun çok sevdiği mistikler kutsî hadisleri, sufî öğretide kaynak olarak kullanmışlardır. Schimmel'in, sûfîlerin hadisle olan bağlarını anlatmak için yazdığı şu cümleleri aktarmak yerinde olacaktır: "Peygamber'in sünnetini taklit etmek, her sadık Müslüman için bağlayıcı olduğundan, sûfîlerin uğraşlarından biri hadis derlemek olmuştur ve birden fazla ünlü sûfînin adı hadis ravileri silsilesi içinde geçer."[339] Ancak Schimmel, bazı sûfîlerin sahih olmayan hadisleri de sık sık kullandıklarını ilave eder.

Schimmel, pek çok hadisi kaynak olarak sunarken bazı vasıflandırmalar yapar, ünlü hadis, meşhur hadis, sık kullanılan hadis gibi… Bazı meseleleri aydınlığa kavuştururken bunu, Kur'an ve hadis temelli yapar. Bu da zaten İslâm'ı doğru anlayıp aktarabildiğinin en önemli kanıtıdır. İslâm tarihi için çok önemli olduğunu söylediği hadislerin yeterli düzeyde olmasa da önemli olduğunu aktarmaya çalışır.[340]

---

[337] Schimmel, *Ve Hz. Muhammed (S.A.S) O'nun Peygamberi'dir*, s. 35.
[338] a.g.e., s. 37.
[339] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 236.
[340] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 222.

b. Halife

Halifelik/Hilafet İslâm devletinde, "Hz. Peygamber'den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder. Halîfe ise (çoğulu hulefâ, halâif) "bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse" demektir ve devlet başkanı için kullanılır."[341] İslâm devletinin yöneticisi şeklinde kısaca tanımlayabileceğimiz halifenin Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından bu yana canlı bir temsilcisi yoktur.

Halife kelime manası olarak 'yerine geçen, arkasından gelen' anlamını ifade ederken Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ardından onun yerine ümmetin de biat ve rızasını alan devlet idarecisini temsil eder. Raşit halifeler diye anılan ilk dört halife, İslâm tarihinde önemli rol oynar.

Schimmel, bazı inanç sistemlerinde devlet yöneticisine kutsiyet atfedildiğini ancak İslâm inancında bunun olmadığını belirtir. Halifeyi ".. hayatta önder, namazda ve cihatta ümmetin önderi olarak halife, yani Peygamber'in takipçisidir…"[342] şeklinde tanımlar ve halifenin dinî liderlikten öte siyasî bir lider olduğunu ve onun da her Müslüman gibi Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etmesi gerektiğini belirtir. Schimmel, halifenin "Tanrı Krallığı" kurmak gibi bir gayesi olmadığını beyan eder. Halifenin gayesinin devlet sınırlarını korumak ve sınırları genişletmek olduğunu söyler. Halifenin ümmetin birincisi olup saygıyı hak ettiğini ve otoritesinin biattan kaynaklandığını ifade eder. Sünni İslâm ve Şiî İslam ayrımını Schimmel burada vermeyi uygun görür. Çünkü Şiî İslâm'da halife (imam) kutsaldır, Tanrı'nın Krallığını kurma gayretindedir ve ona itaat, otoritesini Tanrıdan ilhamla aldığından dolayı zorunludur.[343]

Aslında Schimmel, halifelerin siyasî bir güç temsil ettiklerini çok iyi bilir. Fakat halifenin, zaman zaman dini otorite izlenimi vererek Müslümanları cihada çağırdığını aktaran Schimmel, Osmanlı Devleti'nin, Hint Müslümanlarını cihada davetini, buna somut bir örnek olarak sunar.

---

[341] Casim Avcı, "Hilâfet", *DİA*, İstanbul, 1998, C. 17, s. 539.
[342] a.g.e., s. 237.
[343] a.g.e., s. 267.

Schimmel, 'Hulefa-i Raşidin'den halifelik meşgalesiyle alakalı olarak kısaca bahseder. Hz. Ebu Bekir'in, zekat vermeyi reddedenlerle mücadelesinde başarılı olduğunun, büyük toprak fetihlerinin Hz. Ömer'e nasip olduğunun ve Hz. Osman'ın fetihleri devam ettirdiğinin ancak onun hilâfetinde karışıklıkların olduğunun ve Hz. Ali'nin ona karşı ayaklandığının altını çizer.[344]

Hz. Ali'nin sesli zikrin, Hz. Ebu Bekir'in ise sessiz zikrin piri sayıldığını aktarır ve onların sûfî öğretide çok önemli yeri olduğunu ifade eder.

Schimmel'in, Hz. Ali'yle alakalı pek çok bilgi aktarması, onun Şiî dünyayı iyi bilmesiyle ve tasavvufta pek çok örnekliğin Hz. Ali'den kaynaklı olmasıyla alakalıdır.

Schimmel, Hz. Ali'nin Zülfikâr'a sahip olan 'Allah'ın aslanı' lakabıyla bir savaş cengaveri, Peygamber'in soyunu devam ettiren zat, ilmin kapısı olduğu vb. pek çok şey aktarır. Şiî dünyada onun temsil ettiği güç ve kudretin topluma nasıl yansıdığından, onun adına kurulmuş pek çok makamların bulunduğundan vs. bahseder. Hz. Ali'yi, Allah'ın velisi saymanın Şiilerde imanın bir parçası olduğunu söyler. Onun doğum ve ölüm günlerinin mutlaka anıldığını, ona pek çok methiyyeler düzüldüğünü söylemeyi de ihmal etmez.

Hz. Ali'nin hat sanatının da piri sayıldığını ve Fütüvvet teşkilatının mertliği temsil etmesinin de yine Hz. Ali'yle alakalı olduğunu ilave eder.[345]

Muaviye'nin Hz. Ali'ye baş kaldırışı vs. gibi tarihî bilgileri de kısaca aktaran Schimmel, ayrıntıya girmez.

Diğer bazı halifelerden yeri geldikçe bahseden Schimmel, onları genelde tasavvuf tarihiyle alakası yönünden ele alır.

c. Kadın

Kadınların, ferdî, içtimaî ve dinî mecrada nasıl bir yer teşkil ettiği hususu, 19. yüzyıldan bu yana pek çok aydının inceleme konusu olmuştur. Dinlerin sonradan

[344] Schimmel, *İslamın Kısa Tarihi*, ss. 29-30.
[345] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 273.

yozlaşan inanç sistemlerinde geri planda yer alan kadınlar için pek çok efsane türemiş ve bazen kadınların insan olup olmadığı bile tartışılmıştır.

Aydınlanmayla beraber küresel çapta ele alınan kadın meselesi artık en önemli problemlerden biri haline gelmiş ve kadının değerinin artık anlaşılması gerektiğinin altı çizilmiştir. Ancak Modernist anlayış çerçevesinde incelenen bu konu, İslâm çatısı altında ele alındığında ise hakikati yansıtıcı görüşler ortaya koyamamış; tam zıddına iftira nevinden görüşler, her geçen gün abartılarak lanse edilmiştir. Kadınlara haklarını veren merci, Batı olmuşken; onları değersiz görüp ikinci plana atan güruh ise Doğu olmuştur. Ancak daha insaflı bazı şarkiyatçılar, kadının konumunun ne olduğunu, dinler ekseninde ve fenomenolojik açıdan ele almaya çalışmıştır. Schimmel'in hocası Heiler gibi

(1) İslâm'da kadın

Hocasının açtığı yolda ilerleyen Schimmel, İslâm'da kadının fenomenolojik açıdan ele alınması gerektiğine inanır. Çünkü yapılan ilmî ve akademik çalışmalar, çoğu zaman karalama politikasına dönüşmüştür. Bu konunun ustaca ele alınması lazımdır. Nitekim öyle de olur; Schimmel, günümüzde kendisinin Müslüman olduğunu söyleyen kadınların bile anlamakta zorluk çekeceği bazı hususları akla ve nakle uygun ele alır ve hanımların ne denli değerli olduğunu savunup, onların ikinci planda olduğuyla ilgili iftira nevinden söylemleri reddeder. Bunun ispatı için kaleme aldığı kitabında, İslâm'ın önder hanımlarına yer verir ve hanımların hem siyasî hem dinî hem içtimaî alanda hiç de yok hükmünde olmadığına; bilakis Peygamber (s.a.s.) eşleri başta olmak üzere toplumun öncüleri olabildiğine ve pek çok sûfî hanımın mürşitliğinin çok önemli sayıldığına sarf-ı nazar eder.

Schimmel, 'İslâm'da Kadın' konusundan önce "Tasavvufta Kadın" konusunu ele aldığını kitabının önsözünde belirtir. Sonrasında ihtiyaca binaen "İslâm'da Kadın" konusunu ele aldığını ve bu kitabı manevi mürşidi Samiha Ayverdi'ye ithaf ettiğini beyan eder. Ayverdi, onun kırk yılı aşkın mektuplarla sürdürdüğü dostluğun kahramanı, her daim akıl ve kalp hocası gibidir. İslâm topraklarında tanıştığı hanımların her birinin

çokça değerli olduğunu, sırf bundan yola çıkarak bile İslâm'da kadının değer ve öneminin anlaşılabileceğini aktarır.[346]

Schimmel, fenomenolojik incelemesinde kadının, erkeğin Sure 2:187'den hareketle, alter egosu olduğunu söyler. Alter ego, kısaca, 'ikinci/alternatif benlik' olarak ya da daha anlaşılır bir üslupla 'tamamlayıcı benlik' olarak tanımlanabilir.

Schimmel, Hz. Peygamber'in (s.a.v) "Sizin dünyanızdan bana kadınlar ve güzel koku sevdirildi ki, benim gözümün nuru namaza konmuştur" hadisini sık sık hatırlatır ve bunu söyleyen bir Peygamberin getirdiği dinin, kadınları, asla ikinci plana atmadığını vurgular. Ayrıca yine bu din, anneliği kutsal bir vazife addeder ve kadının ayaklarına cenneti serer. Ayrıca kadının temsiliyetinin, tasavvufî öğretide önemli bir yeri olduğunu vurgulayan Schimmel, ruhun, mümessilinin kadın olduğunu ve bu durumun önemli sonuçlar doğurduğunu aktarır.[347]

Schimmel, kadınlarla ilgili meselelerin, Cahiliye Dönemi'nin ardından büyük bir düzenlemeye tabi tutulduğunu, taaddüd-i zevcatın sınırsızlıktan, dörtle sınırlandırıldığını, buna rağmen İslâm toplumlarında taaddüd-i zevcatın çok az olduğunu çünkü, bazı ağır sorumlulukları olduğunu ifade eder. Ayrıca Peygamber'in (s.a.s.) hem kendisine sevdirilen üç şeyden biri olan hanımlarla ilgili hadisine sık sık vurgu yaparak hem de en hayırlı erkeklerin hanımlarına iyi davrananlar olduğuyla ilgili hadisini zikrederek nakilden bazı delilleri sıralar.

Schimmel, kitabî dinlerde inanıldığı gibi Adem'in, Havva tarafından kandırılıp cennetten gönderildiği inancının, İslâm'da olmadığını, dolayısıyla İslâm'da, günaha azmettiren kadın figürü çizilemeyeceğini ispatlar. Ancak zaman içerisinde hem bazı fıkhî öğretilerde hem de içtimaî alanda kadınların fitne kaynağı olarak görüldüğü gerçeğini de söylemekten geri durmaz.

Schimmel, genel manada ortaya koyduğu "İslâm'da Kadın" anlayışının ardından meselenin daha iyi anlaşılması için gerek Kur'an'da, gerekse sûfî öğretide ön planda olan hanımlara kitabında yer verir.

---

[346] Schimmel, *Ruhum Bir Kadındır*, s. 14.
[347] a.g.e., ss. 24-25.

(2) İslâm kadınları

Schimmel'in kitabında yaptığı bölümlemeye dikkat çekerek konuya giriş yapmakta fayda görüyoruz. Bölümleme şu şekildedir: Peygamber ve kadınlar, tasavvufta kadınlar, Kur'an ve gelenekte kadınlar, kadın veya Allah'ın eri, kocakarı, analar, Allah'ın tecellisi olarak kadın, Allah'ın gelinleri, Hindu-Pakistan nazmının ruh-kadınları…

Schimmel, Kur'an'da, Peygamber (s.a.s.) hanımlarının, "müminlerin anneleri" olarak sayıldıklarını dolayısıyla kadın erkek fark etmeden her müslüman için önder olduklarını zikreder. Yine Kur'an'da, kız evladı olunca öfkeden kıpkırmızı kesilen erkeklerin yerildiğini söyledikten sonra kız evlatlarının artık utanç vesilesi olmadığını beyan eder. Siyer-i nebi kaynaklarında, bazı erkeklerin kızlarının ismiyle künyelenerek kızlara verilen değerin arttığını ispatlar.[348]

Schimmel, Hz. Hatice'nin kadınların en hayırlısı olup, Hz. Muhammed'in her daim en büyük destekçisi olduğuna, Hz. Aişe'yi çok sevdiğine ve sevgisini sık sık dile getirdiğine, onun (s.a.s.) vefatının ardından ilmî ve siyasi kimliğinin ön plana çıktığına Hz. Fatıma'nın, "zehra, Betül" vb. pek çok güzel lakaplarla anıldığına, Şiî öğretide önemli bir mevkisi olduğuna ve hakkında çokça şiirler yazıldığına vurgu yapar.

Hanımların ahlakî yaşantılarıyla ön plana çıkıp İslâm'da övüldüğünü söyleyen Schimmel, Kur'an'da adı geçen tek hanımın Hz. Meryem olduğunu söyler, hanımların savaşlarda hemşirelik yaptıklarına, hiçbir zaman toplumdan tecrit edilmediklerine değinir.[349]

Schimmel, İslâm siyasetinin topraklar, ancak İslâm mistisizminin kalpler ve ruhlar fethettiğinin; bu fetihde de hanımların mühim bir rol oynadıklarının altını çizer. Tasavvuf kadınlarının öncüsü, Rabiatü'l-Adeviyye'yi zikrederek, onun zahidane hayatına ve onunla ilgili yazılmış manzumlara yer veren Schimmel, onun cehenneme su dökmek ve cenneti ateşe vermek istiyorum deyişinden çok etkilenmiş gibi görünmektedir. Onun bu söyleminin pek çok sûfî mütefekkiri etkilediğini ve Allah'a

[348] Schimmel, *Ruhum Bir Kadındır*, ss. 30-32.
[349] a.g.e., ss. 30-32.

cennet arzusu ya da cehennem korkusu için değil, sırf O'na (c.c.) duyulan aşktan ibadet edilmesi gerekliliği sonucuna götürdüğünü ifade eder.[350]

Başka zahideleri de örnek veren Schimmel, kadınların hem zikir meclislerine katıldığını hem de samimi müritler olduklarını, tarikat mensuplarına gıda ve barınma gibi imkanlar sağlayabildiklerini örneklerle dile getirir. Hanımların 'bacı' diye adlandırıldığı sûfî öğretide, İbn Arabî'nin hanımlarını öncüleyişini dikkat çekici bulur ve bunun Hz. Fatıma'ya olan saygısından mütevellit olduğuna inanır.

Schimmel "İslâm dünyasında zühd ve tasavvufa meyilli mü'minelerin tasviri bir hayli renklidir…hülasa, hayatda veya müteveffa hemcinsleri nezdinde huzur-u kalb arayan ve umumniyetle de bulan mü'mineler için, veliyye mertebesinde bu nev'î mükerrem kadınlar hususi mânâya hâiz idiler."[351] diyerek herkesin kendine göre bir hanım mürşit bulabileceğine dikkat çeker. Kendisinin Ayverdi'yi, mürşidesi olarak gördüğünü daha önce ifade etmiştik.

Schimmel, Kur'an'da hanımlardan bahsedilen ayetlerde olumsuz bir yargı görülmediğinin, iki cinsin de aynı emir ve yasaklardan sorumlu olduğunun altını çizer. Ebu Lehep'in karısı dışındaki tüm hanımlardan; Hz. Meryem, Sebe Melikesi, Hz. Asiye ve Hz. Havva'dan, olumlu bahsedildiğinin altını çizer. Züleyha'nın Hz. Yusuf'a yaptıklarının ise sûfî öğretide nefsin mücadelesi sonucu Rabbe ulaşmaya örneklik teşkil etmesinden dolayı değerli olduğunu ifade eder. Hz. Meryem'in, iffet timsali olmasıyla, Hz. Havva'nın eşiyle beraber girdiği günahtan pişman olup tevbe etmesiyle, Hz. Asiye'nin kocasının tüm zulmüne rağmen küçük Musa'yı korumasıyla, Belkıs'ın Hz. Süleyman'ın hidayet ve itaat çağrısına icabet edişiyle tüm müminelere örneklik teşkil ettiğini söyler.[352] Kur'an'da bahsedilen bu yüce hanımların her biri ayrı bir özelliğiyle Müslüman hanımlara güzel bir örneklik sunar, Schimmel de bunun farkındalığıyla onları örnek olarak verir.

Schimmel, yaşlı hanımların İslâm anlayışında, olumlu bir mana temsil ettiğini söyleyerek farklı bir konuya izahat getirir. "Kocakarı imanı" diye adlandırılan, hiçbir şüphe barındırmayan ve herkeste olması gereken bu imanın karşısında filozofların ve

[350] Schimmel, *Ruhum Bir Kadındır*, ss. 37-40.
[351] a.g.e., s. 54.
[352] a.g.e., ss. 55-68.

kelamcıların imanlarının değerinin ne olabileceğine dikkat çeker. Hz. Peygamber'in, yaşlıların cennete giremeyip onların genç ve güzel hurilere dönüşeceğini müjdelemesini de dikkat çekiçi bulan Schimmel, yaşlı hanımların bazı sûfîlerce dinî hikmetlerin taşıyıcısı sayıldığına değinir. Yine bazı sûfîlerce yaşlı hanımların himmetlerinin önemli olduğuna, insanlığın kurtarıcısı gibi görüldüklerine, imanlarının çok kavi olduğuna vb. özellikleri olduğuna manzumelerden örneklerle açıklık getirir.[353]

Schimmel'in, annelerin önemiyle alakalı aktardığı, "Kur'ân mü'minlere, ebeveynlere ömürleri müddetince hürmet etmeyi öğütlüyor (Sûre 17:23). Ancak Peygamber hadisleri ebeveynlere karşı insanın vazifelerini ziyadesiyle vurguluyorlar:

> Ebeveynlerinize iyi davranın, ta ki çocuklarınız size iyi dav-
> ransın, ve hayâ üzere olun, ta ki karılarınız hayâ üzre ola.

Ve her iki ebeveyn de hürmete layık ise de, çocukların muhabbetine evvel emir muhatap olacak kimseler analardır, çünkü:

> Cennet anaların ayağının altındadır.

Bir sahabenin Peygamber'e gelip şunu sual ettiği de hikaye edilir: "Kim benim muhabbetime ve ihtimamıma en evvel müstehaktır?" Peygamber der ki: "Annen!" "Ve saniyen kim?" "Annen!" "Ve salisen kim?" "Annen!""[354]

Ayet ve hadisler, bu konunun hülasası hükmündedir. Schimmel, Kur'an ve hadis odaklı konuyu işledikten sonra her zaman yaptığı gibi tasavvuf alanından manzum örnekler vermeyi uygun görür. Bilhassa Rumî'den, anaların şefkat kahramanı olması ve Rabbin 'Rahim' ismini taşımalarıyla alakalı görüşünü örnek verir.

Schimmel, İbn Arabî'nin öğretisinde kadına olan muhabbetin önemli olduğunu, Hz. Adem'e Hz. Havva'nın ilahî bir lütuf olduğu gibi hanımların da insanoğluna Allah'ın bir hediyesi olduğunu ifade eder. Dolayısıyla uluhiyyetin, ancak kadında tecelli edebileceğini ve Allah'ı, ancak kadında görebilmenin/temaşa edebilmenin esas

[353] Schimmel, *Ruhum Bir Kadındır*, ss. 83-90.
[354] a.g.e., s. 91.

olduğunu çünkü insanın Allah'ı, hem fail hem münfail temaşa etmesinin ancak kadında mümkün olabileceğini öne sürdüğünü ifade eder.[355]

Kadın Hak nurudur, "mahbub" değil,

O yaratıcıdır, nerdeyse insan diyesi ki: yaratılmış değil.

diyen Rumî'nin, bu mevzuda, İbn Arabî'yi desteklediğini söyler. İbn Arabî'den kadınlar meselesiyle ilgili sık sık alıntılar yapan Schimmel'in eserinde yer verdiği pek çok örnek, bilhassa Hint-Pakistan'dan verdiği örnekler hayrete şayandır. Onun meselelere, hem naklî hem edebî açıdan ne kadar hakim olduğu, pek çok nazmı nasıl ustalıkla kullandığı bu eserinden anlaşılabilir. Schimmel'in, şu güzel cümlelerle yaptığı hatimeyi aktarmayı uygun görüyoruz: "Bir dinler âlimi için, ideallerin ideal ile realitenin realite ile kıyaslanması gerektiği kaidesi geçerlidir. Bu sebeple, İslâmî literatürde geçen kadın portrelerinin itinalı bir tetkikinin bize, ideallerin bilinmesine yaklaşırken daha da yardımcı olacağına inanıyorum; çünkü ne müstehcen harem-erotiği ne de karıların fendine dair avâmî fıkralar İslâm kültürünü şekillendirmiştir. Arap, Acem, Türk ve hepsinden evvel Hind-Müslüman halklarının (Urdu, Sind, Pencab vb.) klasik eserlerini perdelenmemiş bir göz ile okuyan herkes, alışılageldiğinden çok daha farklı bir manzaraya rastlayacaktır; Müslüman kadınlar ile dostluk tesis ettiğim nice senelerde, bu derûnî mertebelerden çok şeye muttali olmuşumdur. Belki bu tarzda bir idrâk peşin hükümlerimizden bazılarına çeki düzen vermeye yarayabilir; çünkü hayatın manevî sahasında, erkek ile kadın arasında bir tefrik bulunmamalı, tıpkı Camî'nin o büyük Râbia hakkında söylediği gibi:

Her kadın olsa, bizim zikrettiğimiz o kadın gibi,

Kadınlar erkeklere pekâlâ tercih edilir idi:

Müennes cinsinden güneşe dokunmaz bir zarar,

Müzekker de artırmaz kamerin şanını, bir o kadar."[356]

[355] a.g.e., s. 104.
[356] a.g.e., s. 180.

2. Toplum: Ümmet

"Literatürde ümmet kelimesine verilen birçok anlam büyük oranda Kur'an'da ve hadis rivayetlerinde yer almaktadır. İslâm âlimleri ümmeti iki mânada kullanmıştır. Birinci anlamda, son peygamberin gelişi ve İslâmiyet'in doğup Arabistan yarımadasının dışında duyulmasından itibaren bundan haberdar olan bütün insanları ifade eder. Bu insan kitlelerine "ümmet-i da'vet, ümmet-i belâğ" denilmiştir… Âlimlerin ümmet kelimesine verdiği ikinci anlam, "Hz. Muhammed'e iman edip tâbi olan kitleler" (ümmet-i Muhammed) şeklindedir ve kelimenin yaygın kullanılışı da bu yöndedir; bu kitlelere de "ümmet-i icâbet" denilmiştir. Kur'an'da yer alan "mutedil ümmet" (el-Bakara 2/143) ve "en hayırlı ümmet" (Âl-i İmrân 3/110) ifadeleri, ayrıca çok sayıdaki hadis rivayetinde tekrarlanan ümmet kelimesi Muhammed ümmetini belirtmektedir."[357]

Schimmel, İslâm ansiklopedisinde bu şekilde tanımlanan "ümmet" kavramının inananlar topluluğunu ifade ettiğini ve bu tanımın, Kur'an kaynaklı olduğunu söyler. Ümmet kavramına, Hz. Peygamber'in müdahalesi olduğunu ve vahiyle hareket eden mükemmel bir toplum oluşturulmak istendiğinin altını çizer. Schimmel, yine Kur'an'da 'orta ümmet' olarak nitelenen topluluğun varlığından bahsettiğini ve bu topluluğun ifrat ve tefritten uzak olduğunu ifade eder. Hz. Peygamber'in (s.a.v), Hz. İsa ve Hz. Musa arası bir şeriatle gelmesinden dolayı, onun (s.a.s.) ümmetinin de 'orta ümmet' olarak vasıflanabileceğini mümkün görür. "Orta ümmet" kavramı Kur'an'da olduğu gibi hadislerde de üzerinde durulan bir kavramdır. Schimmel, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) konuyla ilgili hadisini örnek vererek duruma açıklık getirir.

Schimmel, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından orta yolu tutan müminlerin övüldüğünü, onların peygamber yolundan yürüyenler olduğunu ve "ehl-i sünnet ve'l-cemaat" olarak adlandırıldığını, hepsinin birbirinin kardeşi olup aynı ruhu temsil ettiğini, birbirlerini takva hususunda desteklediklerini ve böylelikle cennet yolunu kolayladıklarını söyler.[358] Ümmetin "ümmet-i merhume" yani rahmete uğrayan, affedilen ümmet olarak nitelenmesinin bu sebeple olduğunu ifade eder.

---

[357] Halil İbrahim Bulut, "Ümmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 2012, C. 42, s. 308.

[358] Takva: Dinin emir ve tavsiyelerine uyma, haram ve günahlardan kaçınma hususunda gösterilen titizlik anlamında bir kavram.

Schimmel'e göre, ümmet-i merhume müslümana tebliğ vazifesi de yükler. Çünkü kurtuluşa giden insan etrafındakileri de kurtuluşa davet eder. Schimmel, buradan cihada kapı aralandığını ve İslâm dairesinin genişletilmesinin arzulandını söyler.[359]

Schimmel, İkbal'in ümmet kavramıyla ilgili görüşüne de yer verir. "*ümmet,* tevhidin gerçek anlamda şahidi haline gelir: Tek Allah, tek peygamber, tek Kitap, tek kıble. *Ümmet*, söz konusu şair-düşünürün *Esrar-ı Hodi* ("Benlik Sırları") isimli eserinde dile getirdiği gibi birçok taç yaprağı fakat tek kokusu olan bir güle benzer; bu koku, Peygamber'in yol gösterici varlığı ve ümmetinin ona olan sevgisidir."[360]

Schimmel, İkbal'in görüşünün ardından icma konusuna kısaca değinir ve icmada bereket olduğuna inanıldığını ifade eder. İbadetlerin usulüne uygun yerine getirilmesi için ümmet dahilinde olunması gerektiğine değinen Schimmel, ibadetlerde toplumsal bir yön olduğunu ifade etmeye çalışır. Ve aynı kıbleye yönelerek namaz kılan Müslümanların aynı zamanda ehl-i kıble olduklarını vurgular.

Ümmet ve millet kavramının aynı manayı ifade ettiğini söyleyenlerin önemli bir yanlış yaptıklarını ifade eden Schimmel, ümmetin yani dünyadaki Müslümanların temsilcisinin halife olduğunu ancak devletin temsilcisinin halife değil, devlet başkanı olduğunu söyler. Bu yüzden pek çok devlet başkanının, kendisini 'nâsır-i emirü'l-müminin' olarak tanımladığını ifade eder.[361] Ancak raşit halifeler döneminde böyle bir ayrım söz konusu değildir. Halife, müslim ve gayrimüslim tüm vatandaşların yöneticisidir. Ancak toprakların genişlemesi, yönetimde bazı değişikliklerin olmasını zorunlu kılar. Müslüman devletlerin sayısı artar. Siyasî liderleri farklı olan bu devletlerin halifeleri tektir. Halk tabakasının Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşması, Müslümanlar arasından Arap olmayanların mevali sayılması da sorunlara yol açar ve siyasi karışıklıkların engellenmesi için bazı değişikliklerin gündeme gelmesi gerekir.

a. Mü'minler/Müslümanlar

Ümmet dairesine girmek, İslâm olmuş herkes için geçerlidir. Dinen bu böyle olsa da siyasette bazı farklı uygulamalar görülür. Schimmel, bu müslüman Acemlerin "mevali" olarak tanımlandığını ve bunların zaman zaman isyana kalkıştıklarını ifade

[359] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 260.
[360] a.g.e., s. 259.
[361] a.g.e., s. 261.

eder. Aynı ümmet dairesinde yer almasına rağmen tam bir vatandaş olabilmek için Araplarla uyumlu olma şartını çelişkili gören bu insanlarla, devlet başkanı mücadele etmek zorunda kalır. Halbuki Kur'an'ın öğretisine göre ırk, dil, renk ayrımı kesinlikle yasaklanmıştır. Müslüman olmanın yanında başka bir şartın aranmasını kabul etmez. Müslümanın, dünyanın neresinde olursa olsun dinî lideri halifedir ve onun sözlerini yerine getirmek zorundadır. Devletine başkaldırmaz, başkanına itaat eder. Zenginse zekatını verir, İslâm hukukuna uygun yaşamaya gayret eder.

b. Gayrimüslimler

Genişleyen İslâm topraklarının tamamı Müslüman nüfustan oluşmamaktadır. Pek çok halktan ve dinden kişiler bu dairenin içine dahil olur. Devlet, Müslümanlığı kabul etmeyen insanına, bazı şartlar çerçevesinde bazı haklar tanımak zorundadır. Reayasını ancak adaletle yönetmeli, herkesin din, vicdan, nesil ve malını korumalıdır.

Gayrimüslimler, İslâm toplumunda 'zimmî' statüsünde yer alır ve onların vergilerini verdiği, devletine isyan etmediği sürece hakları korunur. "İslâm devletiyle yaptıkları zimmet antlaşmasına dayanarak İslâm ülkesinde (dârü'l-islâm) vatandaş olarak yaşayan zimmîler, İslâm egemenliğini tanıyıp cizye ödemelerine karşılık devletten, dolayısıyla müslüman toplumdan kendilerini ve haklarını koruma güvencesi (zimmet) alırlar."[362]

Schimmel, ehl-i kitabın yani, Yahudiler, Hıristiyanlar, Sâbiîler, ve Zerdüştîler'in zimmî kategorisinde yer aldıklarını, onların devlet tarafından korunduklarını, hukukî haklarının olduğunu ve askerlikten muaf olduklarını belirtir. Schimmel, tarihsel gerçekliğe bakıldığında, Müslüman toplum içerisinde her türlü mesleği icra edebildiklerine ve inançlarını serbestçe yaşayabildiklerine değinir. Putperestlerle savaşılmasını emreden ayet olduğu halde bu ayetin çok da uygulanmadığını, Hindu bölgesinin fetheden Kâsım b. Muhammed'i örnek vererek söyler. Çünkü pratikte onlarla savaşmak yerine onları ehl-i kitaba dahil etmenin daha kolay ve mantıklı olduğunu ekler.[363]

[362] Ahmet Yaman, "Zimmî", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2013, C. 44, s. 434.
[363] Schimmel, *İslamın Kısa Tarihi*, s. 74.

Schimmel, "Müslüman bir devletin hâkimiyeti altındaki topraklar için kullanılan"[364] 'Darül İslam' ve "Müslüman olmayan bir devletin hâkimiyeti altındaki topraklar için kullanılan"[365] 'Darül harp' terimlerine de kısaca değinir. "Müslüman olmayanlara karşı savaş açılması gerekliliğinden yola çıkarak dünya iki farklı bölgeye ayrılır: *Darül İslam,* İslam bölgesi *ve Darül harp,* savaş bölgesi. Savaş bölgesi İslam otoritesinin henüz veya artık bulunmadığı, cuma namazının kılınamadığı bölgelerdir."[366] Bu kavramların, zamanla farklı manalar ifade ettiğine değinen Schimmel, zorla İslâmlaştırma eğiliminin Müslüman halklarda yok denecek azınlıkta olduğunu söyler.

Kur'an'ın, Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmemekle ilgili uyarısına dikkat çeken Schimmel, bu konuyla ilintili İslâm devletlerinin bazı yönergeler yayınladıklarını söyler ve Yahudilerin farklı renk giymelerini emreden yönergenin varlığına dikkat çeker. Schimmel, ihtida hareketlerinin zoraki değil aksine insanların gönül rızasıyla olup Müslümanların, zimmîlere teşvikinin bile olmadığını vurgular. Çünkü gayrimüslimden alınan vergilerin devlet hazinesine katkı sağladığı bilinir. Buna rağmen ihtidaların sık gerçekleşmesinde tarikatların büyük payı olduğunu söyler. Ancak pek çok Müslümanın, ihtidaya şüphe ile baktıklarına, çünkü Müslüman olduktan sonra elde ettikleri statünün onları cezbettiğine inandıklarına değinir.[367]

Müslümanlar ve gayrimüslimlerin toplumdaki konumlarıyla alakalı olarak fazla detaya girmeyen Schimmel, tarihî gerçekliklerden faydalanarak konuyu özetler. Onun, Müslümanlığın kabul edilişinde, savaşların ve cebrin etkili olduğunu reddedişi bizce çok değerlidir.

3. Mezhep

"Dinin inanç esaslarını veya amelî hükümlerini anlama ve yorumlama konusunda kendine özgü yaklaşımlara sahip düşünce sistemi; bu yaklaşımlar etrafında meydana gelen ekolleşmenin ürünü olan ilmî ve fikrî birikim."[368] şeklinde tanımlanabilen mezhep kavramına Schimmel, suhulet nazarıyla bakar ve mezheplerin

[364] Ahmet Özel, "DârülİslâmDİA, İstanbul: TDV Yay., 1993, C. 8, s. 541.
[365] Ahmet Özel, "DârülHarp", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1993, C. 8, s. 536.
[366] a.g.e., s. 75.
[367] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 261-262.
[368] İlyas Üzüm, "Mezhep", *DİA*, Ankara: TDV Yay., 2004, C. 29, s. 526.

oluşmasının ve bu konunun İslâm aleminde bir rahmet ve bereket sayılmasının sebebi olan hadisi verip konuya şöyle girizgah yapar: "Benim ümmetimdeki görüş ayrılığı İlahî rahmetin bir işaretidir." Schimmel, bu hadisin ayrılığı teşvik etmediğini ancak fikirsel anlamda görüş ayrılıklarının olası olduğunu ve bunda garipsenecek bir durum olmadığını dile getirir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) düşünsel faaliyetleri önemsediğini ve bu faaliyetlerin İslâm'da fıkıh ve inanç ekollerine, yani mezheplere zemin hazırladığına dikkat çeker.[369]

Schimmel, 'İslâmın Kısa Tarihi' adlı kitabında ise mezheplerin doğuşunu, Kur'an ve hadislerin bazı toplumsal ve hukuksal problemlerin çözümünde yetersiz kalmasıyla alakalandırarak ifade eder. Kur'an ve hadisin peşi sıra çözüm önerisi sunacak delilleri arama yoluna gidilmesi gerekliliğinin olduğunu söyler. Dört mezhebin ya da ekolün her birinin, bir yönüyle ön planda olduğunu ifade ederken kiminin ayet ve hadisleri zahiren anladığına, kiminin ise kişisel yorumu daha çok kullandığına vurgu yapar.[370]

a. İnanç Fırkaları

"Fırka kelimesi (çoğulu fırak) sözlükte "ayırmak, bölmek; açıklayıp hükme bağlamak" mânalarına gelen fark kökünden isim olup insanlar arasından ayrılmış belli bir grup ve topluluğu ifade eder. Terim olarak, İslâm fikir tarihinde kendilerine has siyasî düşünce veya itikadî telakkilere sahip bulunan gruplar için "siyasî akım" (bir nevi parti) ve "itikadî mezhep" anlamında kullanılmıştır."[371]

Schimmel, İslâm'da yetmiş üç fırkadan bahsederek konuya giriş yapar. Fırkaların kelime manasını ifade etmediğini, onların tam manasıyla inanç ve hukuk grupları olmadığını, daha çok bazı karar ve öğretilere karşı çıkan küçük grupları ifade etiğini söyler. Yani fırka ve mezhep kavramlarının aynı manayı ifade etmediğini söylemek ister.

İslâm toplumunda ayrılıp diğerlerini reddetmeyi ilk gerçekleştiren grup ve fırka olan Haricîler'in, Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali'nin kararına itiraz ederek savaş meydanını terk ettiğini belirten Schimmel, onları ahlakçı aşırıcılar olarak tanımlar. Büyük günah

[369] a.g.e., s. 264.
[370] Schimmel, *İslamın Kısa Tarihi*, ss. 63-64.
[371] Topaloğlu, "Fırka", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1996, C. 13, s. 35.

işleyenin dinden çıktığını söyleyen bu grubun, İslâm dairesini olabildiğince daralttığına ve İslâm'da pek çok tartışmanın önünü açtıklarına değinir. İman-amel ilişkisi, halifenin nitelikleri gibi… Tüm bu tartışmaların sonucu ise, bazı kelâmi ve fıkhî hükümlerin doğuşuna zemin hazırlar. Schimmel, Sıffin Savaşı'nın, Şia ve Hariciler olmak üzere, iki temel fırkanın oluşmasına neden olduğunu söyler.[372] Şia ve Sünnî grubun orta yolu temsil ettiğini söyleyen Schimmel, onların Hariciler'e tepki olarak var olduğunu ifade eder. Aslında Şiî ve Sünnî öğreti, birbirinden çok farklıdır. Ancak Haricîlerle karşılaştırıldığında ikisinin de orta yolun ya da fırka-i naciyenin mensupları oldukları söylenebilir. Schimmel, bunları ifadenin ardından Şiî öğretinin bazı kavram ve gruplarına değinir.[373]

İslâm toplumunda ilk önemli kelâmi meselenin, 'kader meselesi' olduğunu söyleyen Schimmel, inananların ve ilim adamlarının bu konuya önemle eğildiğini ve sekizinci yüzyıl sonunda Mutezile'nin doğmasına sebep olduğunu söyler. Mutezile'nin tam manasıyla bir fırkayı temsil etmediğini belirten Schimmel, bu grubun daha çok kelamî meselelerle ilgilendiğinin altını çizer.[374]

b. Fıkıh Okulları

Schimmel'in, fıkhî mezheplerin doğuşuna sebep olarak, Kur'an ve hadislerde yer almayan bazı hususların çözüme kavuşturulması zorunluluğunu kabul ettiğini söylemiştik.

Schimmel, mezhep önderlerinin, Kur'an ve sünneti esas alarak bazı hukuk sistemleri geliştirdiğini, ancak daha sonra ihtiyaç hasıl oldukça bu önderlerin, iki temel kaynak dışında bazı delilleri de kullanmak mecburiyetinde olduklarını ifadenin ardından kıyas, re'y ve icma'nın çokça kullanıldığını söyler. Schimmel, kıyas'ı, yaşanmış örneklere benzetme ilkesi olarak; re'y'i, görüş ve bağımsız hükümlerden yararlanma ilkesi olarak; icma'nın ise Kur'an ve Sünnetin yorumunda aklı değil uzmanların görüş birliğine öncelik verme ilkesi olarak tanımlar.[375] İcmanın üzerinde duran Schimmel onun, Kur'an ve hadis geleneğini koruduğunu, ilk zamanlarda yaratıcı olduğunu ve pek çok yeni uygulamaya fırsat sağladığını söyler. İcma kararının kesinlik ifade ettiğini

[372] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, ss. 265-267.
[373] a.g.e., s. 268.
[374] Bkz., İlyas Çelebi, "Mutezile", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2006, C. 391.
[375] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 264.

çünkü Hz. Peygamber'in ümmetinin yanlışta birleşmesinin mümkün olmadığıyla alakalı hadisinin buna dayanak olduğunu ifade eder.[376]

Schimmel, fıkıh okullarının mezhep kavramıyla ifade edildiğini ve onların fırka olarak ifade edilmesinin yanlış olduğunu vurgular. Mezheplerin, ibadet şekillerinde ufak farklılıkları belirlediğini, pek çok fıkıh okulunun kurulduğunu, ancak dört tanesinin günümüze ulaştığını söyler. Fıkhın tanımını kısaca, "şeriatle ilgilenen bilim dalı"[377] olarak yapan Schimmel, fıkhın hangi görevi icra ettiğine ve fıkıh okullarının kurucularına da kısaca değinir. Ebû Hanife'nin, kişisel yoruma diğer mezhep kurucularından daha çok ağırlık verdiğini, Malik b. Enes'in, Medine geleneğine sıkı sıkıya bağlı kaldığını ifade eder. Daha sistematik ilerleyen İmam Şafi'nin hocaların birikiminden yararlandığını ve Ahmed b. Hanbel'in, Kur'an ve hadisin zahirine bağlı kalıp Mutezilîlerle çokça mücadele ettiğini ve katı bir duruş sergilediğini belirtir. Kısacası bu fıkıh okulu kurucularının öne çıkan özelliklerini vurgular. Her mezhebin yayılma alanının İslâm coğrafyasının farklı toprakları olduğunu söyler. Schimmel, Zahirî mezhebine de kısaca değinir. Müslümanların hiçbir zaman mezhepleri birleştirme amacı gütmediklerini çünkü bu farklılıkların rahmet ve bereket olduğuna inandıklarını söyler.[378]

Schimmel, mezheplerin belli bir zamana kadar sürekli gelişme gösterdiklerine ancak sonrasında katı bir taklitçiliğe sebep olduklarına dikkat çeker. İçtihat kapısının kapandığını ifade eden görüşlerin kabul edilmesinin bu duruma etkisinin olduğunu vurgular. Modern dönemde, mezheplerin bu görüşüne, eleştiriler yapıldığına dikkat çeker.[379]

Schimmel, mezheplerin oluşumu, gelişimi ve onların Müslümanlar için nasıl bir değer ifade ettiğini söylerken İslâm tarihinden, Kur'an ve sünnetten yola çıkarak sonuca varır. Önemli olan bir hususun altını çizer ki; o husus, mezheplerin şeriatin yorumlanmasını ifade ettiğini söylemesi ve birbirleri arasında çok küçük farklılıkların olduğuna değinmesidir.

---

[376] Schimmel, *İslamın Kısa Tarihi*, s. 65.
[377] a.g.e., s. 64.
[378] a.g.e., ss. 63-64.
[379] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, ss. 265-266.

4. Tarikat[380]

İslâm toplumunda, grup olarak karşımıza çıkan başka bir topluluk ise tarikatlardır. Tarikatların kelâmi meselelerle ya da hukukî meselelerle toplumdan ayrı görüşleri olduğu söylenilemez. Onların ilgi alanı daha çok insanları zühd[381] üzere yaşamaları için gereken şeyleri insanlara öğütlemeleridir. Bunu ise ancak tarikatın başındaki şeyh ve onun kendisini yönlendirmesini kabul ettiği müridi gerçekleştirebilir. "Tarikatı "sâliki hakikate götüren yol" şeklinde tanımlayan sûfîler, dinin zâhirî ve şeklî kısmı olan şeriatın kurallarına uyulmadan tarikatla hakikate ulaşılamayacağını vurgulamıştır."[382] Schimmel, tarikatın, kısaca manevî yolu temsil ettiğini söyler ve "mutasavvıfların yürüdükleri 'yol', şeriatten çıkan bir yol olarak tanımlanır; çünkü ana yol [*tarik-i âmm*] şeriat, ondan çıkan yol ise tarikattır."[383] diyen tanımı aktarır.

Schimmel'in, tarikatları, gönülleri fethetme aracı olarak gördüğünü söylemiştik. O, tarikatları inananları derinden etkileyen bir grup olarak görür. Tarikatların, bozulan siyasî düzen içinde, insanlara dünyevî işlerden el etek çektirerek gönül huzuru sağlayan bir teneffüsgâh olduğunu söyler. Schimmel, tarikatlarda, şeyh ve onun etrafında kümelenen müritleri arasında tam bir efendi-itaatkâr ilişkisi olmasının, zamanla tarikatları siyasi bir güç haline getirdiğini de ekler. Bir şeyhin öldürülmesinin, devletin başkanının görevden azline bile sebep olabildiğini örnek verir.

Tarikatların, toplum içerisinde farklı statülere hitap ettiğine de değinen Schimmel, bazılarının köy, bazılarının şehir ahalisine, bazılarının şair ve mütefekkirlere vb. pek çok meslek ve meşrepte insana hitap ettiğini söyler. Özellikle meslekler söz konusu olduğunda büyük bir işlevi olan tarikatlar, her meslekten insana, meslek ahlakını öğretmesi bakımından da çok değerlidir.

Schimmel, bazı tarikatları ve öne çıkan hususları da şöylece zikreder: Şazeliyye tarikatına, tefekkür ve temizliğe önem veren orta ve üst sınıf insanların, Bektaşî

[380] Tarikatlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*.
[381] Zühd: Sözlükte zühd "bir şeye rağbet etmemek, ona karşı ilgisiz davranmak, ondan yüz çevirmek" gibi anlamlara gelir. Kulun Hakk'ın dışındaki her şeyi terketmesi anlamında bir tasavvuf terimi.
[382] Öngören, "Tarikat", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2011, C. 40, s. 95.
[383] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 115.

tarikatına, sessiz zikir ve teheccüdleri önceleyen Osmanlı yeniçerilerinin, Nakşibendi tarikatına ise orta sınıf insanın bağlandığını örnek olarak sunar.[384]

Schimmel, fütüvvet teşkilatına değinmeyi de gerekli görür. Fütüvvet teşkilatının manevî kurucusu Hz. Ali'nin genç ve cesur bir lider olarak topluma yol gösterdiğini örnek verir. Kur'an'da Allah yolunda mücadele edip övülen gençlerin (ashab-ı kehf) varlığından da ilhamla kurulan bu teşkilatların bir şûra meclisini ifade ettiğini söyleyen Schimmel, bunların tarikatlardan daha resmî törenleri olduğuna (fütüvvet şalvarı giymek gibi..), bu teşkilat üyelerinin ise loncalarla ilişkili olduğuna değinir. Tasavvufla bağlantılarının ise araştırılmaya muhtaç bir konu olduğuna dikkat çeker.[385]

Schimmel, İslâm dairesi altında yer alan bu grupların her birinin, mühim bir görev icra ettiğine kanıtla şunları ifade eder: "Bütün gruplar şu ya da bu biçimde *darü'l-islam*'ı savunmada görev almışlardı ve kolonici güçlerin neden oldukları siyasal değişmeler de yeni yorumlarla karşılanmak zorundaydı…"[386]

Schimmel'in, tasavvuf ve tarikatlar adına kaleme aldıklarından hareketle, onların İslâm'da neyi temsil ettiği ve neden değerli olduğuyla alakalı doğru tespitler ortaya koyduğu söylenebilir.

a. Sûfîler-Velîler

Sûfî, sözlükte "Tasavvufî hayat tarzını benimseyerek Hakk'ın yakınlığını kazanmaya çalışan kimse."[387] olarak tanımlanır. Veli, ise Allah dostu anlamında[388] olup ikisi de tasavvufî terimlerdir. Sûfî, tasavvufta mertebeleri tamamlamış ve artık yol göstericiliğe soyunmuş kişiyi ifade eder. Sûfîlerin, inananları büyük ölçüde etkilediği bilinir. Schimmel, İslâm toplumu üzerindeki sûfî etkisinin farkındadır ve onların kimi zaman siyasette çok etkin rol oynadıklarını, kimi zaman ise isyanları körüklediklerini örnek gösterir. Sûfîlerin, zaman zaman tevhidi zedeleyen görüşler savunduğu gerekçesiyle sert eleştirilere tabi tutulduğunu söyleyen Schimmel, onların bazı değerlerinin anlaşılamadığına dikkat çeker.

---

[384] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, ss. 271-273.
[385] a.g.e., s. 274.
[386] a.g.e., s. 274.
[387] Öngören, "Sûfî", *DİA,* İstanbul: TDV Yay., 2009, C. 37, s. 471.
[388] Süleyman Uludağ, "Velî", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2013, C. 43, s. 25.

Schimmel, "İslâmın Mistik Boyutları" adlı kitabında tasavvufun ve öğretilerinin tam anlamıyla nasıl bir değer taşıdığını anlatabilme gayretine girişir ve bunu büyük ölçüde başarır. Pek çok sûfîyi öne çıkan özelliklerine ya da yazdıkları eserlere dikkat çekerek ele alır. Rûmî, İbn Arabî, Hallac-ı Mansur başta olmak üzere Hasan-ı Basrî, Rabiatü'l-Adeviyye, Caferü's-Sâdık, Zünnûn-i-Mısrî, Bayezîd Bistâmî, Yahya b. Muaz, Hâris el-Muhâsibî, Cüneyd-i Bağdadî, Ebû Nasr es-Serrâc, Sülemî, Kuşeyrî, Hucvurî, Abdulkadir Geylanî, Gazalî gibi örnekler verir. Bu isimlerin tasavvuf tarihine ve tasavvuf düşüncesinin anahatlarının oluşmasına etkilerini aktarır.

Schimmel, Hallac'ın üzerinde özellikle durur ve tasavvufun oluşum döneminin zirvesi olduğunu söyler. Hayatını ayrıntılı ele alan Schimmel, onun tasavvufî aşk şehidi olarak tanımlandığını ve şehit edilmesinin sebebinin yanlış anlaşılmaktan kaynaklandığını ancak kendisinin de zaten böyle bir ölüm beklediğini aktarır. Onu anlattığı müstakil bir kitabı da vardır. Schimmel, sûfîlerden en çok eleştirilen isim olan Hallac'ın, 'Ene'l-Hak' derken aslında kişisel benliğini yok ettiğini ve tevhidi aslına uygun yaşayan en büyük sûfîlerden biri olduğunu söyler. Onu, kafirlikle ya da Hıristiyanlıkla suçlayanların çok olduğuna değinen Schimmel, gerçek bir İslâm şehidi olduğunu ve İlahî aşka ulaştığını aktarır.[389] Schimmel, hocası Schaeder'in Hallac'ı anlamadan İslâm tasavvufunun anlaşılamayacağı görüşüne katılır. Hallac'ın, aşk ile teslim oluşuna her zaman hayran olduğunu belirten Schimmel, onun kişisel dindarlığın zirvesini temsil ettiğine, hem sûfîlere hem de halk insanına güzel bir örnek olduğuna değinir.[390]

İbn Arabî'ye kitabında müstakil bir başlık açan Schimmel, onu teozifik tasavvufun öncüsü olarak görür. Teozofiyi "insanın Allah hakkındaki sezgisel ve içsel deneyimlerle edindiği dolaysız derin bilgi" olarak not düşen Schimmel, İbn Arabî'nin düşüncesinin ana hatlarını belirlemenin zor olduğunu ancak onun kendinden önceki sûfîlerin, Allah ile alakalı söyleyemediği şeyleri sistemleştirerek söyleyebilme cesareti olduğunu aktarır. Onun iki hanım sûfî tarafından yetiştirildiğini, kendisine Mekke'ye gitmesi gerektiğinin ilham olunduğunu ve orada pek çok eser kaleme aldığını aktardıktan sonra vahdet-i vücudu nasıl sistemleştirdiğini ve kendisinden sonraki pek

[389] Bkz., Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*.
[390] Schimmel, *Hallac "'Kurtarın Beni Tanrı'dan'"*, çev. Ahmetcan Asena, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2009, ss. 11-12.

çok sûfîyi önemli ölçüde etkilediğini aktarır. "Varlığın birliği" olarak tercüme ettiği bu öğretide İbn Arabî'nin şu dizelerine yer verir: "Varolabilmemiz için Allah bize gereklidir, biz de O'nun kendine tezahür edebilmesi için O'na gerekliyiz."[391] Vahdet-i vücud'un özeti hükmündeki bu cümleleri aktardıktan sonra Schimmel, İbn Arabî'nin 'varlığın birliği' anlayışının İslâm topraklarına hızla yayıldığını, tasavvuf öğretisinin merkezine nasıl yerleştiğini aktarır.

Schimmel, daha sonra İbn Arabî'nin, dinî hoşgörüsünün ön planda olduğunu, dişil unsuru önceleğini, hatta Rahim olan Allah'tan 'dişi yaratıcı' diye söz ettiğini, Hz. Peygamber'in, insan-ı kâmil'i temsil ettiğini ve Allah kelâmını taşıdığını söyler. İbn Arabî'nin görünüş itibariyle Sünni düşüncenin aksi bir istikamette olduğunu ancak onun önceki devirlere nazaran daha anlaşılabilir bir sûfî olduğunu aktarmayı da ihmal etmez.[392]

Schimmel'in Rûmî'ye olan bağlılığı ve sevgisinin ne denli kuvvetli olduğuna birinci bölümde değinmiştik. Schimmel, Rûmî incelemesine ise, onun Batıda en çok tanınan sûfî olduğunu ve pek çok batılı şair ve düşünüre ilham olduğunu aktarmakla başlar. Rûmî'nin Anadolu'ya gelişinden, babasının itibar sahibi bir alim olduğundan, Şems'e olan hayranlığından ve kısaca hayatından bahseder.

Schimmel, Rûmî'nin, Kur'an'dan ilhamla ve vecd içinde yazdığına inanıldığını, eserlerinde müthiş bir edebî incelik olduğunu, müzik ve raksı önemseyen az sayıda mutasavvıftan biri olduğunu, Kitab-ı Mukaddes'ten de kimi zaman alıntılar aktardığını anlatır. Onun mizahî yönünün de baskın olduğunu, şiirlerinde kullandığı imgelerin mükemmelliğini, gücünü Allah aşkından aldığını ve duanın insan için ne denli önemli bir sır olduğunu en güzel aktarabilen kişi olduğunu ve adının ölümünden kısa bir zaman sonra dünyanın pek çok yerinde duyulduğunu söyler. Rûmî'nin tarikatı Mevlevîliğin merkezinin hâlâ Konya olduğunu, sema ayinlerinin düzenli aralıklarla yapılmaya devam ettiğini ve Batı'da tarikatının 'dönen dervişler' olarak adlandırıldığını da ekler. Ona pek çok yazar, şair ya da düşünürün derinden saygı beslediğini de

[391] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 282.
[392] a.g.e., ss. 279-291.

söyleyen Schimmel, musıkî sevgisinin, pek çok bestekâra da ilham olduğunun altını çizer.[393]

Schimmel. Rûmî'nin etki alanının çok geniş olduğunu söylerken haksız değildir. O, doğunun en doğusundan, batının en batısına kadar ismi her yerde duyulmuş nadir sûfîlerden olmuş, hoşgörüsü, musıkî sevgisi, Allah aşkını vecdle yaşayıp aktaran biri oluşu ve daha pek çok özelliğiyle etkisi devam halindedir. Schimmel, Rûmî'yle alakalı şunları söyleyerek nokta koyar: "Rûmî'nin vecde getirici şiirine yeni bakış açılarıyla bakmanın hâlâ pek çok olanağı bulunduğunu görmek ve gerek doğulu, gerekse Batılı bilginlerin onun bitmez tükenmez şiir hazinesi konusundaki incelemelerini sürdürdüklerini izlemek çok hoş."[394]

Schimmel, Rûmi'nin ve onun öğretisinin etki alanının çok fazla olduğunu - bilhassa Hint-Pakistan'da etkisinin hâlâ sürdüğünü-, şarkta ve garpta ondan etkilenmeyen bir tasavvuf meraklısının, yok denecek kadar az olduğunu, dile getirirken şu cümleleri sarf eder: "İnsanlar büyük Mesnevî'nin iyi bir hocanın hidayeti altında okuyanların doğru yoldan sapmıyacaklarına dair kanaat getirdikleri için, Mesnevî dersleri bir tek zümreye bir tek tarikate mahsus kalmadı."[395]

Schimmel'in aktardığı sûfîler bunlardan ibaret değildir. Biz en çok üzerinde durduğu ve tasavvuf öğretisinin temel taşları olarak sayılan isimleri vermeyi uygun gördük. Şimdi ise Schimmel'in velilerle ilgili kaleme aldıklarına yer vereceğiz.

Velinin, Allah dostu demek olduğunu söylemiştik. Schimmel ise veli kelimesini "Veli, işleri Allah tarafından idare edilen (tüvülliye) ve ibadet ve tâatın gereklerini yerine getiren kişidir."[396] cümlesiyle tanımlar. Allah dostları ve veli kelimesinin Kur'an'da geçtiği yerlere değinen Schimmel, velilerle ilgili pek çok menkıbelerin olduğunu ve bunlarda velilerin gösterdiği kerametlerin anlatıldığının altını çizer. İslâm alimlerinin velilik mertebeleri belirlediğini ve bunların birbirinden farklılıklar arz ettiğini bildiren Schimmel, velilerin âdeta peygamberler gibi bir misyon yüklendiğini ve dinin öğretilerini yaymaya çalıştığını söyler. Velilerin, Hıristiyanlıktaki azizlerle aynı

[393] a.g.e., ss. 326-345.
[394] a.g.e., s. 345.
[395] Schimmel, "Mevlâna, Hindistan'da", *Aşk, Mevlâna ve Mistisizm*, s. 56.
[396] a.g.e., s. 214.

rolü paylaştığının söylenemeyeceğine dikkat çeken Schimmel, velilik ve sûfîlik arasında bir ayrımdan bahsetmez.

Schimmel, zaman zaman veli ve peygamberden hangisinin daha üstün olduğuyla alakalı tartışmalar yaşandığını söyler ve velinin en üst makamında peygamberliğin başlangıcı olduğunu aktarır. Konuyla alakalı Söderblom ve Heiler'in tasavvufî ve nebevî sufîlik ayrımının önemine dikkat çeken Schimmel, ikisi arasındaki farkın İslâm alimleri tarafından doğru anlaşıldığının altını çizer.[397]

Schimmel'in, tasavvufa olan meyli bilinmektedir. Ancak onun bu kitabında yaptığı fenomenolojik inceleme, eleştirilere açık olmakla birlikte bizce hakikati olduğu gibi aktarabilmesi açısından başarılı ve kayda değerdir.

b. Tarikatlar[398]

İslâm dünyasında 12. yüzyılda ilk tarikatlar kurulur. Schimmel, İslâm dünyasının en tanınan ve mensubu en çok olan tarikatlarından, Sühreverdî, Kâdirîyye, Şâziliye ve Kübrâviye tarikatlarını ele alır. Bunların hangi yörelerde yayıldıklarını, kurucularını, temel özelliklerini ve birbirleri arasındaki farklılıkları anlatır.

Kurucusu Abdulkâdir Ebû Necib es-Sühreverdî olan, Sühreverdî tarikatının Hindistan'da etkin olduğunu, fütüvvet fikrinin aşılandığını ve bu fikrin tarikat aracılığıyla kurumsallaştığını söyler.

Kuruluş yılları hemen hemen aynı tarihe rastlayan Kadirîyye tarikatının, etkin bir vaiz olan Abdulkâdir Geylânî tarafından Bağdat'ta kurulduğunu belirtir. Hakkında pek çok uydurma menkıbe nakledildiği bilgisini de veren Schimmel, onun büyük bir hayran kitlesi olduğuna, adına pek çok şiir yazıldığına değinir.

Mısır'da kurulan Şâziliye tarikatının, büyük bir yayılma alanı gösterdiğinden bahseden Schimmel, tasavvufi hayata uygun öğreti sunan bir tarikat olduğuna dikkat çeker. Bu tarikatın, keskin kuralları olmadığını, oldukça az olan yazılı metinlerden hareketle aşırı davranışların olmayıp ağırbaşlılığın esas olduğunu söyler. Kurucusu Ebu'l-Hasan öldüğünde şeyhlik makamına gelen İbn Atâullah'ın tarikata iki klasik eser kazandırdığını ve bunlardan Hikem'in, edebî yönden üst düzey oluşundan dolayı

[397] a.g.e., ss. 215-218.
[398] a.g.e., ss. 260-274.

keramet sayıldığını aktarır. Schimmel, İbn Atâullah'tan sonra gelen ve tarikatı sistemleştiren İbn Abbad'ın Şâziliye tarikatının öğretisini şu şekilde özetleyen cümlelerine yer verir: "Tüm uğraşımız ve tek eylemimiz, Allah'ın bize karşı merhameti hakkında düşünmek, gücümüzün, kudretimizin bir hiç olduğu bilincine varmak ve O'na karşı yoğun bir muhtaçlık duygusu içinde bize şükr bahşetmesi için yalvararak kendimizi O'na bağlamak olmalı."[399] Bu cümlelerin ardından Schimmel, tarikatın öğretisinin ferdî hamd ve şükür olması gerektiği sonucunu çıkarır.

Schimmel, kurucusu, Necmüddîn Kübra olan Kübrâviye tarikatının temel öğretilerini şu şekilde özetler; "devamlı aptesli olmak, devamlı oruç tutmak, devamlı susmak, devamlı halvette bulunmak, devamlı zikretmek...Allah'ın buyruğuna karşı gelmemek ve cennetle ödüllendirilme beklentisiyle ibadet etmekten kaçınmak."[400] Tarikatların hepsinin farklı bir renk sunduğu ve İslâm âleminde tabiri caizse bir çiçek gibi açtığını ifade eder.

Schimmel, tarikatların, bazı olumsuzluklara hizmet ettiğinin altını çizer. Tasavvufî hayatın ciddiyetine ve yüce öğretilerine zarar verdiğine, şeyhlerin, müritleri yetiştirmekten ziyade muska yazmayı görev addettiklerine dikkatleri çeker. Ancak Schimmel, günümüzde tarikatların sûfî öğretileri tam olarak yansıtamasalar da dünya üzerinde İslâmlaştırmaya olan hizmetlerinin azımsanamayacağına da vurgu yapar.[401]

D. MELEK

İslâm literatüründe, "Melek kelimesi (çoğulu melâike) Ugaritçe, Habeşçe, İbrânîce ve Arapça gibi Sâmî dillerde bulunan "göndermek" anlamındaki "lʾek" kökünden olup "haberci, elçi; güçlü kuvvetli, tasarrufta bulunan, yöneten"[402] şeklinde açıklanır ve İslâm dininde meleklere inanmak imanın şartlarından biri olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bir Müslümanın meleklerin varlığına inanmaması ya da onların varlığına dair şüphe beslemesi mümkün değildir. Bu durumda, konunun önemine hem ayetlerde hem hadislerde dikkat çekilmektedir.

---

[399] a.g.e., ss. 269-270.
[400] a.g.e., s. 272.
[401] a.g.e., ss. 254-255.
[402] Ali Erbaş, "Melek", *DİA*, Ankara: TDV Yay., 2004, C. 29, s. 37.

Schimmel, Müslümanlarda meleklerin varlığına inanmanın ne denli önemli olduğunu fark eder ve meleklerin varlığının kanıtlanmasında bazı İslâm filozoflarının görüşlerine yer verir. Sühreverdî'nin görüşü bu konuda ayrı bir öneme hâizdir. Schimmel, Sühreverdî'nin, meleklerin insanların semadaki benlikleri olduğuna inanan görüşünü ayrıntılı bir şekilde ele alır. Meleklerin sayısının sınırsız olup her yerde bulunduklarını, onların sayesinde nurun ışıdığını, Cebrail'in kanat sesleriyle nesnelerin varlık düzlemine çıktığını aktarır.[403]

"Naslarda meleklerin hem özellik ve yetenekleri hem de görevleri hakkında bilgi verilmiştir. İnsanlar ve cinlerden farklı olarak nurdan yaratıldıkları nakledilen meleklerin (*Müsned*, VI, 168; Müslim, "Zühd", 60) Âdem'in yaratılışından önce mevcut bulundukları ve Allah'ın hitabına mazhar olup bizzat O'nunla konuştukları anlaşılmaktadır (el-Bakara 2/30-34; el-Hicr 15/28-29)."[404] Schimmel, nurdan yaratılan meleklerin müslüman inancının temellenmesinde önemli bir konumda olup Kur'an'da Fatır Suresi'nin diğer bir adının Melaike suresi olduğunu aktardıktan sonra kulluk için yaratılan meleklerin hangi görevlerde yer aldıklarıyla ilgili kısaca bilgiler sunar.

O, melekleri, "Tanrı'nın rahmetinin bekçileridir"[405] diyerek tanımlar ve her birinin başka bir görevle yükümlü olduğunu söyler. Allah'ın arşını taşıyan meleklerin varlığından, insanların düşünce ve fiillerini yazmak üzere görevlendirilen kirâmen katibin meleklerinden ve dört büyük büyük meleğin varlığından bahseder. Cebrail'in (a.s.) en önemli görevi yüklendiğini, çünkü Allah'ın peygamberlerinden sorumlu olduğunu, onlara önemli durumlarda yardımcı olduğunu örnekler vererek aktarır. Başta Cebrail (a.s.) olmak üzere meleklerin tasavvuf dünyasında daha farklı ve derin karşılıkları nazarlara sunulur. Cebrail'in (a.s.), Hz. Muhammed (s.a.s.) ve Allah (c.c.) ile arasındaki ilişkiyle alakalı sûfîlerin şu görüşü, önemli bir görüştür: Elif, Lam ve Mim gibi Huruf-i mukatta olarak adlandırılan bazı müteşabih ayetlerde Elif harfinin vahyin kaynağı olan Allah'ı, Mim harfinin vahyin alıcısı olan Hz. Muhammed'i (s.a.s.) ve Lam harfinin ise vahyi taşıyan elçi konumundaki Cebrail'i (a.s.) sembolize etmesi. Bu anlatıdan Cebrail'in (a.s.) öneminin büyük olduğu söylenebilmektedir.[406]

---

[403] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, ss. 277-278.
[404] M. Sait Özervarlı, "İslâm İnancında Melek", *DİA*, Ankara: TDV Yay., 2004, C. 29, s. 40.
[405] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 291.
[406] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 434.

Cebrail'in (a.s.), İslâm tasavvufunda, ilk akla tekabül etmesi şu hadiseye dayandırılır: Hz. Muhammed (s.a.s.), Miraç gecesi Rabbinin katına kadar yükselir ve O'na yaklaşabildiği kadar yaklaşır ancak Hz. Cebrail, sidre'ye kadar gidebilmiş ve bu noktadan sonra durmak zorunda kalmıştır. İbn Arabî gibi bazı mutasavvıflar, bu olaydan hareketle Cebrail'in (a.s.) ilk akla tekabül ettiğini ve akılla, maşuğa tam manasıyla varabilmenin mümkün olmadığını söylerler.[407]

Schimmel, Hz. Adem'e selam almayı öğreten büyük melek Mikail'in, (a.s.) insanların rızıklarını dağıtmakla yükümlü olduğu bilgisini verir. İsrafil'in (a.s.) Kur'an'da adı geçmediğinin ancak onun kıyamette Sûr aletine üfleyeceğinden dolayı çokça adı anılan bir melek olduğunu söyler. İsrafil'in (a.s.) bu yapacağı işin, pek çok sûfiye, 'manevî uyanış' örneği sunan benzetmeler yaptırdığına dikkat çeker. Ölüm meleği Azrail'in (a.s.), müminlerden canlarını korkutmadan; günahkârlardan ise korkutarak alacağını dolayısıyla korkulan bir melek olduğunu söyler.[408] Azrail'in (a.s.), Allah, Adem'i yaratacakken yeryüzünün farklı yerlerinden toprak alarak zor bir görevi başardığını ve bu meleğin özellikle sûfî öğretide, maşuğuna kavuşmak isteyen aşıkların dört gözle bekledikleri bir melek olduğuna değinir.[409]

Sûfî öğretide, Hz. Peygamber (s.a.s.) ve dört büyük melek arasındaki ilinti, önemli bir yer tutmaktadır. Bu mevzuda Hâce Mîr Derd'in[410] görüşüne yer veren Schimmel. "Kitaplarda yazılı ilimlerin aracı olmadan Cebrail'in yardımıyla bilir o; başka dış bir neden olmadan Mikail'in yardımıyla yer, İsrafil'in nefesiyle solur, uzuvlarını istediği an gevşetip toplar, her gün uyur uyanır ve Azrail'in cazibesiyle her an ölüme yaklaşır."[411] diyen Derd'den iktibasla, Hz. Peygamber'in her anının, Rabbi tarafından nasıl yönetildiğine dikkat çeker. Belki de Hz. Peygamber'in kamil insan olmasında, meleklerin bu gayretlerinin etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Hem dört büyük hem de diğer melekler ve görevleri göz önüne alınıp incelendiğinde meleklerin işlevinin Müslümanlar için önemli olduğu, onlara inanmanın imanın şartlarından biri olmasının gerekliliği anlaşılabilmektedir. Schimmel, meleklerin

---

[407] a.g.e., s. 239.
[408] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, ss. 291-292.
[409] Bkz., Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*.
[410] Hâce Mîr b. Muhammed Nâsır el-Hüseynî ed-Dihlevî (ö. 1199/1785); Nakşibendiyye tarikatının Hindistan'daki tanınmış temsilcilerinden biri ve Tarîkat-ı Muhammediyye-i Hâlisa'nın ikinci pîri.
[411] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 395.

varlığının büyük bir önem ifade ettiğine, ancak insanın meleklerden daha üstün konuma erişebilecek pozisyonda yaratıldığına ve bu duruma meleklerin gıptayla baktığına değinmeyi de ihmal etmez.[412]

C. ÂHİRET (ESKATOLOJİ)[413]

İslâm dininin, iki temel iman esası üzerine kurulduğu söylenebilir. Tek olan Allah'a iman ve ahirete iman. Bu iki temel iman esası üzerine şekillenen İslâm dini, diğer dinlerden bu yönüyle büyük bir farklılık arz etmektedir. Diğer dinler genel olarak ya Allah'ın birliği açısından İslâm'la çelişir ya da ahiretin varlığına iman bu dinlerde yer almamaktadır. İslâm inancında ahirete iman kötülük problemi, kader meselesi ve cüz'i irade gibi müşkilleri çözer; hayatın anlamını ve ölümün hikmetini sorgulayan insana tatmin edici cevaplar sunar.

Schimmel, İslâm terminolojisinde ahiretle alakalı söylemlerin çok olduğunu ifade eder. Kabir, kıyamet, mizan, amel defteri, sırat köprüsü vb. eskatolojik kavramlara vurgu yaparak konuyu ele alır. O, ölüm ve ötesiyle alakalı pek çok ayet ve hadisin varlığından bahseder, sûfî literatürde ise, ölümün arzulandığını, maşuka kavuşmak olduğunu sûfîlerden örneklerle anlatır. Schimmel, ölümün, uyarıcı olarak kâfi olmasına karşın, Kur'an'ın nâzil olan ilk ayetlerinde sık sık kıyametten[414] ve ahiretten bahsedilmesini şaşırtıcı bulur ve inzalde yedinci sırada yer alan Tekvir Suresini mealen aktarır. Ona göre, daha şaşırtıcı olan ise tüm bunlara rağmen Mekkelilerin bu ayetleri dikkate almamasıdır.

Schimmel, İslâm inancında pek çok önemli olayın kıyametin kopmasından önce vuku bulacağını söyler. Büyük mahkemenin kurulacağı gün, herkesin kendi yaptıklarından sorumlu olacağına, insanların amel defterlerine[415] bakılacağına, Âl-i İmrân suresinin 3. ayetini delil göstererek kimlerin yüzlerinin aydınlık kimlerin ise günahlarından dolayı kapkara kesileceğine dikkat çeker.[416]

---

[412] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 293.
[413] Ölümötesi bilimi.
[414] Topaloğlu, "Kıyamet", *DİA*, Ankara: TDV Yay., 2002, C. 25, s. 516.
[415] Ahmet Saim Kılavuz, "Amel Defteri", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1991, C. 3, s. 20.
[416] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, ss. 297-298.

Schimmel, İslâm'da, ahiret günü kurulacak olan mizandan da bahseder. Mizan[417], sevap ve günahların tartılacağı manevî teraziyi ifade eder. Schimmel, "terazi, deyim yerindeyse, adalet ve eşitliğin eskatolojik simgesidir."[418] diyerek ilgili ayet örneklerini verir ve terazilerde neyin tartılacağının tam olarak belirtilmediğinin altını çizer. Schimmel, sadece amellerin tartılmasının yeterli olmadığını "Sırat"[419] denilen zorlu köprünün de geçilmesi gerektiğini belirtir. Müslümanların, dünyada yapılan ibadetlerin insanlara şefaatçi olacağına; en büyük şefaatçinin ise Hz. Muhammed (s.a.s.) olup, hamd sancağını taşıyacağına ve şefaat edilecek kimselerin bu sancak altında toplanacağına Müslümanların inandıklarını aktarır. Schimmel, eskatolojik ifadelerin dinî anlamda hangi manaları ifade ettiğine kısaca değinir, ayrıca bu ifadelerin edebiyatta, tasavvufta ya da günlük kullanımlarda hangi manalar içerdiğine değinmeyi de ihmal etmez.

Eskatolojinin en önemli kavramlarından, cennet ve cehennem kavramları ise üzerinde ayrıca durulması gereken kavramlardır.

1. Cennet

"Günahsız kişilerin, günahları affedilen ya da günahlarının cezasını cehennemde çekmiş olan müminlerin, içerisinde sonsuza dek kalacakları mutluluk yurdudur."[420] Cennetin, İslâm dininin iki ana kaynağı olan Kur'an ve hadislerde çokça tasviri yapılmıştır. Schimmel, cennet nimetlerini anlatmanın ya da cennetten bahsetmenin zor olduğuna vurgu yapar. Schimmel, Hıristiyan din adamlarının, cennetin ayrıntılı tasvirini hoş karşılanmadığına ve bu hususta İslâm'ın sert eleştirilere maruz kaldığına değinir. Özellikle güzel huriler, lezzetli yiyecek ve içeceklerin varlığını bildirmek gibi durumların onlara dünyevî geldiğini söyler.

Schimmel, cennet tasvirleri söz konusu olduğunda, kimi İslâm alimlerinin hayal güçlerinin doruklarına ulaşıp aşırı tasvirler çizdiğine, kimilerinin ise cennetten asıl maksadın Rabbi görebilmek arzusu olduğuna inandıklarına değinir. O, bazı filozofların cennet ve cehennemi inkar ettiklerini söylerken, sûfîlerin ise cennet arzusu ya da

[417] Süleyman Toprak, "Mîzan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 2005, c. 30, s. 211.
[418] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 299.
[419] Sırat; Cehennem üzerine kurulacak köprü anlamında bir terim.
[420] Haz., Ahmet Nedim Serinsu, Mehmet Sürmeli, Arif Alkan vd., "Cennet", *Dinî Terimler Sözlüğü*, Ankara: MEB Yayınları, 2010, s. 48.

cehennem korkusunu aştıklarını, Rabia gibi yalnızca Allah aşkı adına ibadetleri yaptıklarını söyler. Bu konuyla ilgili Yunus Emre diğer ve sûfîlerden örnekler sunar.[421]

Tasavvufî öğretide cennetin daha çok avam için bir amaç olduğunu ancak; gerçek Hak aşıkları için sadece bir araçtan ibaret olduğunu farklı örnekler vererek anlatır.

2. Cehennem

"İnanılması gereken şeylere inanmayan ya da inandığı halde inanmayanların hayatını sürdüren ve günahı affedilmeyen insanların ahiret aleminde cezalandırılacakları yerdir."[422] Cennetle ilgili çok sayıda ayet ve hadis olduğu gibi cehennemle ilgili çokça ayet ve hadis mevcuttur. Schimmel, bununla alakalı " Kuran, defalarca Cehennemdeki cezaların ayrıntılarına işaret eder; müfessirlerin, hatta halk vaizlerinin de Kuran'da verilen bilgileri süslemeleri kolaydı."[423] diyerek literatürün genişliğine dikkat çeker. O, cehennemin en önemli özelliğinin ateş olduğunu ve bu ateşin devamlı olduğunu ayetlerden iktibasla söyler. Ancak bazı ayetlerin, cehennem ateşinin sonsuz olmadığıyla ilgili tartışmalara yol açtığını ve yoruma açık olduğunu ifade eder. Schimmel, tüm dinlerde cehennemle ilgili dehşet içeren söylemlerin ortak olduğuna değinirken, Rûmî'nin cehennemle ilgili farklı bir yorum getirdiğine dikkat çeker. "Cehennem sakinleri, Yeryüzünde olduklarından daha fazla mutlu olabilirler, çünkü onlar orada Rablerini hatırlarlar."[424]

Schimmel, Kur'an'da dünya hayatının, ahiret için bir tarla olduğuna işaret eder. Dolayısıyla her kişinin yaptıklarının hesabını vereceğini sonucunda ise ebedî mutluluk ya da azap yerinden birine gideceğine inanıldığını ifade eder. Cennete açılan sekiz kapıya karşın cehennem kapılarının yedi olşunun ise Allah'ın rahmetinin ön planda olmasından kaynaklandığını söyler.[425]

Cennet ve cehennem tasvirleri için son olarak yer verdiği sözler İkbal'e ait sözlerdir. İkbal'in modern cennet ve cehennem tasvirlerine farklı bir yorum getirdiğini söyler ki; İkbal'e göre cennet, bir dinlenme yeri değil devamlı olarak Allah'a yapılan,

---

[421] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, ss. 301-303.
[422] Haz., Serinsu vd., "Cehennem", *Dinî Terimler Sözlüğü*, Ankara: MEB Yayınları, 2010, s. 46.
[423] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 300.
[424] M. Celâleddin Rûmî, çev. Ahmed Avni Konuk, *Fîhi Mâ Fîh*, İz Yayıncılık, 2001, s. 208.
[425] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 301.

sonu gelmeyen bir yolculuktur. Cehennem ise insanın başardığı işlerde başarısız olduğunu kavramasıdır. İkbal'in bu görüşlerinin çokça eleştirildiğine dikkat çeken Schimmel, cennet ve cehennemle alakalı tasavvufî görüşleri ele alır.[426] Sûfîler için, cennet arzusu ya da cehennem korkusundan kendilerini azad etmeye çalışmalarının önemli olduğunu aktarır.[427]

Görüldüğü üzere Schimmel, İslâm'ın en mühim konularından biri olan ahiretin varlığı konusunu diğer konulara nazaran daha yüzeysel ele almıştır.

F. YASA (ŞERİAT)

"Sözlükte "bir yöne doğru açılarak uzayıp gitmek, açık olmak; açık hale getirmek" anlamlarındaki şer' kökünden türeyen şeriat (çoğulu şerâi) ve şir'at kelimeleri "insanların ya da hayvanların su içtiği, açıkta olan ve kesilmeyen akarsu; bu suya giden yollar" mânalarına gelmektedir."[428] Terim anlamı olarak ise "İslâm'a ait dinî, ahlâkî ve hukukî hükümler bütünü"[429] olarak kullanılan şeriat kavramına, Schimmel'in fenomenolojik yaklaşımı şu şekildedir: Müslümanların, Allah'tan hidayeti yani doğru yolda ilerlemeyi istediklerine, çünkü insanı doğru yoldan saptıracak pek çok şeyin var olduğuna inandıklarına işaret eder. Doğru yolun sınırlarının şeriat (dinsel yasa) ile belirlendiğini söyler. Şeriatin yani yasanın sahibi olan Allah, insanlara bu yasaya uyarak doğru yolda ilerleyebileceklerini vaat eder. Schimmel, "*şeriatin* esas anlamı, "su yatağına ya da pınarına götüren yol"dur, yani *şeriat,* yolcunun yaşamak için muhtaç olduğu suya ulaşabileceği tek yoldur; çünkü çölde, korkunç ıssızlıklarda mahvolmamak için herkesin doğru yolu izlemesi zorunludur; işte *şeriat* de bu kılavuzluğu sunar."[430] diyerek şeriate uymanın doğal bir zorunluluk olduğunu kısaca özetler. Schimmel, şeriatin yorumcularının İslâm dünyasının alimleri olduğunu ve bu yüzden dinî meselelerde sıkça onlara danışıldığını bu yüzden insanlar arasında önemli bir konumları olduğunu belirtir. Kur'an ve hadisleri anlamada güçlük çeken isimler karşılaştıkları sorunların çözümü için kendilerinden daha iyi anlayan insanların yorumlarına ihtiyaç duymuşlardır. "Müslüman insanın tüm yaşamı şeriat temelinin üzerine kuruludur. Şeriat

[426] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 303.
[427] Bkz. Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*.
[428] Talip Türcan, "Şeriat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 2010, C. 38, s. 571.
[429] Bkz. Talip Türcan, "Şeriat".
[430] Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, s. 94.

kanun, Allah'ın emirleri doğrultusunda, insanın davranışlarının bütünüdür. Gerçekten de –biraz abartarak- şöyle diyebiliriz: Kuran insanlara Allah'ın kendisini değil, O'nun kanunlarını haber vermiştir."[431]

Schimmel, İslâm'ın inananlarının şeriate uymakla yükümlü olduklarını belirtir. İslâm'ın bu manada, sert bir tutumu olduğuna ulaşılabilir. Çünkü İslâm inananlarına hem dünya hem de ahiretle ilgili saadet vaat eder. Bu saadete varmanın yolu ise, şeriat üzere yaşamaktan geçer. Schimmel, İslâm dünyasında, şeriatçilerin sesinin yüksek çıktığını, şeriat ilimleri üzerinde çalışan kesimin, özellikle fıkıhçıların, Hz. Peygamberden şeriatin uygulanmasının sağlanması görevini devraldıklarını söyler. 'Alimler, peygamberlerin varisleridir.' hadisinin daha çok bu manada kullanıldığını belirtir. Fıkhın ana caddesini şeriatin oluşturduğunu söyleyen Schimmel, çoğu zaman tasavvuf ve öğretilerinin şeriate aykırı hükümler getirdiği için reddedildiğini söyler. Ancak tasavvuf ehlinin dinin zahirî yönünü temsil eden şeriat yolunu aşıp derûnî yönünde ilerlediklerine böylelikle gerçek ilme yani marifete ulaştıklarına dikkat çeker. Sûfî öğretide, Hak aşığı olan kişi zahirî ilimle uğraşmayı abesle iştiğal olarak görür ve aslolan aşk yoluna varabilmek ve o yolda ilerleyebilmek misyonuyla hareket eder.[432] Yunus gibi büyük sûfîlerden bu hususta örnekler sunar:

Çıktım erik dalına …

Anda yedim üzümü

Bostan ıssı kakıyıp –

Der ne yersin kozumu?

Schimmel, bu mısraların tasavvuf öğretiminde diğer sûfîlere önemli bir örneklik sunduğunu ve Niyazî Mısrî'nin bu mısralardan ilhamla, şeriati erik ağacına, tarikatı üzüme ve hakikati ise koza yani cevize benzeterek yorumladığını söyler. Yani hakikate varabilmek ve lezzete ulaşabilmek için insanın zahmetli işleri yapmaya çalışması zorunludur.[433]

Schimmel, sûfîlerin görünüşte şeriatle çelişen bazı öğretilerinin olduğuna ancak bunların asıl manalarının anlaşılmaya çalışılmadığına dikkat çeker. Tasavvuf ehli pek

[431] Schimmel, *İslamın Kısa Tarihi*, s. 66.
[432] Bkz. Annemarie Schimmel çev. Ekrem Demirli, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*.
[433] a.g.e., s. 176.

çok zatın, şeriati reddetmediklerini, hatta şeriatin en önemli emirleri olan namaz, oruç gibi ibadetleri yerine getirme hususunda çok dikkatli olduklarını da söyler. Çünkü şeriatsiz hakikatin olamayacağına inanıldığını ifade eder. Bazen, bazı tarikatlerde, evliliğe sıcak bakılmadığı, fakirliğin övüldüğü ve dilenen sûfîlerin bile olduğu örnek verilir. Acak tasavvuf fenomenolojik açıdan incelendiğinde, şeriati uygulamada hassasiyetin ön planda olduğu, büyük oranda görülecektir. Schimmel, çok sevdiği tasavvuf alanını, zor olsa da böyle bir incelemeye tabi tutmaya kendini mecbur hisseder. Onun tasavvuf incelemesini bir sonraki maddede ele alacağız.

G. TASAVVUF (MİSTİSİZM)

Schimmel, tasavvufun, İslâm'ın gizemcilik tarafını temsil ettiğini belirtir ve tasavvufa değinmeden önce ise gizemciliğin "Tek Hakikat'in bilincine varmak"[434] olduğunu söyler. Gizemciliğin sonsuzluk ve kişi gizemciliği olmak üzere ikiye ayrıldığını, sonsuzluk gizemciliğinin, İslâm'da kabul edilemez olduğunu çünkü insanı panteizme sürükleyebileceğini; kişi gizemciliğinin ise tasavvufun oluşum döneminde var olduğunu söyler. Kişi gizemciliğinde özetle, kişi aşık, Allah ise maşuk olarak kabul edilir.[435]

Schimmel, tasavvufun tanımını ""Allah'tan başka tanrı yoktur" sarsılmaz gerçeğini farklı biçimlerde tekrar tekrar ifade etmek ve sadece O'na ibadet edilebileceğinin bilincine varmaktır."[436] şeklinde yapar ve tüm tasavvuf tarihini, bunu ispat etme çabası olarak görür. Ona göre, İslâm tasavvufunun doğuşu, Hz. Peygamber (s.a.s.) dönemine kadar ulaşır ki; o (s.a.s.), ilk sûfîdir. Bu öğreti, Kur'an'ın mesajından etkiyle yaşamaya ve gelişmeye devam eder. Tasavvufta amaç ise, insanı yokluk çukurundan kurtarmak ve ahirette Rabbin huzuruna saf bir ruh ve vücutla ulaştırmaktır.

Schimmel, tasavvufun dönemsel özelliklerini anlatırken, döneminde ön planda olan sûfîlere dikkat çeker. Tasavvufun tam manasıyla anlaşılabilmesinin zorluğuna değinen Schimmel, bunun için bazı çözümler öne sürer. Öncelikle sözcüklerin batınına

[434] Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 22.
[435] a.g.e., ss. 22-24.
[436] a.g.e., s. 42.

inmek ve ilimde derinleşmek hususunda yetkiliğe ulaşılmalıdır. Sonrasında İslâm'ın gizemci tarafının dili çözülecek tasavvufun anlaşılması sağlanacaktır. [437]

Schimmel, bazı sahabelerin sûfîlerin ataları olarak kabul edildiğini söyler. Ebû Zer el-Gıfarî ve Selman-ı Farısî bunların başlıcalarıdır. Ebu Zer, tasavvufta arzulanan fakirliğin baş temsilcisi, Selman ise tasavvufî biatın baş mümessilidir. İslâm'ın oğlu olan Selman, İranlıları Arap dünyasıyla birleştiren köprü olarak kabul edilir.[438]

"İslâm'ın zâhir ve bâtın hükümleri çerçevesinde yaşanan mânevî ve derunî hayat tarzı"[439] şeklinde özetlenen tasavvuf disiplininin, tek bir tanım üzerinden anlaşılması ve anlatılması zor bir disiplin olduğu ve pek çok tanımının yapıldığı söylenebilir. Tasavvufu hayat disiplini haline getiren her kişi, kendi anlayışına göre bir tanım ya da yorum yapabilir. Tasavvufu anlatmak ve tanımlamak kadar yaşamanın da zor olduğu söylenebilir. Tasavvuf, müntesiblerince yaşamayanın anlatamayacağı, anlamak ve anlatmaya çalışanın ise yaşamazsa eksik olacağı bir disiplin olarak görülür.

Bu paradoksun çözülüp insanlara tasavvuf ilmini doğruca anlatabilmek için fenomenolojik yöntemden faydalanılması gerekir. Bu fazla mesai gerektiren ve işin sonunda ise objektifliğinin tartışılacağı bir konudur. Nitekim Schimmel de İslâm mistisizmine, fenomenolojik bir yöntemle yaklaşma işini, cesaret gerektiren ancak hakkıyla yapılabilmesinin de tam manasıyla mümkün olmadığı bir iş olarak görür. Ve bu işi, okyanusu fincanla boşaltmak kadar imkansız görür. Ancak böyle bir çalışmanın zorunluluğu da açıktır. Çünkü İslâm'ı anladığını iddia edenlerin, tasavvuf alanından bîhaber oluşu onları, eksik ve hatta yanlış anlayışların savunucusu yapabilir. İslâm dinini anlamaya çalışanların işi kaynağından öğrenmesinin Schimmel gibi tarafsızlığa aday bir şarkiyatçı tarafından ne denli önemli olduğundan bahsetmiştik. Schimmel, bunu hararetle savunurken tasavvuf gibi bir alanın es geçilmesinden de rahatsız olur ve bu alanda yetkin olduğunu kanıtlayacak düzeyde eserler oluşturur. İslâm dünyasının,ünlü mutasavvıflarını anlatmak arzusuyla müstakil eserler kaleme alır. Hallac, Yunus, Rabia, Celaleddin Rûmî ile alakalı yazdığı eserler bu çabasını kanıtlar niteliktedir.

[437] a.g.e., ss. 25-40.
[438] a.g.e., s. 45.
[439] Öngören, "Tasavvuf", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2011, C. 40, s. 119.

Schimmel, İslâm'ın mistik boyutunun temsilcisi olan tasavvuf disiplininin aynı zamanda bu dine fevkalade bir özgünlük kazandırdığına da inanır. Çünkü ona göre İslâm düşüncesi, zaman içerisinde fıkhın koyduğu kurallarla sınırlanmış ve fikir kısırlıkları yaşanmıştır. Fakat tasavvuf, bu düşünce özgürlüğünü yeniden sağlamıştır. Schimmel, İslâm tasavvufunun, derin düşünceleri savunurken felsefî kuramların bile önüne geçebilecek mahiyette olduğunu belirtir. Tasavvuf sadece filozof ya da sûfîlere hitap etmenin ötesine geçip, bir hâl ilmi olmuş ve o,bir köylünün bile mütevazi hayatına hitap etmiştir.[440]

Schimmel, tasavvuf kelimesinin köken olarak "yün giyenler" manasını taşıdığına inanır. İlk sûfîlerin mahkeme-i kübrada yargılanacak olma endişesini had safhada yaşadıklarına ve İslâm'ın liderleriyle zıt yönleri temsil ettiklerine değinir. Hasan el-Basrî ve sonrasında gelen birkaç ismin ilk sûfîler olduğunu, gece ibadetlerini ve oruçlu gün sayılarını artırdıklarını, haram ve şüpheli şeylerden kaçınma hususunda aşırı titiz olduklarını söyler. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) nefisle mücadeleyi "büyük cihat" olarak adlandırdığı hadisi[441] yaşamak için son derece gayretli davrandıklarından bahseder ki, tasavvufun en önemli dayanaklarından birinin bu hadis olduğunu söylenebilir. Tasavvufun önemli bir ilim dalı haline gelmesinde bu hadisin etkisinin yadsınamayacağını söyleyen Schimmel, bu görüşlerin ardından tasavvufun diğer önemli öğretilerini kısaca ele alır.[442]

Schimmel, sûfîlerin görüşlerinden hareketle, eserlerinde tasavvufun dayanağının Kur'an ve sünnet olduğunu söyler. "Tasavvuf kitaplarında sıkça bahsedilen ihsan hadisi ona göre tasavvufun temelini atan en önemli hadistir. Müslim, mümin, Muhsin tariflerini yapan Schimmel "Allah Muhsinlerle beraberdir." (7:54) ayetini de ihsanın Kur'anî delili olarak sunar."[443] Sûfîlerin iddia edildiği gibi felsefeden etkilenmediklerini tam aksine genelde felsefeye karşı durduklarına değinir. Tasavvuf tarihi ya da sûfîlerin hayatları dikkatlice incelendiğinde bunun görülebileceğini ifade eder.

Schimmel, nefisle mücadelenin tasavvufun merkezine konuşlandığını, ardından tevekkül, fakirlik, aşk, fena gibi kavramların farklı sûfîler tarafından tasavvufun ana

[440] Schimmel, *İslamın Kısa Tarihi*, s. 125.
[441] Süyûtî, II, 73.
[442] Schimmel, *İslamın Kısa Tarihi*, ss. 107-108.
[443] Süleyman Derin, "Annemarie Schimmel'in Tasavvufun Kökenlerine Dair Görüşleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* C. IV, S.11, (2003), s. 525.

öğretileri haline getirildiğini, "İslamın Kısa Tarihi" adlı kitabında özet olarak aktarır. "İslamın Mistik Boyutları" adlı kitapta ise ayrıntılı olarak meseleyi ele alır ve tasavvufa fenomenolojik yaklaşımından çıkan sonuçları bu kitabında ortaya koyar.

Schimmel, tevekkül anlayışının, İbrahim b. Ethem ve takipçileri tarafından sûfî öğretiye yerleştirildiğini ancak teslimiyetçi bir tevekkül anlayışının esas alındığını, Peygamber'in (s.a.s.) 'önce deveni bağla sonra tevekkül et'[444] hadisindeki tevekkül anlayışının aksine bir anlayış olduğunu belirtir.[445] İbrahim b. Ethem'in doğunun en büyük sûfîsi olduğunu ve onun 'züht' makamlarını (terk-i dünya, terk-i ukba ve terk-i terk olmak üzere) sınıflayan ilk sûfî olduğunu belirtir.[446]

Sufizmin ideallerinden biri olan fakirliğin arzu edilmesinin de bir hadise[447] dayandığından bahseden Schimmel, bu fakirliğin, maddi fakirlik olarak anlaşıldığını, ancak fakirlikte arzulananın bu olmadığını vurgular. Tasavvufta fakirlikten maksadın, Allah'ın karşısında hiçbir şeye sahip olmamak, acizliğini bilmek ve kibirden berî olmak olduğunu söyler; fakat bu öğretinin, kimi zaman çarpıtılarak uygulandığını ve dilencilik yapan sûfîlerin bile olduğunu ifade eder.

Schimmel, nefisle mücadele, acizliğinin farkında olup kibirden uzaklaşma, tevekkül etme, gece ibadetleri, oruçlar vb. ibadetlerin hepsinin tasavvufun önemli öğretilerini oluşturan etmenler olduğunu söyler. Tasavvufun zamanla bunlarla sınırlı kalmayıp farklı düzlemlere evrildiğinden ve çok daha derin manaların müdafisi olduğundan bahseder. Tasavvufun anlaşılmasının zorluğu da zaten bu kısım da ortaya çıkar.[448]

Aşk, fena, ene'l hak gibi söylemlerin İslâm dünyasını, tefekkürün sınırlarını zorladığını anlatmaya çalışan Schimmel, aşk tasavvufu ve kurucusu Rabia'dan büyük bir saygıyla bahseder. Onun aşk tasavvufunda, Hz. Peygamber'e bile yer olmadığına dikkat çeker. Bunun anlaşılması ve açıklanması zor bir mesele olup sünnî görüşte kabul edilmesinin imkansızlığına vurgu yapar. Aşk kavramının zamanla daha da geliştiğini, haller ve makamların sayısının farklılaştığını aktarır. Dünyaya sırtını dönmüş ve

[444] *Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyame, 60.*
[445] Schimmel, *İslamın Kısa Tarihi*, s. 108.
[446] a.g.e., s. 55.
[447] 'Fakirlik benim övünç vesilemdir.' Bkz. *Aclûnî, 2/87.*
[448] Bkz. Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*.

doğadan ilham almayı uygun bulmayan sûfî anlayışının zamanla terk edildiğini söyler. Zennun-i Mısrî vesilesiyle doğadaki her şeyin Rabbi zikrettiği ve her şeyin Tanrı'nın yeryüzündeki bir işareti olduğuna inanan bir anlayış çizildiğine dikkat çeker.

Schimmel'in tasavvufa hayranlığı, bu derûnî ilmi, anlama, yaşama ve aktarma isteği hayatının önemli bir kısmını meşgul eylemiştir. O, hem bu ilmin derinliklerine vakıf olmaya çalışırken, bu ilimde öncü isimleri kendi için bir mürşit gibi benimsemiş ve hayranı olduğu her mutasavvıfla ilgili mutlaka araştırmalar yapmaya çalışmış ve Rûmî, İkbal, Hallac o isimler için müstakil eserler yazmıştır. Onlarda keşfettiği tüm güzellikleri Batı'ya olduğu gibi aktarmaya çalışmıştır. Çünkü, ona göre, olanı olduğu gibi anlatmak, ne denli olağanüstülükler barındırdığını anlatmaya kafidir ve sadece tasavvuf alanı değil İslâm dini başlı başına böyle bir araştırılmaya tabi tutulmalıdır. Nitekim Schimmel, bunu en ideal şekilde yapmak hususunda muvaffak olmuştur.

H. SCHİMMEL'İN İSLAM DİNİNİN DOĞRU ANLAŞILMASINA KATKISI

Schimmel'in ele aldığı ve incelediği belli fenomenler buraya kadar tespit edilip sıralanmıştır. Onun, fenomenleri ele alırken önce kısaca tanımladığı, sonra sırasıyla fenomenlerin hangi tarihî kaynaklarda ve nasıl yer aldığı, bunların Müslümanlarca hangi manaları temsil ettiği ve tarih içerisinde dezenformasyona uğrayıp uğramadığı, Müslümanlar için önemi ve tasavvuf ya da edebî literatürde farklı bir anlam ifade edip etmediği ve daha pek çok şeye vurgu yaptığı görülmüştür.

Schimmel, İslâm dini incelemelerinde gördüğü ya da bizzat tecrübe ettiği fenomenleri aktarmıştır. İnsanları yargılamadan onlarla gönül köprüleri kurmuş sonucunda fenomenleri sadece yüzeysel değil derinlemesine inceleme imkânı bulmuştur.

Tasavvufun her daim hal ilmi olduğu, bilmek için yaşamak gerektiği söylenir. Schimmel, bu kuralı din incelemelerinde fenomenolojik yöntemin sırrı gibi kabul etmiş ve İslâmî hükümleri ya da incelenen herhangi bir fenomeni, o dinin mensubu gibi anlayabilmek ve algılayabilmek adına olağanüstü bir çaba harcamıştır. Yazdığı kitaplar, makaleler incelendiğinde bu durum açıkça görülmektedir. Schimmel'in bu yönü, onun İslâm dini incelemelerinde açtığı bir çığır olarak kabul edilebilir. Ne var ki, onun çabaları yankı bulmuş olmakla birlikte yine de istenen düzeye erişememiştir.

Schimmel'in bu zorlu ilmî yolculuğu, onu Müslümanlar nezdinde özel bir konuma taşımıştır. Onun fenomenolojik yönteminin benimsenmesi ve hakkıyla uygulanabilmesi uzun zaman alacak gibi görünmektedir.

SONUÇ

Şarkiyatçı/oryantalist, doğu hakkında araştırma yapıp değerler üreten kişi demektir. Şarkıyatçıların doğu araştırmaları incelendiğinde karşımıza büyük oranda olumsuzluklarla dolu bir tablo çıkacaktır. Böyle bir algının yaratılmasında elbette Ortaçağ'da Avrupa'nın içinde bulunduğu siyasî-askerî buhranlar, ilmî seviyenin düşüklüğü, tercüme faaliyetinin zayıflığı vb. etkili olmuştur. Ancak tek sorun bu değildir. İslâm ve değerlerine karşı olan önyargıların, bu sorunun en önemli faktörü olduğu söylenebilmektedir.

Bu önyargılar dehlizinde kaybolmak hatasına düşmeyenlerden birisi olan Schimmel, Şark'ta, kendi medeniyetlerinde benzeri olmayan iki ismi keşfetmiştir: Hz. Muhammed (s.a.s.) ve Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî… Bu keşfin ardından, onun bu isimlerle alâkalı literatürde olan her şeyi kaynağından okumaya başladığını, dinler tarihi eğitimi süresince ve hayatı boyunca, hocası Heiler'in metodunu/yöntemini (fenomenolojik yöntem) izlediğini ve pek çok eseri bu yöntemle oluşturduğunu göstermeye çalıştık. Onun, "İslâm'a hak ettiği değeri vermeliyiz" derken bile aslında fenomenolojik yöntemin vazgeçilemez bir yol rehberi olduğuna inançla ilerlediğini ifade etmeye çalıştık. Onun, İslâm'da olmayan güzellikleri varmış gibi göstermeye değil; var olanları insanlara anlatmak gerektiğine, böylelikle insanların iftira ve önyargıların ardında yatan gerçeğe kavuşabileceklerine inandığını belirtmek istedik. Çünkü, ona göre, ancak bu değeri anlayabilenler çok kıymetli bir hazineye sahip olacaklardır. Onun, İslâm ve medeniyetine ait her türlü çalışmayı dikkatle yaptığını, bu çalışmalar sonucunda Batı medeniyetinde bir kırılmaya sebep olduğunu ifade etmeye çalıştık.

Schimmel, genç denilebilecek yaşta, ilmî açıdan yönünü çok merak ettiği Şark'a/Doğu'ya çevirmiş, Şark'ı çok sevmiş ve araştırmalarının merkezine konuşlandırmıştır. O, Şark'ı daha iyi tanıyabilmek adına pek çok dil öğrenmiş, pek çok ülkeye hem ilmî hem de turistik seyahatler gerçekleştirmiş, bu ülkelerde hem yaşamış hem öğretmenlik/muallimelik yapmış, pek çok insan tanımış ve tanıştığı insanları hayatına dahil etmiş, onlarla yıllar süren dostluklar kurmuştur.

Schimmel, bir ilmî araştırmanın doğru sonuçlar vermesi için gereken tüm adımları atmış, ilmi kaynağından ve doğru yöntemlerle öğrenmeye çalışmıştır. Önyargıların zincirinden kurtularak başladığı İslâm incelemelerinde, objektifliği yakalamak hususunda her daim önder olmuştur. Onun yazdığı bazı eserler incelendiğinde, bu eserleri bir şarkiyatçının yazmış olduğu ihtimali okuyucuya oldukça uzak görünür. Schimmel, bir müslüman araştırmacı kadar konuya hakim ve pek çok ayrıntıya vakıf bir duruş sergilemiştir. Bilhassa dinler tarihinin etkin yöntemlerini yetkin bir şekilde kullanması, onu, bu alanda biricik yapmıştır.

Schimmel, gerek tarihsel gerek mukayeseli ve gerekse çalışmada üzerinde durulan fenomenolojik yöntemi ustaca kullanmış ve İslâm dininin âdeta Batı'da bir anlatıcısı ve savunucusu olmuştur. İslâm, tarihi olaylar ve bazı dinî hükümlerin bazen kasıtlı bazen de istemsizce çarpıtılması sebebiyle Batı'da hakkında en olumsuz görüşlerin öne sürüldüğü bir din olarak insanlığın karşısına çıkarken; Alman bir şarkiyatçının yazdığı eserler, verdiği konferanslar ve savunduğu görüşler, kendisini ayrı bir konuma yükseltmiştir.

İslâm dini incelemelerinde Schimmel'in var olanın peşine düştüğü, ağırlıklı olarak fenomenolojik yöntemi kullandığı belirtildikten sonra, Onun İslâm dininin mahiyetini ve hassasiyetlerini anlamadaki ustalığı, incelemelerinde yer verdiği fenomenlerin neler olduğu, bu fenomenlerin o dinin mensubu olmayan biri tarafından bu denli iyi araştırılabilmesi ve aktarılabilmesinin büyük bir başarı örneği olduğu tezimizin ikinci bölümünde ortaya konulmuştur. Schimmel'in yaptığı fenomenolojik araştırma sadece Batı'ya İslâm'ı anlatmamış; Müslüman kesimlerin bile modernizmin etkisiyle anlamakta zorluk çektiği bazı dinî emirleri anlama ve anlamlandırmaya dönük bir işlev görmüş, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kimi uygulamalarını göz önüne alarak konuya farklı bir bakış getirmiştir. O, İslâm'ın, mensubu olduğu Hıristiyan âlemi başta olmak üzere her kesim tarafından mutlaka anlaşılması gereken ve keşfe muhtaç büyük hazineler barındıran bir din olduğuna; insanların tek hakikat olan 'Tanrı'ya ulaşmak' için onu tanımalarının zorunlu olduğuna kanaat getirmiş ve bu kanaatini araştırmalarıyla gözler önüne sermiştir.

Bu çalışmada, Schimmel'in, kaleme aldığı eserlerde İslâm dini özelinde işlediği fenomenler öncelikle tek tek belirlenmiş, sonra bu fenomenlerin Müslümanlarca taşıdığı

önemin onun gözünden nasıl görüldüğü yine onun metoduyla incelenip ortaya konulmuştur. Ayrıca, İslâm fenomenolojisini oluştururken, tümüyle İslâm'ın itibar edilen kaynaklarına (Kur'an'ı Kerim, güvenilir hadis, siyer ve tarih kaynakları) başvurduğunun altı çizilmiştir. Bu fenomenoloji çok değerli olup, doğru bir İslâm anlayışı ortaya koymak bakımından büyük önem arz etmektedir. Schimmel'in gerçeği ortaya koyma çabası, başta dinler tarihçileri olmak üzere, bilimsel araştırma yapan herkese güzel bir örnek teşkil etmeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

el-ACLÛNÎ İsmâil b. Muhammed, "Keşfü'l-ḫafâʾ ve müzîlü'l-ilbâs", Alassrya Neşriyat, C. 2, 2006.

ADAM Baki, "Prof. Dr. Hikmet Tanyu'dan Günümüze Dinler Tarihi Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 36 (1997), ss. 509-519.

---------- "Annemarie Schimmel'den Prof. Dr. Abdurrahman Küçük'e Ankara İlahiyatın Türkiye'deki Dinler Tarihi Çalışmalarına Katkısı", *Türkiye'de Dinler Tarihi'nin Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2016, ss. 135-154.

AKIN Nimetullah, "Annemarie Schimmel", *İslamiyat*, S. 1 (2004), ss. 171-186.

---------- "Annemarie Schimmel Örneği Özelinde Alman Romantik Akımında Mevlâna", *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlânâ Sempozyum Bildirileri,* Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2006, ss. 412-420.

AKPINAR Soner, *Çağdaş Oryantalistlerin Biyografi Çalışmalarında Hz. Muhammed Algısı Annemarie Schimmel, Maxime Rodinson, Anne-Marie Delcambre, Karen Armstrong, Lesley Hezleton Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi Tezi), Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

ALBAYRAK Kadir, "Dinler Tarihçisi Annemarie Schimmel'in Anısına", *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 1 (2002), ss. 81-90.

ALICI Mustafa, "Dinî Araştırmalarda Yapısal Fenomenolojik Yöntem: Kültürler Arası Bir Perspektif", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, C. 1, S.1 (2013), ss. 119-126.

---------- *Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri,* 3.b, İstanbul: İz Yay., 2017.

ATAY Hüseyin, "Kur'an'ı Kerim ve Kudsiyet", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 27 (1985), ss. 1-30.

AVCI Casim, "Hilâfet", *DİA*, C. 17, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, ss. 539-546.

BAL Semanur, "Annemarie Schimmel'in Tasavvuf Anlayışında Türkiye'de Geçirdiği Dönemin Rolü", (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, 2019.

BARTIN ÇELİK Hatice, "Annemarie Schimmel ve Dinler Tarihi Bilimine Katkıları", (Yüksek Lisans Tezi), Van: Van Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

BATUK Cengiz, "Türkiye'de Dinler Tarihi Çalışmalarının Tarihsel Seyri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,* C. IX, S. 1 (2009), ss. 71-97.

BEDİR Murteza, "Sünnet", *DİA*, C. 38, İstanbul: TDV Yay., 2010, ss.150-153.

BIÇAK Ayhan, *Tarih Düşüncesinin Oluşumu*, İstanbul: Dergâh Yay., 2004.

BOZKURT Nebi, Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Medine", *DİA,* Ankara: TDV Yay., 2003, c. 28, ss. 305-311.

---------- "Mekke", *DİA,* C. 28, Ankara: TDV Yay., 2003, ss. 555-563.

BULUT Halil İbrahim, "Ümmet", *DİA*, C. 42, İstanbul: TDV Yay., 2012, ss. 308-309.

BUZPINAR Ş. Tufan, Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Haremeyn", *DİA*, C. 16, İstanbul: TDV Yay., 1997, ss. 153-157.

CEBECİOĞLU Ethem, "Bir Akademisyen Olarak Annemarie Schimmel", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* C. IV, S. 11 (2003), ss. 583-586.

CİLACI Osman, "Dua", DİA, C. 9, İstanbul: TDV Yay., 1994, ss. 529-530.

ÇELEBİ İlyas, "Mutezile", DİA, C. 31, İstanbul: TDV Yay., 2006, ss. 391-401.

ÇELİKTABAN Damla, "Ölüm Bir Uykudan Uyanmaktır", *K dergi,* S.131 (2009), ss. 12-17.

DEMİRCİ Kürşat, "Kutsiyet", *DİA*, C. 26, Ankara: TDV Yay., 2002, ss. 495-496.

DERİN Süleyman, "Annemarie Schimmel'in Tasavvufun Kökenlerine Dair Görüşleri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* C. IV, S. 11 (2003), ss. 519-526.

ERBAŞ Ali, "Melek", *DİA*, C. 29, Ankara: TDV Yay., 2004, ss. 37-39.

FORD JR F. Peter., "Kutsal Metin Olarak Kur'an: Çağdaş Hıristiyan Bakış Açısına Göre Bir Değerlendirme", çev. İbrahim Görener, *Bilimname*: Düşünce Platformu, C. 1, S. 1 (2003), ss. 42-44.

GÜÇ Ahmet, "Kurban", *DİA*, C. 26, Ankara: TDV Yay., 2002, ss. 433-435.

HARAL Günay, "İslâm'da Kutsiyet", *DİA*, C. 26, Ankara: TDV Yay., 2002, s. 497.

HARMAN Ömer Faruk, "Hac", *DİA*, C. 14, İstanbul: TDV Yay., 1996, ss. 382-386.

---------- "Kudüs", *DİA*, C. 26, Ankara: TDV Yay., 2002, ss. 323-327.

---------- "Bir Disiplin Olarak Dinler Tarihinin Ortaya Çıkışı (Doğu-Batı)", *Türkiye'de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği),* Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2010, ss. 23-48.

HAVLİOĞLU Didem, ULUANT ATAMAN Sâmiha, *Mektuplar-2*, 1. b., İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2015.

KANDEMİR M. Yaşar, "Hadis", *DİA*, C. 15, İstanbul: TDV Yay., 1997, ss. 27-64.

KARA Mustafa, "Doğudan Batıya, Batıdan Doğuya Bakan Bir Alim Prof. Dr. Annemarie Schimmel", *Tasavvuf : İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, C. IV, S. 11 (2003), ss. 487-498.

---------- "Annemarie Schimmel ve Allah'ın Ayetleri", [Mevlânâ Özel Sayısı], *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi,* C. VI, S. 14 (2005), ss. 25-28.

KAYNAK İbrahim Hakkı, "Dinlerde Kutsal Zaman ve Mekânın Tarihsel Yapısının Fenomenolojik Algısı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 3, (2016), ss. 443-455.

KILAVUZ Ahmet Saim, "Amel Defteri", *DİA*, C. 3, İstanbul: TDV Yay., 1991, ss. 20-21.

Kur'ân'ı Kerim Meali, haz. Heyrettin Karaman, Ali Özek vd., 4.b. Ankara: TDV Yay., 2011.

KUŞÇU Emir, AYDIN Mahmut, "Dinî Geleneklerin Fenomenolojisi: Wilfred Cantwell Smith Örneği", *İslâm Araştırmaları Dergisi,* S. 23 (2010), ss. 41-58.

---------- "Türkiye'de Din Fenomenolojisine İlişkin Çeviriler Üzerine Bir Değerlendirme", *Hikmet Yurdu Dergisi,* C. 4, S. 8 (2011), ss. 25-46.

KUTLUAY İbrahim, "Oryantalistlere Göre Kâbe ve Kutsiyetinin Kaynağı", *Uluslararası Cami Sempozyumu (Sosyo-Kültürel Açıdan),* ed. Fikret Karaman vd., Malatya: İnönü Üniversitesi, 2018, C.1, ss. 517-535.

Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil), İstanbul: Yeni Yaşam Yay., 2016.

ORMAN İsmail, "Türbe", *DİA*, C. 41, İstanbul: TDV Yay., 2012, ss. 464-466.

ÖNDER Mehmet, "Tanıdıklarının Gözüyle Annemarie Schimmel", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, C.4, S. 11 (2003), ss. 561-576.

ÖNGÖREN Reşat, "Sûfî", *DİA,* C. 37, İstanbul: TDV Yay., 2009, ss. 471-472.

---------- "Tarikat", *DİA*, C. 40, İstanbul: TDV Yay., 2011, ss. 95-105.

---------- "Tasavvuf", *DİA*, C. 40, İstanbul: TDV Yay., 2011, ss. 119-126.

ÖNKAL Ahmet, Nebi Bozkurt, "Cami", *DİA*, C. 7, İstanbul: TDV Yay., 1993, ss. 45-46.

ÖZEL Ahmet, "Dârülharp", *DİA*, C. 8, İstanbul: TDV Yay., 1993, ss. 536-537.

---------- "Dârülislâm", *DİA*, C. 8, İstanbul: TDV Yay., 1993, ss. 541-43.

ÖZEL Recep Orhan, "Kur'an 'Tevrat'la Neyi Kastediyor?", *Usûl İslam Araştırmaları*, S. 14 (2010), ss. 25-50.

ÖZERVARLI M. Sait, "İslâm İnancında Melek", *DİA*, C. 29, Ankara: TDV Yay., 2004, ss. 40-42.

ÖZKAN Senail, "Zümrüt Hayallere Adanmış Bir Ömür", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 9 (2003), ss. 153-166.

PADAK Fatma, *Annemarie Schimmel'in Hayatı, Eserleri, Tasavvuf ve Mutasavvıflar Hakkındaki Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

RÛMÎ M. Celâleddin, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Ahmed Avni Konuk, İstanbul: İz Yay., 2001.

SARIÇAM İbrahim, "Alman Siyer Yazıcılığında Hz. Muhammed İmajı (Annemarie Schimmel Örneği)", *VIII. Kutlu Doğum Sempozyumu*, ed. İsmail Yakıt, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2005, ss. 121-129.

---------- " Batı Oryantalizminin İslâm Peygamberine Fenomenolojik Bakışı", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* C. X, S. 2 (2013), ss. 23-42

SAYIN Esma, "Annemarie Schimmel'in Tasavvufi Anlayış Tarzı Bağlamında Şekillenen Dahi, Tasavvufi ve Akademik Kişiliği", *Turkish Studies,* C. 12, S. 20 (2017), ss. 207-222.

SCHIMMEL Annemarie, "XIII. Asırda İslâm Dini İle Hıristiyanlık Arasındaki Münasebetler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, S.4 (1953), ss. 71-82.

---------- *Mystical Dimensions of Islam,* The Univ. of North Carolina Press, Chapel Hill, 1975.

---------- *Mystische Dimensionen des Islam,* Aelen 1979.
('İslamın Mistik Boyutları' adıyla çev. Ergun Kocabıyık, İstanbul: Kabalcı Yay., 1999).

---------- *Und Muhammed ist Sein Prophet.* Die Verehrung des Propheten in der İslamischen Frömmigkeit, Düsseldorf/Köln (Diederichs) 1981. ('Ve Hz. Muhammed O'nun Peygamberidir: Peygamber'e İslam İnancında Gösterilen Hürmet' adıyla Türkçeye çev. Okşan Aytolu, 3. b., İstanbul: Profil Yay., 2008; ayrıca, 'Ve Muhammed O'nun Elçisidir: İslam Dindarlığında Peygamber Saygısı' adıyla çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yay., 2011).

---------- *Die orientalische Katze, Geschichten, Gedichte Sprüche, Lieder u. Weisheiten.* Diederichs 1983. 2nd enlarged edn. München 1989 ('Şark Kedisi' adıyla çev. Firuzan Gürbüz Gerhold, 1.b., İstanbul: Alfa Yay., 2020).

---------- *Das Mysterium der Zahl: Zahlensymbolik im Kulturvergleich.* Franz Carl Endres u. A. Schimmel. Köln, 1984.

---------- *Muhammed Iqbal, prophetischer Poet und Philosoph. München 1989.*

Muhammed Iqbal, Diederichs Gelbe Reihe, Bd.82 Diederichs, Eugen,Verlag, GmbH&Co. KG/Almanya, 1989. ('Peygamberâne Bir Şair ve Filozof' adıyla çev. Senail Özkan, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1990; 2. b., İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007; ayrıca, 'Çağın Mevlâna'sı Muhammed İkbal' adıyla İstanbul: Kırkambar Kitaplığı, 2001).

---------- *Wanderungen mit Yunus Emre. Köln (Önel) 1989.* ('Yunus Emre ile Seyahat' adıyla çev. Abdurrahman Erginsoy, İstanbul, 2000).

---------- *I am Wind, You are Fire. The Life and Work of Rumi,* Boston, Shambhala, 1992. ('Ben Rüzgarım, Sen Ateş' adıyla çev. Senail Özkan, İstanbul: Ötüken Yay., 1999).

*The Mystery of Numbers,*New York: Oxford University Press,1993. ('Sayıların Esrarı' adıyla çev. Mehmet Temelli, Bursa: Verka Yay., 1997; 'Sayıların Gizemi' adıyla çev. Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul: Kabalcı Yay., 1998).

---------- *Deciphering The Sings of God, A Phenomenological Approach to Islam,* Edinburgh: Edinburgh University Pres, and Albany: State University of New York Press, 1994.

Die Zeichen Gottes. Einführung in die Phänomenologie des Islam. München 1995. ('Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri' adıyla çev. Ekrem Demirli, 1.b., İstanbul: Kabalcı Yay., 2004; 2. b., Tanrı'nın Ayetlerinin Çözümlenmesi: İslâm'a Fenomenolojik Bir Yaklaşım, İstanbul: AlBaraka Yay., 2021).

---------- *Westlich-östliche Annäherungen: -Europa in der Begegnung mit der islamischen Welt- Annemarie Schimmel*, Stutgart, 1995. ('Doğu-Batı Yakınlaşmaları: Avrupa'nın İslam Dünyasıyla Karşılaşması' adıyla çev. Hüseyin Ağuiçenoğlu, İstanbul: Avesta Yay., 2012).

---------- *Al-Halladsch "O Leute, rettet mich vor Guth,* Verlag Herder Freiburg im Breisgau, 1995. ('Hallac: Kurtarın Beni Tanrı'dan' adıyla çev. G. Ahmetcan Asena, İstanbul: Pan Yay., 2011).

---------- *Meine Seele ist eine Frau. Das Weibliche im Islam,* Kösel, 1996.

My Soul is a Women, (translator: Susan H Ray), New York,1997. ('Ruhum Bir Kadındır' adıyla, çev. Ömer Enis Akbulut, 3. b., İstanbul: İz Yay., 2011).

---------- *Die Religion des Islam,* Philipp Reclam jun. GMBh & Co. KG, Stutgart, 2001. ('İslamın Kısa Tarihi' adıyla çev. Şebnem Andaç, 1.b., İstanbul: Alfa Yay., 2019).

---------- *Aşk, Mevlâna ve Mistisizm,* yay. haz. Senail Özkan, İstanbul: Kırkambar Kitaplığı, 2002.

---------- *Muhammad by Annemarie Schimmel,* by Diederichs Verlag, a division of Verlagsgruppe Random House GmbH, München, 2002. ('*Hz.Muhammed*' adıyla çev. İbrahim Sarıçam, 2. b., Ankara: Cümle Yay., 2018).

---------- *Morgenland und Abenland Mein West-östliches Leben,* München (C.H:Beck) 2002. ('Doğudan Batıya Annemarie Schimmel' adıyla çev. Ömer Enis Akbulut, İstanbul: Sufi Kitap, 2017).

---------- "Müslüman Hayatının ve Düşüncesinin Bir Merkezi Olarak Hz. Muhammed (s.a.s.)", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 9 (2002), ss. 395-415.

---------- *Dinler Tarihine Giriş,* 2. b., der. Recep Kibar, İstanbul: Külliyat Yay., 2017.

SERİNSU Ahmet, SÜRMELİ Mehmet, ALKAN Arif, "Cehennem", *Dinî Terimler Sözlüğü*, Ankara: MEB Yay., 2010.

---------- "Cennet", *Dinî Terimler Sözlüğü*, Ankara: MEB Yayınları, 2010.

SİNANOĞLU Mustafa, "İslâm (I. Giriş)", *DİA*, C. 23, İstanbul: TDV Yay., 2001, ss. 1-2.

TANYU Hikmet, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar,* 1.b., Ankara: Elips Kitap, 2007.

---------- *Türkiye'de Adak ve Akika Yerleri,* 1.b., Ankara: Elips Kitap, 2007.

TAKIM Abdullah, "Annemarie Schimmel ve İslâmiyet", *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi,* S. 5 (1998), ss. 50-52.

TATAR Burhanettin, "Kutsal Metin ve Otorite: Tarihsel-Fenomenolojik Bir Analiz", *Milel ve Nihal*, C. 14, S. 1 (2017), ss. 64-76.

TOPALOĞLU Bekir, "Fırka", *DİA*, C. 13, İstanbul: TDV Yay., 1996, s. 35.

---------- "Kıyamet", *DİA*, C. 25, Ankara: TDV Yay., 2002, ss.516-522.

---------- "Tövbe", *DİA*, C. 41, İstanbul: TDV Yay., 2012, ss. 279-283.

TOPRAK Süleyman, "Mîzan", *DİA*, C. 30, İstanbul: TDV Yay., 2005, ss. 211-212.

TÜRCAN Talip, "Şeriat", *DİA*, C. 38, İstanbul: TDV Yay., 2010, ss. 571-574.

ULUDAĞ Süleyman, "Marifet", *DİA*, C. 28, Ankara: TDV Yay., 2003, ss. 54-56.

---------- "Velî", *DİA*, C. 43, İstanbul: TDV Yay., 2013, ss. 25-28.

ÜNAL Mustafa, "Halk Dini Verilerinin Fenomenolojik Yöntemle İncelenmesi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5 (2000), ss. 227-242.

ÜNAL Sadettin, "Kâbe", *DİA*, C. 24, İstanbul: TDV Yay., 2001, ss. 14-21.

ÜZÜM İlyas, "Mezhep", *DİA*, C. 29, Ankara: TDV Yay., 2004, ss. 526-32.

YAMAN Ahmet, "Zimmî", *DİA*, C. 44, İstanbul: TDV Yay., 2013, ss. 434-438.

YAŞAROĞLU M. Kâmil, "", *DİA*, C. 32, İstanbul: TDV Yay., 2006, ss. 350-357.

YAVUZ Ömer Faruk, "Kur'an'da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri", *Milel ve Nihal*, C. 3, S. 1-2 (2005), ss. 53-54.

YILDIRIM Münir, "Mircea Eliade'de "Kutsal ve Kutsal Zaman" Kavramı", *Dinî Araştırmalar Dergisi,* C. 10, S. 28 (2007), ss. 65-66.

---------- "Türk Dini Tarihi Araştırmalarında Fenomenolojik Metod: Hikmet Tanyu Örneği", *Türkiye'de Dinler Tarihi (Dünü, Bugünü ve Geleceği)"*, Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2010, ss. 63-72.

YILDIZ Muharrem, MEÇİN Mehmet Mekin, "Din Fenomenolojisi ve Belli Başlı Öncüleri", *EKEV Akademi Dergisi*, S. 53 (2012), ss. 247-278.

YILMAZ Mehmet Faik, "Dinin Anlaşılması Bağlamında Kutsal Metinleri Anlama Problemi", 38.ICANAS Kongresi, Bildiriler: *Din*, C. 2, Ankara, 2008, ss. 725-746.

YİTİK Ali İhsan, "Oruç", *DİA,* C. 33, İstanbul: TDV Yay., 2007, ss. 414-416.

YURDAYDIN Hüseyin, "Din Fenomenolojisi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, (1960), ss. 51-55.